

Susanna Terho

PUHDASOPPISUUDEN KOLLEKTIIVINEN
MENTALITEETTI JA MAAILMANKUVA
1600-LUVUN LOPULLA

Suuret kuolonvuodet (1695–1697) Vaasassa ja Mustasaarella

Suomen historian pro gradu-tutkielma

Jyväskylän yliopisto

Historian laitos

kesä 2000

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta

Humanistinen

Laitos

Historian laitos

Tekijä

Susanna Terho

Työn nimi

Puhdasoppisuuden kollektiivinen mentaliteetti ja maailmankuva.
Suuret kuolonvuodet (1695–1697) Vaasassa ja Mustasaarella

Oppiaine

Suomen historia

Työn laji

Pro gradu- tutkielma

Aika

Kesä 2000

Sivumäärä

100

Tiivistelmä – Abstract

Tässä työssä tarkastellaan suuria kuolonvuosia Vaasassa ja Mustasaarella mentaliteettihistorian näkökulmasta. Työssä luodaan kuva 1600-luvun lopun mentaliteetista tuomiokirjojen pohjalta ja tarkastellaan sitä, miten suuret kuolonvuodet vaikuttivat puhdasoppisuuden kollektiiviseen mentaliteettiin. Tiedyt hirvittävinä koetut ajanjaksot ja yhteiskuntaan syvät arvet jättäneet tapahtumat nähdään historiassa murroskohtina, joiden vaikutuksesta entiset säännöt ja normit saatettiin asettaa kyseenalaiseksi uuden mentaliteetin vähitellen astuessa esiin. Tähän teoriaan perustuen tarkastellaan, aiheuttivatko kuolonvuodet säröjä kollektiiviseen mentaliteettiin.

Puhdasoppisuus ja kollektiivisuus olivat 1600-luvun yhteiskuntaa voimakkaasti leimaavia tekijöitä. Uskonnollisen yhteiskuntakäsityksen, kolmisäätyopin mukaan yhteiskunta oli hierarkkinen, harmoninen ja staattinen. Keskeisin kolmisäätyopin piirteistä oli käsitys kollektiivisesti rankaisevasta Jumalasta. Synti ei ollut yksityisen ihmisen asia, vaan toisten ihmisten sovittamattomat synnit saattoivat suututtaa Jumalan, joka nostatti vihansa koko yhteisön päälle.

Vahva kollektiivisuus näkyi 1600-luvun lopun arkielämässä mm. kollektiivisen kunnian ja maineen kautta ja kuolonvuosina yhteisön keskinäisessä avunannossa. Vaasan kauppiat toimivat aktiivisesti viljan saamiseksi maakuntaan eikä yhteisön sisäinenkään avustustoiminta tyrehtynyt kriisin edetessä. Alamaisten eivät myöskään kritisoineet kruunun avustuspolitiikkaa, mutta sen sijaan paikalliset virkamiehet joutuivat nimittelyjen ja herjauksen kohteeksi. Suhde Jumalaan ja kollektiivisuuteen ei muuttunut radikaalisti kuolonvuosien vaikutuksesta Vaasassa ja Mustasaarella. Jonkinlaista Jumalan kollektiivisen vihan kyseenalaistusta on silti havaittavissa siinä, että katojen yhteydessä Jumalan vihaa ei montakaan kertaa mainita niiden synnä. Kuolonvuosilla ei voi sanoa olleen selvää kollektiivisuutta särkevää osaa, mutta kriisin vaikutusta kollektiivisen mentaliteetin myöhempään murrokseen ei pidä aliarvioida. Kuolonvuodet olivat osa sitä kehitystä, joka lopulta saavutti täyden mittansa ja purkautui yli äyräidensä aiheuttaen kollektiivisuuden murroksen.

Asiasanat

1600-luku, mentaliteetti, puhdasoppisuus, kollektiivisuus, suuret kuolonvuodet, Pohjanmaa.

Säilytyspaikka

Historian laitos

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Mentaliteetti ja maailmankuva	1
1.2. Aikaisempi tutkimus	4
1.3. Tutkimuskysymykset	7
1.4. Lähteet ja metodit	9
2. SUURET KUOLONVUODET VAASASSA JA MUSTASAARESSA	15
2.1. Kruunun ja Vaasan kauppiaiden avustustoimet	15
2.2. Kuoleman hirvittävä läheisyys	18
3. HIERARKINEN, HARMONINEN JA STAATTINEN YHTEISKUNTA	23
3.1. Oliko kolmisäätyoppi vallitseva mentaliteetti?	23
3.2. Alamaisten oikeus sanalliseen vastarintaan – kuolonvuosien aikainen protestointi Vaasassa ja Mustasaassa	29
4. ”JUMALA TAHTOI RANKAISTA KOKO MAATA”	36
4.1. Kollektiivisesti rankaiseva Jumala	36
4.2. Mistä nousi kollektiivinen viha?	38
4.3. Säröilivätkö Jumalakäsitys ja kollektiivisuus kuolonvuosien vaikutuksesta?	45
5. NORMIT JA SÄÄNNÖT YHTEISÖN ELÄMÄÄ MÄÄRITTÄVINÄ TEKIJÖINÄ	51
5.1. Kollektiivinen kunnia ja maine	51
5.2. Patriarkalisuus ja hierarkia paikallistasolla	60
6. IHMISET KRIISIN KESKELLÄ	67
6.1. Yhteisön jäsenten keskinäinen auttaminen ja selviytymiskeinot	67
6.2. Luotonanto ja velkojen perintä kuolonvuosina	71
6.3. Irtolaisten laitton majoittaminen ja karkotukset	74

7. OIKEUSLAITOKSEN JA KÄRÄJÄTUVAN ASEMA YHTEISÖSSÄ	
– KRUUNUN VAI ALAMAISTEN ÄÄNENKANNATAJIA?	77
7.1. Raastuvanoikeuden ja kihlakunnanoikeuden arvostus ja asema kuolonvuosina	77
7.2. Käräjätupa sosiaalisena areenana	80
8. SUURET KUOLONVUODET TAUSTATEKIJÄ PUHDASOPPISEN KOLLEKTIIVISUUDEN HITAASSA MURROKSESSA	84
LÄHTEET	89

1. JOHDANTO

1.1. Mentaliteetti ja maailmankuva

Mitä on mentaliteettien historia? Miten määritellä mentaliteetti ja maailmankuva? Mentaliteettien historian voittokulku alkoi 1970-luvulla, kun tutkimussuunta vakiinnutti asemansa yhtenä suuntauksena historiantutkimuksen kentässä saavuttaen samalla myös yleisön suosion. Siitä huolimatta, että tuosta hetkestä on nyt kulunut kolmisenkymmentä vuotta on monille, myös tutkijoille edelleen melko hämärän peitossa, mitä mentaliteetin käsite pitää sisällään. Peltosen mukaan tilanne ei kuitenkaan ole tuttu vain mentaliteettihistorian piirissä, samoja ongelmia kohtaavat esimerkiksi myös kulttuurintutkijat määritellessään kulttuuria.¹

Määriteltäessä mentaliteettihistorian tutkimuskohteita nousevat esille keskeisesti maailmankuva, tavat, normit, ajatusmallit, elämäkäsitteet ja perinne. Tutkimuskohteena on siis samanaikaisesti sekä ihmisen ajattelu että hänen käytöksensä. Peltosen mukaan asian selventämiseksi on määritelmässä tuotava esille mentaliteettihistorian nimenomainen mielenkiinto siihen, miten ajattelu ohjaa käyttäytymistä ja mitkä vaikuttimet puolestaan ovat ajattelun taustalla.²

Mentaliteetti³ määritellään usein ihmisryhmän henkiseksi kapasiteetiksi tai kollektiiviseksi mielenlaaduksi, joka on ominainen tietylle ajalle ja paikalle ja sitä kautta sitoo ihmisten ajattelua ja toimintaa muodostaen näkymättömät rajat, joiden puitteissa yksilöt voivat toimia. Mentaliteettihistoria tutkii siis mielenlaatua eli maailmanhahmottamista, maailmankuvaa. Sen pyrkimyksenä on etsiä taustoja ja syitä eli mentaliteettia selittämään, miksi eri aikoina eri paikoissa ja kulttuureissa ihmiset käyttäytyvät tietyllä tavalla.⁴ Se on kulttuurin ja arkipäivän tutkimusta, jossa tavat, normit, asenteet, ajattelu peilaavat ihmisten maailmankuvaa.

Mentaliteettien avulla pystytään siis selittämään ihmisten käyttäytymismuotoja: miksi menneisyyden ihminen toimi meidän näkökulmastamme usein hyvin erikoisella tavalla?

---

¹ Peltonen 1992, s. 15, 54.

² Peltonen 1992, s. 15–16.

³ Mentaliteetin ja mentaliteettihistorian määritelmistä katso esimerkiksi Knuutila 1994, Manninen 1989, Mikkeli 1984, Peltonen 1988 ja 1992.

⁴ Manninen 1989, s. 65–66.

Mentaliteettia tutkittaessa pitää kuitenkin muistaa, että tutkimuskohteena on tavallaan ”vieras kulttuuri”, jonka toimintamallit olivat aikalaisten silmissä hyvinkin normaaleja. Mentaliteettihistoria ei kuitenkaan pyri eikä pysty tavoittamaan menneisyyttä sellaisena kuin se on ollut, vaan tarkoitus on lähteiden antamien vihjeiden avulla selittää ja tulkita mennyttä.⁵ Kukin aikakausi on siksi ymmärrettävä sen omista lähtökohdista käsin. On kuitenkin väärin kuvitella, että mentaliteettihistoria tai mikään muukaan metodi pystyisi tavoittamaan menneisyyden ihmisen ajatuskuvioita sellaisenaan. Ennemminkin pyritään hahmottamaan niitä raameja ja kehikoita, joihin ihmisen ajattelu oli sidottu.

Keskeistä mentaliteeteille on niiden kollektiivisuus sekä hitaasti muuttuvat maailmankatsomukset ja maailmankuvat.⁶ Ne ovat yhteisiä suurille joukoille riippumatta yksilöiden paikasta ja asemasta yhteiskunnassa. Vaikka mentaliteetti nähdään hyvin jähmeänä ja hitaasti muuttuvana elementtinä, on mahdollista, että se hyvinkin nopeasti murtui ja alkoi muuttua. Yhteiskunnalliset kriisit, kuten sodat tai nälänhädät ovat murroskausia, jotka saattoivat nopeastikin johtaa entisen kyseenalaistamiseen ja mentaliteetin murtumiseen.⁷ Siksi mentaliteettihistoriassa ei pitäisi pysytellä yksinomaan pysyvien elementtien tutkimuksessa, vaan sen tulisi myös paneutua muutoksen tutkimiseen.⁸ Vanhojen ja vakiintuneiden tapojen muutos on joka tapauksessa suuri käännekohta ja muutos prosessina aina paikkaan ja aikaan sidottu tapahtuma.

Mentaliteettia pidetään yleensä tiedostamattomana toimintaa ohjaavana elementtinä. Mentaliteettia tutkittaessa pitää kuitenkin tehdä ero toiminnan ja käyttäytymisen välille. Toiminta on jotakin sellaista, jossa pyritään saavuttamaan tietty päämäärä toimimalla tietyllä tavalla, kun taas käyttäytyminen on tiedostamatonta, vaistomaista toimintaa.⁹ Yksilö ei siis tiedosta, että käyttäytyessään tietyllä tavalla tietyissä asiassa hän noudattaa yhteisölle ominaista mentaliteettia. Yksilön tulee kuitenkin normitasolla olla tietoinen siitä, miten kulloisessakin tilanteessa tulee toimia, jotta voisi saavuttaa haluamansa päämäärän. Hänen tulee myös olla tietoinen normeista ja säännöistä, jotta voisi toimia oikein eri arkipäivän tilanteissa. Sama pätee myös normin rikkomiseen; ilman normien tuntemusta ei voitaisi rankaista sen rikkojaa. Tätä kautta yksilöllä olisi teoriassa mahdollisuus rekonstruoida itseään ympäröivän yhteisön

---

⁵ Manninen 1989, s. 66.

⁶ Knuuttila 1994, s. 56.

⁷ Viikuna 1996a, s. 78.

⁸ Siikala 1994, s. 26.

⁹ Florén 1996, s. 131.

menteliteetti. Käytännössä tämä on kuitenkin vaikeaa, koska tutkimuskohteena, subjektina olisi silloin tutkija itse.

Maailmankuva on käsitteenä melko laaja ja sitä on vaikea määritellä yleispätevästi. Normit, tavat, katsomukset, käsitykset ja ajatusmallit antavat parhaiten viitteitä siitä, miten yksilö hahmottaa ympäröivää maailmaa kokonaisuutena. Kuten mentaliteetti, on maailmankuvakin usein tiedostamaton, mutta se toimii kuitenkin mentaliteettia määrittävänä tekijänä.¹⁰ Tämän tutkimuksen puitteissa ei voi soveltaa suoraan nykyaikaisia maailmankuvan määritelmiä. On lähdettävä liikkeelle pohjalta ja katsottava, mitkä asiat nousevat esille lähteistä ja sitä kautta muodostettava 1600-luvun yhteiskuntaan sopiva maailmankuvan määritelmä. Eva Österbergin mukaan talonpoikaista maailmankuvaa muodostettaessa keskeisiä tutkimuskohteita ovat ensinnäkin eettiset kysymykset: mikä oli aikalaisten mielestä oikein tai väärin. Toisekseen hän painottaa uskonnon merkitystä: mikä oli ihmisten suhde Jumalaan. Miten tämä suhde ilmeni normeissa ja käytöksessä? Lisäksi hän näkee keskeisenä talonpoikien yhteiskuntakäsityksen ja sosiaaliset suhteet.¹¹

Tämän tutkimuksen puitteissa olen määritellyt maailmankuvan osin Österbergin mukaan, osin lähteistä nousevien piirteiden mukaan. Mielestäni kaksi keskeistä tekijää 1600-luvun lopun maailmankuvaa määriteltäessä ovat yhteiskuntakäsitys sekä uskonto ja siihen liittyvä Jumalakäsitys. Nämä liittyvät toisiinsa tiiviisti aikakauden yhteiskuntarakennelman, kolmisäätyopin kautta ja olivat siten ikään kuin kattona määrittämässä kaikkea toimintaa. Tämän katon alla vaikuttivat yhteisön viralliset ja epäviralliset normit sekä säännöt, jotka yhdessä loivat puitteet toiminnalle. Normien ja sääntöjen sekä tapojen kautta voidaan hahmottaa sitä kehikkoa, joka loi puitteet arkipäiväiselle toiminnalle. Tutkimalla arkipäivää saadaan puolestaan tietoa normeista ja säännöistä sekä yhteiskunnasta ja uskonnosta. Maailmankuva on siten kuin jatkuva sykli, jossa kaikki vaikuttaa kaikkeen. Tutkimalla yhtä piirrettä saadaan tietoa muista siihen liittyvistä asioista.

---

¹⁰ Mäkinen 2000, s. 9.

¹¹ Österberg 1992, s. 85.

1.2. Aikaisempi tutkimus

1690-luvun suuria kuolonvuosia on tutkittu verrattain vähän ja yksipuolisesta näkökulmasta verrattuna siihen, miten tuhoisa ja yhteiskunnallisesti laaja kriisi oli. Useimmat tutkimukset ovat melko vanhoja ja lähinnä artikkelinomaisia, kertovaan sävyyn kirjoitettuja ajankuvauksia,¹² mutta toki muutama uudempikin tutkimus mahtuu joukkoon. Aikaisempi tutkimus on pääasiassa keskittynyt tarkastelemaan katojen syitä ja seurauksia, väestömenetysten määrää sekä sitä mikä oli kruunun avustuspolitiikan vaikutus katojen laajuuteen. Tutkimukset tarkastelevat kriisiä lähinnä yleisellä tasolla ja yleensä kruunun näkökulmasta, alamaiset ja paikallistasoa peilaavat näkökulmat on lähes tyystin sivuutettu. Paikallishistoriallinen tutkimus on kuitenkin tämänkaltaisen ilmiön tutkimisessa merkittävässä osassa. Tutkimuskohteena ovat tällöin kriisin itse kokeneet ihmiset ja sitä kautta päästään myös käsiksi mentaliteettiin, jonka avulla voidaan paljastaa niitä todellisia tuntemuksia ja heijastuksia, joita kriisi aiheutti arkiseen elämään.

Eino Jutikkala on monissa eri artikkeleissaan selvitelty lähinnä katojen ilmastollisia ja taloudellisia taustoja sekä tutkinut väestöoloja eri puolilla Suomea.¹³ Kuolonvuosien saralla hänen erityinen mielenkiintonsa on kuitenkin kohdistunut kruunun avustuspolitiikan selvittämiseen. Artikkelissaan *Vuoden 1697 kansallisonnettomuus, sen tuhot ja väistämismahdollisuudet*¹⁴ Jutikkala on sitä mieltä, että kruunu tahallisesti viivytteli avustusten lähettämisessä Suomeen, mistä lähinnä johtui katastrofin laajuus. Hän moittii kruunua velttoudesta ja välinpitämättömyydestä väittäen, että alamaisten henki ei juurikaan kiinnostanut maallista esivaltaa. Sen mielenkiinto kohdistui vain taloudellisiin seikkoihin: kruunu laski ahnaasti rahojaan haluamatta menettää tilanteen vuoksi taalariakaan ja siksi viljaa ei saanut antaa alamaisille ilmaiseksi, velatkin piti maksaa heti kun vain sai muutaman lantin ansaittua. Käsityksissään Jutikkala on ehdoton ja kärjistää kaiken äärimilleen. Artikkelin viimeisissä lauseissa Jutikkala antaa ymmärtää, että oikeastaan väestöharvennus oli tarpeellinen asia, jotta alkeellinen maatalous kykeni elättämään edes osan väestöstä.

Jutikkalan käsitys siitä, että alamaisten hyvinvointi tai kuolema ei millään tavoin olisi liikuttanut esivaltaa, tuntuu jotenkin käsittämättömältä. Ensinnäkin se sotii ajan

---

¹² Katso esimerkiksi Aspelin 1866, Koskinen 1866, Melander 1928.

¹³ Jutikkala 1994a, 1994b.

¹⁴ Jutikkala 1951.

yhteiskuntakäsitystä, kolmisäätyoppia vastaan, jonka mukaan esivallan tehtävä oli nimenomaan huolehtia alamaista. Vastavuoroisesti alamaiset kunnioittivat esivaltaa ja sen tahtoa. Lisäksi ajan talouspoliittisen suuntauksen, kameralismin perusajatuksen mukaan alamaisten hyvinvointi ja suuri väkiluku oli kruunun edun mukaista, koska alamaiset olivat tuottajia, joiden tavaranmyynnistä kruunu taasen sai verotuloja.¹⁵ Tässä valossa tuntuu hyvin nurinkuriselta ajatus, että alamaisten olot Suomessa eivät olisi juurikaan kiinnostaneet kruunua.¹⁶

Ilkka Mäntylä on esittänyt oman vasta-argumenttinsa Jutikkalaa kohtaan tutkimuksessaan *Kruunu ja alamaisten nälkä*.¹⁷ Mäntylän tutkimus käsittelee Pohjanmaan tilojen autioitumista kuolonvuosina, kruunun avustustoimia sekä niitä vaikeuttaneita tekijöitä. Tutkimuksessaan Mäntylä tulee siihen tulokseen, että autioituminen ei ollut niin suurta kuin on luultu, esimerkiksi Etelä-Pohjanmaalla suurin osa tiloista pysyi asutettuna. Avustustoimien suhteen Mäntylä on sillä kannalla, että kruunu ei tahallisesti viivyttellyt avustusten lähettämistä, vaan viivytyksen syinä olivat mm. hidas tiedonkulku ja vaikeat liikenneyhteydet: laivoja haaksirikkoutui myrskyissä ja osa jäättyi kiinni välisatamiin. Mäntylä perustelee kantaansa viittaamalla mm. kolmisäätyoppiin ja sen sisältämään maallisen esivallan velvollisuuteen huolehtia alamaista ja lähimmäisistä. Tutkimuksen julkaisun jälkeen Jutikkala esitti vastalauseensa Mäntylän päätelmille korostaen, että kruunun noudattama politiikka vastasi täysin absolutismin ja merkantilismin ideologioita, joissa alamaiset olivat olemassa valtion vuoksi, ei valtio alamaisten.¹⁸

Puhdasoppisuutta ja kolmisäätyoppia on aiemminkin tutkittu, mutta hyvin erilaisesta näkökulmasta kuin tässä tutkimuksessa. Mikko Juva käsittelee teoksessaan *Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808)*¹⁹ puhdasoppisuuden mukanaan tuomia muutoksia seurakuntaelämän näkökulmasta. Juva ei

¹⁵ Karlsson 1994, s. 62–78.

¹⁶ Jutikkalan ajatukset ovat aiemminkin herättäneet keskustelua ja vastaväitteitä. *Hollolan pitäjän historiassa* Sakari Kuusi pitää Jutikkalan *Sääksmäen pitäjän historiassa* esittämiä väitteitä kruunun velttoudesta kohtuuttomina, koska Suomi ei ollut ainoa kruunun huolenaiheista.¹⁶ Pentti Virrankoski näkee asian *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historiassa* samoin. Virrankosken mielestä hallitsija ei varmasti välinpitämättömyyden vuoksi sallinut alamaistensa kuolla nälkään, mutta hänen nuukuutensa oli tarttunut virkamiehiin ja hallitukseen, jotka viime tippaan asti epäilivät valitusten olevan liioiteltuja, eivätkä he siksi toimittaneet ajoissa viljalähetyksiä. Kuusi 1980, s. 464, Virrankoski 1973, s. 219.

¹⁷ Mäntylä 1988.

¹⁸ Katso Jutikkalan vastine Historiallinen aikakauskirja 4/1988, s. 304–306. Jutikkala: Mahtivaltio ja nälkäkatastrofi, keskustelua ajankohtaisista tutkimuskysymyksistä.

¹⁹ Juva 1955.

perehdy asiaan mentaliteetin näkökulmasta, vaan tuo esille sen, millaista oli puhtasoppisuuden mukainen uskonnollinen elämä. Jussi Kuoppala puolestaan esittelee laajasti teoksessaan *Suomen papisto ja työväenkysymys 1863–1899*²⁰ kolmisäätyopin periaatteita ja sisältöä, ja antaa hyvän kuvan siitä, millainen oppi teoriassa oli, mutta varsinainen analysointi jää häneltä tekemättä eli miten tämä teoria vastasi todellisuutta. Hilding Pleijel on myös omassa tutkimuksessaan *Från hustavlans tid*²¹ perehtynyt kolmisäätyoppiin ja tullut siihen tulokseen, että se oli syvään juurtunut ihmisten mieliin. Monet tutkijat ovat kuitenkin kritisoineet Pleijelin näkemyksiä kolmisäätyopista mentaliteettina ja osoittaneet hänen tulkintansa olevan liiaksi ylhäältä tulevan materiaalin värittämää.²² Kaikkein läheisimmin oman työni näkökulmaa sivua Kustaa H. J. Vilkunon artikkeli *Jumala elä rankase minua*²³, jossa Vilkuna tarkastelee yksilöllisen subjektin syntyä. Vilkuna tulee siihen tulokseen, että isoviha oli ns. murroskausi, jonka vaikutuksesta kollektiivinen mentaliteetti alkoi murtua ja yksilöllisyys nousi esiin. Oman työni puitteissa perehdyn siihen, alkoiko puhtasoppinen kollektiivisuus mahdollisesti säröillä jo tätä ennen.

Kuolonvuosista löytyy melko runsaasti paikallishistoriallista materiaalia, lähes jokainen paikallishistoriateos viittaa jollakin tavoin aikaan. Armas Luukon *Vaasan historia* keskittyy kiitettävästi kuolonvuosiin luoden kriisistä kattavan yleiskatsauksen, ja lisäksi Vaasan koko 1600-luvun historia on tuomiokirjojen kautta tuotu hyvin esille. K. V. Åkerblomin Mustasaaren historia on hieman vanha teos, jossa kuolonvuodet eivät saa erityistä huomiota eikä tuomiokirjamateriaalia ole analysoitu riittävästi paikallishistorian kattavan esityksen laatimiseksi.²⁴ Yleensä paikallishistoriat noudattavat melko samaa kaavaa toistaen ensin katojen kehitystä: vuoden 1695 kato loi kriisille perustan, jota pahensi seuraavan vuoden lähes totaalinen kato kesän ensin myöhästyessä ja syksyllä ankarien hallojen viedessä tuleentuneen sadon. Väriä kerronnalle antaa paikallisten olojen kuvaus ja yhteisöjen yritykset selviytyä kriisistä. Paikallishistorioiden kautta saadaan helposti selville lähipitäjien toimet ja tapahtumat kriisin aikana sekä selkoa pitäjien yhteen liittyvistä asioista.

---

²⁰ Kuoppala 1963.

²¹ Pleijel 1951.

²² Katso esimerkiksi Österberg 1992, s. 91–92.

²³ Vilkuna 1996a.

²⁴ Luukko 1971, Åkerblom 1941.

1.3. Tutkimuskysymykset

Tässä työssä tutkin suurten kuolonvuosien (1695–1697) aikana vallinnutta mentaliteettia Vaasassa ja Mustasaassa. Pääkysymys kohdistuu siihen, miten yhteiskuntaa koetellut poikkeuksellisen paha kriisi vaikutti puhdasoppisuuden kollektiiviseen mentaliteettiin; alkoi se jo tällöin säröillä. Aikaisemman tutkimuksen mukaan lopullisen sysäyksen kollektiivisuuden murrokselle aiheutti isoviha (1714–1721).²⁵ Itse tapahtumat eivät ole työssäni keskeisellä sijalla, vaan kuolonvuodet toimivat tirkistysaukkona poikkeavaan aikaan. Työni on siten paikallishistoriallinen tutkimus mentaliteetista tietynä aikana tiettyssä yhteisössä.

Tutkimusalueena on Vaasa ja sen ympärillä oleva maaseutu eli Mustasaaren pitäjä. Mustasaari rajautui kiinteästi Vaasan ympärille muodostaen alueen, toimintatilan, jossa ihmiset elivät keskenään tiiviissä vuorovaikutuksessa ja jakoivat keskenään mm. yhteisen uskonnollisen elämän keskuksen, Vaasan kirkon, siten ei ole mielekästä tutkia Vaasaa ilman Mustasaarta. Kaupunki ja maaseutu olivat kuitenkin 1600-luvulla hyvin erilaisia elinympäristöjä, joiden puitteissa ihmiset toimivat eri tavoilla ja tätä hyödyntäen pyrin tuomaan esille joitakin eroja kaupungin ja maaseudun välillä. Tutkimuskohteena Pohjanmaa on otollinen, koska sen merkitys 1600-luvulla oli kruunulle tärkeä tervantuotannon vuoksi ja Pohjanmaalla on nähtävissä esivallan voimakas vaikutus. Vaasa oli vuosisadan lopulla Suomen mittakaavassa hallinnollisesti varsin kehittynyt kaupunki.

Näkökulmani aiheeseen on aivan uudenlainen. Suuria kuolonvuosia on toki aiemminkin tutkittu, mutta ei mentaliteetin tai kollektiivisuuden murtumisen näkökulmasta. Aiemmat tutkimukset ovat sivuuttaneet alamaiset ja sen mentaliteetin ja keskittyneet käsittelemään vain kuolonvuosien syitä ja seurauksia sekä itse tapahtumia. Lisäksi tutkimukset ovat enemmänkin koko Suomea koskevia; Vaasan ja Mustasaaren kuolonvuosia ei ole tutkittu laajasti, paikallishistoriallisesta näkökulmasta.

Työssäni luon kuvan 1600-luvun lopun mentaliteetista ja maailmankuvasta vaasalaisen ja mustasaarelaisen aineiston kautta. Samalla tarkastelen suurten kuolonvuosien vaikutusta niihin eli alkoi puhdasoppinen kollektiivinen mentaliteetti säröillä. Tiedyt hirvittävinä koetut

---

²⁵ Rahvas alkoi olla tyytymätön vastaanottajan rooliin sekä alkoi kyseenalaistaa ainaisen kärsimyksen syyt. Vilkuna 1996a, s. 78, Kuoppala 1963, s. 35.

ajanjaksot ja yhteiskuntaan syvät arvet jättäneet tapahtumat nähdään historiassa murroskohtina, joiden vaikutuksesta entiset säännöt ja normit sekä vanha järjestysvalta asetettiin kyseenalaiseksi ja uudenlainen mentaliteetti astui vähitellen esiin.²⁶ Suurten kuolonvuosien aikaiset kadot olivat siihen astisista pahimpia ja kuolleisuus kasvoi hirvittäviin mittasuhteisiin. Siten murroskohtateoriaan pohjautuen on mahdollista, että mentaliteetissa alkoi tapahtua jonkinlaista säröilemistä. Miten oli Vaasan ja Mustasaaren kohdalla?

Aiemmin olen määritellyt maailmankuvaan kuuluviksi asioiksi yhteiskuntakäsityksen, Jumalakäsityksen, säännöt ja normit sekä oikean ja väärän. Työni tutkimuskysymykset jakautuvatkin pitkälti tämän määritelmän mukaan muodostaen työni selkärangan. Tarkoitukseni ei ole keskittyä kuolonvuosien tapahtumiin, mutta tutkimuksen lähtötilanteen selvittämiseksi on luotava yleissilmäys Vaasan ja Mustasaaren tilanteeseen. Miten pahasti kadot koettelivat Vaasaa ja Mustasaarta? Kuinka moni yhteisöjen jäsenistä kuoli tänä aikana? Mikä oli yhteisön omien jäsenten panos avustustoimien kohdalla? Odotettiin vain kruunun viljalähetyksiä vai tehtiinkö jotain myös itse asian eteen?

Kolmisäätyoppi leimasi voimakkaasti 1600-luvun yhteiskuntaa. Millaisena esivalta ja kirkko sekä alamaiset näkivät yhteiskunnan? Oliko yhteiskuntakäsitys sama hierarkian kaikilla tasoilla vai poikkesiko esimerkiksi alamaisten näkemys esivallan tarjoamasta mallista? Entä mikä oli alamaisten suhde esivaltaan? Kolmisäätyopin mukaan esivalta oli velvollinen huolehtimaan alamaistensa ja turvaamaan näiden elämän. Suurten kuolonvuosien aikana tämä ylin turva kuitenkin petti ihmisten kuollessa nälkään ja tauteihin. Muuttiko kriisi alamaisten suhdetta esivaltaan? Protestoivatko he esivallan tehottomia avustustoimia vastaan? Mitkä yleensäkin olivat alamaisten keinot ja mahdollisuudet esittää protestinsa vallitsevia olosuhteita kohtaan?

Uskonnon merkitys oli suuri 1600-luvun ihmisen arkielämässä. Ihmiset elivät kollektiivisessa yhteisössä, jossa myös syntien uskottiin vaikuttavan kollektiivisena nousevan Jumalan vihan taustalla. Missä määrin kuolonvuosina uskottiin edelleen Jumalan kollektiiviseen vihaan? Alkoiko Jumalakäsityksessä ilmetä jonkinlaisia säröjä tai sitä enteileviä piirteitä? Kollektiivisessa yhteisössä ei ollut yksilöitä siinä mielessä kuin asia nykyään käsitetään, vaan toisen ihmisen pahat teot saattoivat vaikuttaa muihin yhteisön jäseniin Jumalan vihan muodossa. Mitkä asiat koettiin niin pahoiksi, että niiden pelättiin suuttuttavan Jumalan? Entä

---

²⁶ Vilkuna 1996a, s. 78.

yhtenivätkö esivallan ja alamaisten käsitykset vakavista rikoksista? Pohdin myös sitä, ilmenikö kuolonvuosina viittauksia yksilöllisyyden esiin noususta ja kollektiivisuuden kyseenalaistamista.

Normit ja säännöt olivat keskeisiä 1600-luvun ihmisen arkielämää määrittäneitä tekijöitä. Mikä oli kunnian ja maineen merkitys tuon ajan ihmiselle? Millaisia vaikutuksia huonolla maineella oli yksilölle ja ympäröivälle yhteisölle? Hierarkisessa yhteiskunnassa ihmisten väliset suhteet rakentuivat kaikilla tasoilla herra ja alamainen-jaottelun pohjalle. Oliko patriarkaalinen suhde vain alemman sortoa vai hyötyivätkö siitä molemmat osapuolet?

Lähimmäisen rakkaus ja toisen huomioon ottaminen olivat osa kolmisäätyoppia, mutta miten nämä vaatimukset toteutuivat kuolonvuosien ankarassa todellisuudessa. Auttoivatko ihmiset toisiaan pahimman hädän uhatessa vai ajattelivatko he vain itseään? Miten suhtauduttiin kasvaviin kerjäläis- ja irtolaisvirtoihin? Osana auttamista perehdyn myös luotonantoon ja velkojen takaisinperintään. Mitä se kertoo lähimmäisen auttamisesta? Lopuksi keskityn tutkimaan oikeuslaitoksen asemaa yhteisössä. Millaisena paikkana käräjätupa näyttäytyi ihmisille? Saivatko he oikeutta asiassaan vai oliko se vain maallisen esivallan paikka osoittaa voimaansa ja valtaansa alamaisiaan kohtaan?

1.4. Lähteet ja metodit

Tutkimukseni päälähteinä olen käyttänyt tuomiokirjoja: Vaasan raastuvanoikeuden ja kämnerinoikeuden sekä Mustasaaren kihlakunnanoikeuden pöytäkirjoja vuosilta 1695–98. Vuoden 1698 osalta en ole systemaattisesti käynyt läpi kaikkia asioita, vaan olen keskittynyt vain velkojen takaisinperintää koskeviin käsittelyihin. Kysymyksenasettelun kannalta ei niinkään ole keskeistä ovatko esille otetut tuomiokirjaesimerkit rikos- vai siviiliasioita, vaan itse mentaliteetin tutkimisen kannalta tärkeämpää on niiden sisältämät kertomukset ja siksi en tule esittelemään tuomiokirja-ainesta siellä esiintyvien tapausten lukumäärien kautta.

Vaasan raastuvanoikeuden pöytäkirjat ovat säilyneet lähes täydellisinä vuodesta 1623 lähtien, jolloin Turun hovioikeus alkoi tarkastaa niitä. Pöytäkirjat ovat melko kattavia ja laajoja, joissa

tapausten yksityiskohtien kirjaamiseen on kiinnitetty suurta huomiota.²⁷ Mustasaaren tuomiokirjamateriaali ei ole yhtä kattava, johtuen jo kärjätilanteen erilaisesta luonteesta, lyhyestä kestosta ja rajoitetuista vuotuisista kokoontumiskerroista. Vaikka pääosa Mustasaaren kihlakunnanoikeuteen tuoduista asioista on kirjattu tuomiokirjoihin melko lyhyesti, on mukana myös muutamia laajempia, mentaliteetin tutkimisen kannalta hedelmällisiä käsittelyitä.

Tuomiokirjat ovat tutkimukseni kannalta ensiarvoisen tärkeitä lähteitä, koska ne sisältävät paljon tärkeää tietoa, eivät pelkästään itse käräjistä, vaan lähes kaikilta elämän osa-alueilta. Näiden kertomusten kautta tavoitetaan menneisyyden ihminen siinä ajassa ja paikassa, jossa hän eli. Erityisen tärkeitä ovat tapaukset, joissa ratkottavana oli jokin rikos. Näissä tapauksissa käytettiin usein todistajia, joiden monisanaiset todistukset peilaavat yhteisön arkista elämää ja mahdollistavat maailmankuvan tutkimisen. Tietysti pitää ottaa huomioon, että tuomiokirjassa ei varsinaisesti puhu itse todistaja, vaan hän puhuu kirjurin muistiin kirjoittaman tekstin kautta.²⁸ Tutkimukseni kannalta tällä asialla ei kuitenkaan ole suurta merkitystä, koska todistaja ja kirjuri olivat saman yhteiskunnan ja aikakauden edustajia ja elivät siten saman arvomaailman vankeina. Vaikka todistukset eivät olisikaan sanasta sanaan kirjattuja, välittyvät niistä kuitenkin tietty yhteinen arvomaailma, mentaliteetti. Kirjuri ei myöskään voinut kirjata todistajan sanoja miten sattui, vaan itse tapauksen ratkaisuun vaikuttaneiden pääasioiden tuli hovioikeuden tarkastusta varten olla tarkkoja, vaikkakin todistajan puhe olisi ollut tiivistettyä.

Nenosen mukaan tuomiokirjojen sisältö voidaan jakaa kahtia. Ensimmäinen taso on itse teksti ja sen muoto, joka toistuu samanlaisena rakenteena eri tapauksissa: esitellään kiistan kohde ja vaatimukset sekä tuomio. Toinen, kertova taso muodostuu, kun kiista ei ratkennutkaan helpolla ja jouduttiin turvautumaan todistajien lausuntoihin. Tällöin tekstistä muodostui kertovaa.²⁹ Ensimmäisessä tasossa teksti on usein toteavaa eikä mukaan mahdu juurikaan taustoja selittävää ainesta. Toinen taso puolestaan on oman tutkimukseni kannalta huomattavasti hedelmällisempää, koska jutun mutkistuessa tarvittiin usein useampiakin todistajia, joilta tiedusteltiin asiaan liittyen kaikki mahdollinen. Tällöin todistajalla oli mahdollisuus pitkästikin kertoa asiaan liittyviä piirteitä, jotka eivät välttämättä kaikki olleet itse jutun ratkaisun kannalta

---

²⁷ Luukko 1971, s. 386–389.

²⁸ Katajala esittelee kritiikkiä esimerkiksi Le Roy Ladurien ja Heikkisen näkemyksiä vastaan siitä, että tuomiokirjojen lehdillä puhuisivat itse talonpojat. Katajala katsoo, että jopa tapauksissa, joissa pöytäkirjaan on merkitty suora lainaus talonpoikien sanoista, voidaan sanat asettaa kyseenalaisiksi. Katajala muistuttaa, että asiakirjat ovat aina jonkun muun kirjoittamia ja siten kertaalleen suodattuneita. Katajala 1994, s. 65–67.

²⁹ Nenonen 1995, s. 153.

oleellisia, mutta paljastavat usein hyvin laajasti asioita arkipäivän elämästä, tavoista ja normeista sekä maailmankuvasta. Näitä kertomuksia analysoimalla päästään käsiksi mentaliteettiin ja maailmankuvaan.

Tutkijoiden parissa on erilaisia näkökantoja siitä, kuinka luotettavasti tuomiokirjat voivat kertoa esimerkiksi yhteisön elämästä ja sen mentaliteeteista, asioista joita ei suoraan voi tekstistä lukea. Vanhemmat tutkijat eivät vielä täysin tajunneet sitä, miten arvokas lähdekokonaisuus tuomiokirjat ovat, poikkeuksena Pentti Renvall, joka hahmotellessaan 1500-luvun ihmisen maailmankatsomusta analysoimalla tuomiokirjoja ajalleen melko poikkeuksellisella tavalla.³⁰ Pentti Virrankosken mielestä tuomiokirjojen luotettavuus on kyseenalainen nimenomaan niiden kerronnallisen luonteen vuoksi. Hän katsoo, että kaikki itse asian ratkaisun kannalta turhat kertomukset ja puheet ovat ikään kuin sattumalta lipsahaneet pöytäkirjaan eikä niillä ole juurikaan tutkimuksellista arvoa. Tosin hän myöntää, että juuri tämä ylimääräinen aines sisältää kulttuurihistoriallista materiaalia, joka kertoo menneisyyden tavoista ja elämästä.³¹

Nykytutkimuksen mielestä kerronnallisuus on kuitenkin enemmän rikkaus kuin lähteen todistusarvoa alentava tekijä. Itse asiassa, mitä monisanaisempi ja yksityiskohtiin menevä todistus on, sitä enemmän se kertoo syntyäikansa yhteiskunnasta ja sen arvoista. Oman tutkimuksen kannalta kerronnallisuudella on suuri merkitys. Ilman tuomiokirjojen kertovaa ainesta mentaliteettia olisi melko vaikea hahmottaa, koska juuri tämä kertova aines sisältää ensiarvoista tietoa normeista, tavoista ja arvostuksista sekä arkielämästä yleensä, joiden avulla mentaliteettia ja maailmankuvaa pystytään hahmottamaan.

Miten tuomiokirjoja sitten tulisi käyttää, jotta niistä saisi irti olennaisimmat ja tutkimuksen kannalta keskeisimmät asiat? Mielestäni tuomiokirjojen käytössä kaikki on kiinni juuri siitä, mitä tutkija sieltä etsii. Lähteenä tuomiokirjat ovat hyvin monipuolinen lähdekokonaisuus: niiden kautta saadaan tietoa niin siviili- kuin rikosasioistakin sekä arkisesta elämästä. Lähde saattaa kertoa syntyäikansa tapahtumista varsin laveasti, jopa niin runsaasti, että ellei tutkija tiedä mitä hän lähteestä etsii, voi koko tutkimus muuttua toivottomaksi. Tällöin on tärkeää oikean kysymyksen asettaminen, johon tuomiokirjojen kautta haetaan vastausta.

---

³⁰ Renvall 1949.

³¹ Virrankoski 1970.

Tuomiokirjoihin tai mihin tahansa lähteeseen tulee kuitenkin aina suhtautua kriittisesti. Tutkittaessa jotakin ilmiötä ja sen esiintymistä eri aikoina pitää aina ottaa huomioon, että ilmiön esiintymiskertojen määrä ei aina kerro koko totuutta. Katajalan muistuttaakin etteivät esimerkiksi noitavainot johtuneet siitä, että noituus olisi merkittäväällä tavalla lisääntynyt 1600-luvulla, vaan taustalla oli mm. kiristynyt kontrolli, joka puolestaan kertoo enemmän yhteiskunnasta kuin noituudesta.³² Rikollisuutta tutkittaessa keskeinen huomio on, että kaikkia rikoksia ei aina ilmiannettu ja viety käräjille asti. Tällöin todellisen rikollisuuden ja ilmitulleiden välillä saattaa olla suuriakin vaihteluja.

Mentaliteettien tai maailmankuvan tutkimisessa on vaikeutena se, että niitä ei sinänsä suoraan pysty lukemaan tuomiokirjoista, vaikkakin ne vaikuttavat käsiteltyjen asioiden taustalla, ovat sitoutuneina niihin. Tutkijan tehtäväksi jääkin tällöin niiden tunnistaminen, rivien välistä lukeminen. Monesti käsittelyssä olleet asiat näyttävät mitättömiltä ja vähäpätöisiltä, ja nykypäivän näkökulmasta saattaakin tuntua liioittelulta viedä asia käräjille, mutta juuri tässä pitääkin kysyä miksi. Asian takana on aina tavalla tai toisella jonkin normin tai säännön rikkominen ja tätä kautta tutkijan on mahdollista päästä perille yhteisön arvomaailmasta ja maailmankuvasta.

Tuomiokirjojen lähdekritiikin yhteydessä on myös jossain määrin puututtu siihen, miten paljon käräjillä lausuttiin puhtaita valheita. Yleisesti ottaen suurin osa käräjillä esiintyneistä henkilöistä puhui varmasti totta, olivathan he valansa vannoneet. Itse valehtelu ei sinänsä ole läheskään niinkään mielenkiintoinen tutkimuskohde kuin se, missä määrin valhe oli niin uskottava, että se meni läpi. Muir ja Ruggiero ovat tuoneet esille mielenkiintoisen huomion, että valhe, kuin myös hiljaisuus³³, saattaa olla toisinaan paljastavampaa kuin totuus tai puhe. Heidän mielestään voidaankin asettaa kyseenalaiseksi minkä tahansa oikeusdokumentin todenperäisyys, koska esimerkiksi rikostapauksissa syytetty pyrki varmasti keinolla millä hyvänsä, myös valheilla, osoittamaan itsensä syyttömäksi, samoin ehkä todistajat.³⁴ Pohjoismaissa oikeuden edessä esiintyminen oli kuitenkin juhlallinen ja vakava paikka, eikä muutamien valehtelutapauksien perusteella voida yleistää kyseistä väitettä kaikkia todistajia kattavaksi. Suurin osa heistä puhui kuitenkin aina totta.

---

³² Katajala 1994, s. 63.

³³ Österberg on tutkinut hiljaisuuden merkitystä islantilaisissa saagoissa. Österberg 1996c.

³⁴ Muir - Ruggiero 1994b, s. 230–231.

Uskottaviin valheisiin tulisi kuitenkin kiinnittää suurta huomiota, koska ne peilaavat taustalla vaikuttavia tekijöitä, jotka ovat itse valhetta merkittävämpiä. Keskeinen kysymys onkin se, miksi kahdesta valheesta toinen saatettiin heti tyrmätä epäuskottavana todisteena, kun taas toinen meni oikeudessa läpi muitta mutkitta. Taustalta löytyvä selitys on arvokas paljastus yhteisön asenteista ja arvostuksista. Mentaliteetin tutkimisen kannalta monisanainen ja selittävä valhe on usein antoisampi kuin lipsahduksen omainen, valkoinen valhe. Tapauksissa, joissa todistaja puhui itsensä pussiin aikalaisten silmissä, on mahdollista myös pureutua niihin valheen tueksi keksittyihin vakuuttelun keinoihin, jotka olivat ominaisia ajalle ja mentaliteetille. Mielestäni valheen ei kuitenkaan aina tarvitse olla monisanainen, vaikka se usein siitä tunnistetaan. Napakka ja vakuuttavasti esitetty lyhyt valhe saattaa olla uskottavuuden kannalta tehokkaampi kuin pitkä lavertelu ja selittely. Asiyhteys tulee myös ottaa aina huomioon ja tapauskohtaisesti pitäisi miettiä, mitkä vaikuttimet kunkin puhujan takana olivat ja sitä kautta tunnistaa valheet.

Tutkimuksessani käytän myös henkikirjoja vuosilta 1695–1698 Vaasan ja Mustasaaren väkilukujen selvittämiseksi. Henkikirjat ovat kuitenkin ongelmallinen lähde, koska ne eivät suoraan kerro väkilukua, vaan vain henkiveroa maksaneiden määrän eli 15–63-vuotiaiden osuuden väestöstä. Käytännössä luetteloista puuttuu lasten ja vanhusten lisäksi myös sairaat ja köyhät, koska varsinkin 1600-luvun lukuisten katovuosien vuoksi suuri osa väestöstä koki ajoittain jonkinasteista köyhyyttä, eivätkä he siten kyenneet joka vuosi maksamaan verojaan. Henkiveron maksusta oli vapautettu muitakin ryhmiä, kuten esimerkiksi sotilaat ja aateli.³⁵ Orrmanin mukaan ensimmäiset 1630-luvulta peräisin olevat henkikirjat antavat väkiluvusta luotettavimman kuvan, koska luetteloihin merkittiin alkuun myös veroa maksamattomien nimet. Myöhemmin käytännöstä luovuttiin ja köyhät kirjautuivat luetteloihin vain satunnaisesti.³⁶ Tämän vuoksi onkin tärkeää, että tutkija ei luota henkikirjan lopussa olevaan summaan, joka pitää sisällään vain veronsa maksaneet, vaan laskee yksitellen kaikki luettelossa olevat henkilöt.

Kuolleisuuden selvittämiseksi olen käyttänyt Suomen sukututkimusseuran puhtaaksikirjoittamia historiikirjojen kuolleiden ja haudattujen luetteloita Mustasaaresta vuosilta 1695–97, Vaasan arkisto lienee tuhoutunut Vaasan palossa. Haudattujen luetteloon merkittiin yleensä kaikki paikkakunnalle haudatut vakinaiseen asuinpaikkaan katsomatta.

³⁵ Henkikirjoista katso esimerkiksi Jutikkala 1957, s. 150–187 ja Lext 1979.

³⁶ Orrman 1980, s. 10–11.

Poikkeuksena itsemurhan tehneet ja teloitettut ja joskus kastamattomat. Aluksi merkittiin vain nimi ja hautauspäivä, myöhemmin 1700-luvulla alettiin merkitä myös kuolinpäivä ja muitakin tietoja, kuten kuolinsyy, arvo ja ikä. Niitä, jotka kuolivat kotiseurakuntansa ulkopuolella, ei merkitty oman seurakuntansa luetteloon, vaan kuolemasta jäi tieto vain kuolinpitäjän arkistoon. Kuolleiden luetteloissa saattoi olla paljon tuntemattomiakin, varsinkin katovuosina tunnistamattomia tienpuoleen kuolleita kerjäläisiä merkittiin haudatuiksi joukoittain. Haudattujen luettelo ei siten kerro lopullista totuutta, miten paljon minkäkin alueen omasta väestöstä kuoli, koska osa saattoi lähteä muualle kerjuulle ja paikkakunnalle tulla vieraita ihmisiä. Toisaalta luetteloon merkittiin kuolleen asuinpaikka, mikäli se oli tiedossa ja sen perusteella voisi esittää arvioita, vaikkakin hataria, pitäjien kuolleisuudesta.³⁷

---

³⁷ Historiakirjoista Cederberg 1916, Niemelä 1991, Roiko-Jokela 1996, Viikki 1994.

2. SUURET KUOLONVUODET VAASASSA JA MUSTASAARESSA

2.1. Kruunun ja Vaasan kauppiaiden avustustoimet

Suurten kuolonvuosien tapahtumat käynnistyivät Pohjanmaalla jo vuonna 1693, jolloin halla turmeli kuivan kesän kituuttaman vähäisen sadon. Lopullisen iskun maakunnalle toi vuoden 1695 kato, jonka seurauksena siemenvilja oli monin paikoin kylvöön kelpaamatonta. Vaikka Vaasassa osattiin jo tällöin odottaa ”kovia aikoja”, vietiin viljaa edelleen normaaliin tapaan Tukholmaan. Toisaalta hallitus lähetti samaan aikaan Vaasaan lähes yhtä paljon avustusviljaa todettuaan tilanteen vakavuuden. Siten viljalastit seilasivat Pohjanlahdella melkein ristiin.³⁸

Syksyllä 1695 katovuoden alkaessa osoittaa ensimmäisiä merkkejään, alkoi Länsipohjasta virrata Vaasaan väkeä viljan oston, mistä johtuen viljan hinta nousi tavallista korkeammaksi. Tätä viljan myyntiä nousivat vastustamaan sellaiset kauppiat, joilla ei enää ollut varastoissaan viljaa myytäväksi. Vastustuksen ansiosta raastuvanoikeus kielsi viljan myynnin vieraille ja länsipohjalaisten kanssa kauppaa käyneet Vaasan suurimmat viljakauppiat David Nagel ja Hannu Niilonpoika lupasivat lopettaa viljan myynnin.³⁹ Mielenkiintoista on, mikä oli viljan myyntiä vastustavien kauppiaiden päällimmäinen motiivi. Vaikuttiko asiassa aito huoli kaupungin omasta kohtalosta viljan virratessa maakunnan ulkopuolelle? Itse tuomiokirjatekstistä ei tule selvästi esille kauppiaiden motiivia, vaikkakin kauppiat vetosivat siihen, että jäljellä oleva vilja tulisi käyttää kylvösiemeneksi ja ruuaksi. Siten on luultavampaa, että kauppiat ajattelivat enemmän Vaasan selviytymistä tilanteesta kuin omaa taloudellista menetystään.

Kuolonvuosien aikainen oman edun tavoittelu ei silti ole täysin pois suljettu ilmiö. Seuraava esimerkki osoittaa, että vakavan tilanteen kustannuksella harrastettiin eräänlaista kiskontaa. Kauppias Lars Böökiä syytettiin Vaasassa siitä, että hän myi viljaa 30 äyrin kappahintaan (noin 30 taalaria tynnyriltä), vaikka aiemmin maaherran käskystä ylärajaksi oli asetettu 18 äyriä. Böök oli ostanut viljaa suoraan Tukholman satamassa olleesta laivasta ja puolustautui sanomalla itse maksaneensa viljasta 24 taalaria tynnyriltä. Paikalla olleet kauppiat Juho

³⁸ Luukko 1971, s. 222, Luukko 1987, s. 123–124, Åkerblom 1941, s. 68–70.

³⁹ KA VRO 18.9.1695: 245, 19.9.1695: 246. ”Intet spanmähl till främmande försällia”, 23.9.1695: 247.

Gabrielinpoika Holmudd ja Petter Hällström kertoivat myös ostaneensa viljaa samaisesta laivasta kuin Böök ja maksaneensa siitä korkeimmillaan noin 16 taalaria tynnyriltä. Böök joutui taipumaan ja myymään jäljellä olevan viljan kohtuullisempaan hintaan.⁴⁰ Tämän esimerkin valossa voi sanoa oman edun tavoittelun olleen suuri houkutus joissain tapauksissa. Ensisijainen syy Tukholman matkaan se ei kuitenkaan ollut, vaan taustalta on nähtävissä myös todellinen huoli maakunnan selviytymisestä tästä kuolemaa kylväneestä ajasta sekä toisinaan jopa maaherran käsky. Lisäksi merenkulku oli tuona aikana erittäin riskialtista, varsinkin syksyisin, jolloin monet laivat haaksirikkoutuivat myrskyissä tai jäätyivät kiinni välipysähdysmatkoihin. Porvarit ottivat siis melkoisia riskejä lähtiessään myöhään syksyllä pitkälle ja vaikealle matkalle Tukholmaan. Häviämisen vaara oli usein suuri.

Itse nälänhätä alkoi maakunnassa vuonna 1696, jolloin pitkään jatkuneen kylmän kevään ja myöhästyneiden viljalähetysten vuoksi kylvötoimiin päästiin vasta kesäkuussa. Kruunun viljapolitiikka oli kytketty Pohjanlahden kauppapakkoon, jonka vuoksi Pohjanmaan kauppiaat eivät saaneet noutaa viljaa suoraan Virossa tai Liivinmaalta, vaan heidän tuli odottaa Tukholmassa sinne saapuvia lasteja. Odotusaika venyi toukokuun lopulle asti. Osa pelloista jäi kuitenkin kokonaan kylvämättä ja sen vähäisenkin viljan vei lopulta syyskylä. Kato oli lähes totaalinen ja monin paikoin Pohjanmaalla valitettiin, ettei ruokaa ollut talven varalle. Samoin syyskylvöt jäivät tekemättä, joka puolestaan vaikeutti seuraavan vuoden tilannetta.⁴¹

Katojen osoittaututtua totaalisiksi päättivät kauppiaat Henrik Eggers, Hannu Niilonpoika, David Nagel ja Håkan Olavinpoika syyskuussa 1696 lähettää Nagelin poikapuolen Juhana Humalanderin maitse Tukholmaan, yötä päivää ratsastaen ostamaan viljaa. Kauppiaille ei kuitenkaan ollut tarpeeksi rahaa laittaa Humalanderin mukaan, vaan hänet valtuutettiin lainaamaan säätyjen pankilta tai muilta varakkailta henkilöiltä niin paljon rahaa kuin kyseisten kauppiaiden tukholmalaiset kauppatuttavat katsoivat välttämättömäksi.⁴² Humalander onnistui saamaan yli 12 000 kuparitaalarin lainan, jolla hän osti 668 tynnyriä ohraa ja ruista. Hanke helpottaa Vaasan nälänhätää näytti onnistuvan, mutta kariutui sanan mukaisesti, kun viljaa kuljettanut laiva haaksirikkoutui Närpiön edustalla syysmyrskyn aikana. Vain vajaa kolmannes lastista saatiin pelastetuksi ja kuivatuksi.⁴³ Haaksirikon myötä kauppiaiden tappiot nousivat hankkeen tuottoa suuremmiksi.

⁴⁰ KA VRO 23.11.1696: 237, 8.7.1696: 125.

⁴¹ Luukko 1987, s. 124–127.

⁴² KA VRO 30.9.1696: 170.

⁴³ Luukko 1971, s. 224.

Maaherra Ehrenskiöld ilmoitti marraskuussa 1696 hallitukselle ihmisten kuolevan nälkään ja luonnottoman ravinnon syömiseen. Vasta tammikuussa 1697 hän pyysi lähes 9000 tynnyriä ohraa kevätkylvöihin ja 3000 tynnyriä kauraa leipäviljaksi. Hallitus lähettikin yhteensä 9000 tynnyriä viljaa, mutta niiden saapuminen Pohjanmaalle viivästyí aina juhannukseen asti. Kunnan kylvöjä ei saatu tehtyä, vaikka sää olisi ollut niille otollinen. Saapunut siemenvilja pantiin kuitenkin maahan syksyllä ja syysviljan turvin seuraavana vuonna pärjättiin jo paremmin. Helpotusta Vaasaan toi myös kauppias Matti Matinpoika, jonka Tukholmasta noutama viljaerä saapui ennen hallituksen lähetystä, jo toukokuussa.⁴⁴

Vaasassa kauppiat toimivat aktiivisesti auttaakseen kaupungin vaikeaa tilannetta. Auttamishalua ei läheskään aina tarvinnut pönkittää uhkasakon voimalla, vaan apua pyydetessä kauppiat saattoivat vapaaehtoisesti tarjoutua auttamaan. Raastuvassa selvitettiin tilanteen vakavuutta heinäkuussa 1696, jolloin David Nagel lupasi helpottaa kaupungin köyhien ahdinkoa myymällä näille 40 tynnyriä viljaa. Samassa yhteydessä maaherran ehdotuksesta päätettiin tarkistaa kaikkien varakkaiden kaupunkilaisten aitat ja selvittää, paljonko niissä vielä oli viljaa myytäväksi.⁴⁵ Elokuussa 1696 raastuvanoikeus tiedusteli kauppiailta, olisiko joku näistä valmis ylläpitämään leipomoa köyhien auttamiseksi. Kauppias Paavali Paavalinpoika tarjoutui tehtävään ja ilmoitti olevansa valmis myymään myös olutta ja viinaa. Kauaa Paavali ei kuitenkaan tehtävässään kestänyt, vaan pyysi jo lokakuun lopussa vapautusta tehtävästä vedoten siihen, että hän oli jo leiponut kaiken viljansa köyhien tarpeisiin eikä kyennyt ostamaan lisää.⁴⁶ Kauppiat eivät kuitenkaan aina saaneet myymästään viljasta täyttä vastinetta, koska köyhillä ei ollut varaa maksaa viimeisimmän taksan mukaista hintaa. On kuitenkin selvää, että ilman jonkinlaista korvausta kauppiat tuskin olisivat olleet niin avuliaita. Kuolonvuosina tavarasta saatu hinta ei välttämättä aina vastannut sen todellista arvoa, mutta edes jonkinlainen korvaus tyydytti kauppiaita.

Kauppiaiden auttamisen halu ei kuitenkaan ollut rajaton ja protestointia pakkomyyntiä vastaan esiintyi. Kauppiat David Nagel ja Heikki Sprätt velvoitettiin helmikuussa 1697 uhkasakon voimalla myymään viljaa Korsholman linnan vankien ruuaksi. Muutamaa päivää aiemmin oli maaherra kieltänyt kauppiaita myymästä viljaansa ilman pormestarin ja raadin lupaa, koska kaupungin köyhien toimeentulo oli turvattava ensin.⁴⁷ Sprätt ei kuitenkaan, uhkasakosta

⁴⁴ Luukko 1987, s. 127–129, Luukko 1971, s. 224.

⁴⁵ KA VRO 8.7.1696: 125.

⁴⁶ KA VRO 29.8.1696: 145, 31.10.1696: 212.

⁴⁷ KA VRO 6.2.1697: 36, 10.2.1697: 37.

huolimatta, ollut halukas myymään viimeisiä viljatynnyreitä, vaan ilmoitti viljaa ostamaan tulleille virkamiehille, ettei häneltä liennyt yhtään. Sen sijaan hän tarjosi rahaa vastaan laivaansa miesten käyttöön, jolloin nämä olisivat voineet hakea viljansa mistä lystäsivät.⁴⁸

Kauppiaiden auttamishalu ei näytä kuolonvuosien edetessä kuihtuneen kokoon, vaan esimerkiksi helmikuussa 1697 kauppias Johan Beck ilmoitti olevansa halukas lähtemään Tukholmaan ostamaan viljaa. Päivää aiemmin oli edesmenneen kauppias Jaakko Sipinpojan poika Iisakki kertonut aikomuksestaan noutaa Tukholmasta viljaa kaupungin tarpeisiin.⁴⁹ Edellä mainittujen esimerkkien pohjalta voi sanoa Vaasan kauppiaiden toimineen aktiivisesti koko kriisin ajan pelastaakseen kaupungin ja osin muutakin Pohjanmaata totaaliselta tuholta. He eivät jääneet odottelemaan kruunun avustuksia, vaan pyrkivät osaltaan tekemään voitavansa tilanteen parantamiseksi.

2.2. Kuoleman hirvittävä läheisyys

Suurten kuolonvuosien aikana Suomen puolimiljoonaisesta väestöstä menehtyi noin kolmannes eli 130 000–150 000 henkeä. Miten paljon ihmisiä kuoli Vaasassa ja Mustasaassa? Mikä oli heidän suhteellinen osuutensa väkilukuun verrattuna? Samalla tulee paremmin esille tämän tutkimuksen lähtökohta eli oliko kriisi niin hirvittävä ja järkyttävä, että sen voi olettaa aiheuttaneen muutoksia mentaliteetissa. Seppo Muroma on tutkinut suuria kuolonvuosia väestömenetyksen kautta teoksessaan *Suurten kuolonvuosien (1696–97) väestömenetykset Suomessa*.⁵⁰ Tutkimus kattaa koko Suomen ja se perustuu henkikirjoista ja haudattujen luetteloista laskettuihin tilastoihin. Täten tutkimus on melko tilastopainotteinen eikä saatuja lukuja juurikaan ole analysoitu. Lisäksi lukujen luotettavuus voidaan asettaa kyseenalaiseksi.

Seuraavassa tarkastelen henkikirjojen ja historiakirjojen pohjalta Vaasan ja Mustasaaren kuolonvuosien aikaista väkilukua ja kuolleisuutta ja pyrin sitä kautta luomaan kuvaa siitä, miten kauhea tuo aika oli. Vaasassa kuolleiden tarkkaa määrää ei kuitenkaan voida sanoa, koska Vaasan haudattujen luettelo ei ole saatavilla. Koska henkikirjoihin kirjattiin ainoastaan henkiveroa maksaneet 15–63-vuotiaat ihmiset, ei henkikirja missään tapauksessa anna

⁴⁸ KA VRO 13.2.1697: 41.

⁴⁹ KA VRO 6.2.1697: 32, 17.2.1697: 55.

⁵⁰ Muroma 1991.

todellista kuvaa kokonaisväkiluvusta. Väkiluvusta voidaan saada arvioita kertomalla hengille kirjoitettu väestö kahdella, jolloin päästään jo lähemmäs totuutta. Todellista väkilukua arvioitaessa pitää ottaa huomioon, että henkikirjan osoittamaan loppusummaan ei ole laskettu sellaisia henkilöitä, jotka on kirjattu henkikirjaan, mutta jotka eivät ole kyenneet maksamaan verojaan.⁵¹

VAASAN JA MUSTASAAREN HENKIKIRJOITETTU VÄESTÖ						
Henkikirjan loppusumma			Arvioitu henkikirjasumma		Muroman mukaan	
vuosi	Vaasa	Mustasaari	Vaasa	Mustasaari	Vaasa ja Mustasaari	
1695	621	1188	621	1188		
1696	558	1149	558	1156		1545
1697	439	1043	439	1059		1335
1698	393	896	400	1024		1140

Taulukko 1.⁵²

Arvioitua henkikirjasummaa käyttäen voidaan arvioida Vaasan ja Mustasaaren kuolonvuosien aikaista väkilukua kertomalla kyseisen summan kahdella. Siten todellinen väkiluku oli Vaasassa vuonna 1695 noin 1250 henkeä ja vuonna 1698 hieman reilu 800 henkeä sekä Mustasaassa samoina vuosina noin 2350 ja hieman vajaa 2050 henkeä.⁵³ Näiden arvioiden mukaan väkiluku näyttäisi pienentyneen vuosien 1695 ja 1698 välillä Vaasassa noin kolmanneksella ja Mustasaassa vain reilulla kymmeneksellä. Arvioidun väkiluvun muutokset eivät kuitenkaan anna todellista kuvaa siitä, miten paljon Vaasassa ja Mustasaassa kuoli ihmisiä suurina kuolonvuosina.

⁵¹ Henkikirjoista katso esimerkiksi Lext 1979.

⁵² KA VHK ja MHK 1695–1698, Muroma 1991, s. 265. Arvioitu henkikirjasumma tarkoittaa sitä määrää ihmisiä, jotka olen laskenut henkikirjaan kirjatuiksi.

⁵³ Luukko arvioi henkikirjojen perusteella Vaasan väkiluvun olleen vuonna 1695 1150–1200 henkeä ja nälkävuosien jälkeen (ei mainitse tarkkaa vuotta) 750 henkeä. Luukko 1971, s. 103–104. Åkerblom esittää arviona vuoden 1696 Mustasaaren väkiluvusta suoraan kaksinkertaisen henkikirjaluvun eli 2298 henkeä. Åkerblom 1941, s. 10.

Seppo Muroma on Vaasan ja Mustasaaren kohdalla päätynt varsin erikoisiin tuloksiin. Hän ei ole tutkimuksessaan eritellyt Vaasalle ja Mustasaarelle omaa väestömäärää henkikirjojen perusteella, vaan esittää suoraan yhteisen luvun (taulukko 1.), joka Muroman mukaan pohjautuu henkikirjoihin. Muroman luvut on kuitenkin asetettava kyseenalaisiksi, koska hän on useiden paikkakuntien kohdalla laskenut väkilukuja vain henkikirjan loppusumman mukaan, lukuihin ei siis ole otettu mukaan kaikkia henkikirjaan kirjattuja ihmisiä. Samoihin päätelmiin on tullut myös Janne Pajunen Oulun nälkävuosia käsittelevässä pro gradu-työssään. Pajusen mukaan Oulun henkikirjoista löytyy myös runsaasti sairaita ja köyhiä, joita Muroma ei ole huomionnut laskelmissaan millään tavalla.⁵⁴ Muroman laskelmien kyseenalaisuutta lisää myös se, että ainakaan Vaasan ja Mustasaaren kohdalla Muroman luvut eivät täsmää lainkaan sen kanssa, mitä henkikirjat todellisuudessa ilmoittavat. Kysymykseni kohdistuukin siihen, mistä Muroman luvut lopulta ovat peräisin.⁵⁵

---

⁵⁴ Pajunen 1998, s. 22–27. Pro gradu-työssään Pajunen on virheellisesti käyttänyt Muroman laskelmiin perustuvaa Vaasan ja Mustasaaren yhteistä hengille kirjoitettua väestöä osoittamaan Vaasan henkikirjalukua. Katso Pajunen 1998, s. 25.

⁵⁵ Muroman taulukon lähdetiedoissa mainitaan samat henkikirjat, joita itse olen käyttänyt. Siten lukujen suuret poikkeamat omistani hämmästyttävät suuresti. Katso Muroma 1991, s. 265. Verrattaessa taulukossa 1. olevia Vaasan ja Mustasaaren henkikirjalukuja Muroman lukuihin, tulee ilmi selvä ristiriita. Jos lasketaan suoraan henkikirjan loppusumman mukaan Vaasan ja Mustasaaren yhteinen väkiluku, olisivat kyseiset luvut seuraavat: vuonna **1696 1707** henkeä, **1697 1482** henkeä ja **1698 1289** henkeä. Muroman laskelmat poikkeavat näistä oleellisesti, ja huomattavaa on, että todellista väkilukua laskettaessa luvut vääristyvät entisestään. Muroman lukujen kertominen kahdella antaa jo vuoden 1696 kohdalla noin kolmesataa pienemmän väkiluvun kuin henkikirjan loppusumman kertominen kahdella. Vääristymä kasvaa edelleen, kun otetaan käyttöön kaikkien henkikirjaan kirjattujen mukainen väkiluku.

Kuolleisuus Mustasaassa			
historiikirjojen mukaan			
	1695	1696	1697
tammi	10	13	44
helmi	12	11	54
maalis	35	15	71
huhti	21	7	92
touko	8	26	155
kesä	24	15	74
heinä	28	30	70
elo	24	54	47
syys	17	18	27
loka	22	38	9
marras	16	39	17
joulu	9	47	15
summa	226	313	675

Taulukko 2.⁵⁶

Vaasan ja Mustasaaren suurten kuolonvuosien ajan hirvittävyttä voi yrittää paremmin ymmärtää tarkastelemalla haudattujen luetteloon merkittyjä tietoja kuin arvioidun väkiluvun pohjalta. Mustasaaren haudattujen luettelossa on silmiin pistävää, että joukossa on suunnaton määrä lapsia. Kuolema tuotti jo sinänsä suurta kärsimystä, mutta sen aiheuttama tuska kasvoi varmasti lukuisten pienten lasten kuollessa. Taudit ja nälkä iskivät tuhoisin seurauksin ensimmäiseksi lapsiin. Aikuiset selviytyivät alkuun paremman vastustuskykynsä turvin, mutta haudattujen luettelo osoittaa, että vuoteen 1697 mennessä oli heidänkin kuntonsa jo siinä määrin heikentynyt, ettei kuolettavilta sairauksilta enää voitu välttyä.

Mustasaassa oli merkitty vuonna 1695 haudatuiksi 142 lasta eli sadasta kuolleesta noin 60 oli lapsia. Seuraavana vuonna haudattiin 173 lasta eli suunnilleen joka toinen haudattu oli lapsi. Haudattujen lasten määrä pysytteli tämänkin jälkeen edellisten vuosien tasolla ja vuonna 1697 haudattiin 169 lasta. Kokonaiskuolleisuuteen suhteutettuna lasten osuus laski, kun sadan kuolleen joukossa lapsia oli enää vain noin 35. Lapsikuolleisuus ei kuitenkaan vähentynyt, vaan aikuisten kuolleisuus kasvoi huomattavasti.

⁵⁶ HISKI 1695–1697 Mustasaari.

Kuoleman läheisyys oli siten käsin kosketeltava. Mustasaassa kuoli vuonna 1697 lähes 700 henkeä, joka tarkoittaa sitä, että suunnilleen joka seitsemäs pitäjän asukas kuoli. Koko kuolonvuosien aikana Mustasaassa kuoli 1214 henkeä, mikä on noin puolet vuoden 1695 arvioidusta väkiluvusta. Vaasasta kuolleiden määrää on vaikea arvioida lähteiden puuttuessa, mutta arvioidun väkiluvun muutos vuosien 1695 ja 1698 välillä osoittaa selvästi, että noin joka kuudes kaupunkilainen kuoli, mutta todellisuudessa kuolema harvensi väkeä vieläkin tiheämpään. Kaupungissa kuoleman läheisyys tuntui huomattavasti lähempänä kuin maaseudulla, koska kaupunki oli tiiviimpään asuttu yhteisö. Maaseudulla kuoleman läheisyyden saattoi kuitenkin aistia teiden varsilla lojuvien ruumiiden kautta. Mustasaassa oli vuonna 1697 merkitty haudatuksi yhteensä 41 pääasiassa teiden varsilta kuolleena löydettyä kerjäläistä, joista 26 henkeä oli haudattu yksistään toukokuun aikana.⁵⁷

---

⁵⁷ HISKI 1697 Mustasaari

3. HIERARKINEN, HARMONINEN JA STAATTINEN YHTEISKUNTA

3.1. Oliko kolmisäätyoppi vallitseva mentaliteetti?

1600-luvun yhteiskuntaa leimasi tiukka puhdasoppinen luterilainen uskonto, jonka pohjalta oli kehittynyt kirkollinen käsitys yhteiskunnasta, kolmisäätyoppi. Kolmisäätyopin mukaan yhteiskunnassa hallitsi kolme Jumalan asettamaa hallitusta: maallinen, hengellinen ja huoneenhallitus ja jokainen ihminen kuului näihin kaikkiin hallituksiin. Kolmisäätyopin perustavina elementteinä olivat hierarkia ja harmonia, staattisuus sekä vastavuoroisuus.

Maallisen hallituksen edustajana ja Jumalan sijaisena maan päällä toimi maallinen esivalta eli kruunu, joka hoiti yhteiskunnan vanhurskautta ja valvoi oikeutta, järjestystä ja säädyllisyyttä. Esivalta oli kuin isä perheessä, joka omalla käytöksellään toimi mallina alamaisille ja ajoi alaistensa parasta. Esivallan tehtävänä olikin turvata alamaistensa hyvinvointi ja taata maan sisäinen järjestys rankaisemalla synneistä lailla sekä torjua maata uhkaavat ulkoiset vaarat, viime kädessä sotimalla. Esivalta ei tuntenut syntien anteeksiantamusta ilman asianmukaista sovitusta, vaan se painotti syntien sovittamisen tärkeyttä maallisessa oikeudessa, jotta järjestys säilyisi yhteiskunnassa. Harmonian takaamiseksi lakien tuli olla oikeudenmukaisia kaikille.

Maallisen esivallan velvollisuus oli myös taata hengellisen hallituksen toiminta eli pitää huolta siitä, että valtakunnassa palveltiin vain yhtä oikeaa Jumalaa. Harhaopit ja niiden uskonnolliset menot tuli kieltää sekä oppien harjoittajia rankaista. Jos esivallalla oli velvollisuuksia alamaisia kohtaan, oli vastavuoroisesti alamaisten kunnioitettava ja toteltava esivaltaa. Maallinen esivalta oli Jumalan asettama ja Jumalan maan päällinen edustaja, jolloin esivallan vastustaminen ja kapinointi sitä vastaan olisi ollut nousemista myös Jumalaa vastaan. Paha esivalta ei sinänsä ollut suoraan Jumalan asettama, mutta Jumala saattoi sallia sen rangaistuksena alamaisten pahoista teoista. Alamaisten ei kuitenkaan tarvinnut täysin alistua pahan esivallan alle, vaan sen oikeuksiin kuului tehdä sanallista vastarintaa esivaltaa vastaan. Jos tämäkään ei auttanut poistamaan pahan esivallan vitsausta, alamaisten oli vain odotettava, että Jumala muuttaisi kaiken taas hyväksi.

Hengellinen hallitus eli kirkko taisteli syntejä vastaan anteeksiantamuksen kautta sekä julisti lakia ja evankeliumia ja jakoi sakramentteja. Tässä hallituksessa Jumala itse hallitsi ylimpänä ja papit toimivat Jumalan palvelijoina valvoen seurakuntalaistensa nuhteettomuutta ja uskonnon harjoitusta. Maallisen esivallan taatessa oikean uskon harjoittamisen ja kirkon toiminnan, julisti kirkko vastavuoroisesti saarnoissaan lakia ja muistutti kuuliaisuudesta maallista esivaltaa ja ylempiään kohtaan.

Kirkko oli myös opettava laitos, joka saarnasi lakia sekä opetti kuuliaisuutta ja lukutaitoa rippikoulussa katekismuksen avulla. Katekismuksen ja sen kolmisäätyopin perusteet sisältävän huoneentaulun opiskelu ei jäänyt vain rippikouluaikeihin, vaan papisto myös saarnasi usein sen pohjalta. Alamaisten mielissä kolmisäätyopin normit pysyivätkin pääasiassa juuri saarnojen kautta, eivätkä papit arastelleet käyttää tätä vaikutusvaltaista tiedotusvälinettä hyväkseen. Papiston tehtävänä oli myös saarnata kollektiivisuudesta ja pelotella sovittamattomista synneistä kollektiivisena nousevalla Jumalan vihalla. Kollektiivisuus oli maallisen esivallan keino pitää rahvas aina pienen pelon vallassa, ja samalla se helpotti kontrollointia. 1600-luvun yhteiskunnassa synty ei ollut yksityisasiasia. Se oli ilmiannettava ja sovitettava Jumalan vihan välttämiseksi. Toisaalta kollektiivisuus oli myös turva yhteisölle eikä sitä koettu esivallan taholta luoduksi rasitteeksi.

Kolmas Jumalan asettama hallitus oli huoneenhallitus eli perhe, jossa valta kuului isännälle. Perhe oli kuin yhteiskunta pienoiskoossa, jossa isäntä hoiti niitä samoja tehtäviä, joita maallinen esivalta ja kirkko hoitivat omissa hallituksissaan eli hänen tuli kasvattaa alamaistensa kuuliaisuuteen ja opettaa heille kristinuskon perusteita. Aviomies, isäntä oli siis herra perhepiirissä, johon kuuluivat kaikki samassa taloudessa elävät, myös palvelijat. Alamaisten, vaimon ja lasten sekä palvelusväen, oli kunnioitettava isäntäänsä ja oltava hänelle kuuliaisina. Vastaavasti isännän tuli osoittaa rakkautta heitä kohtaan ja kohdella oikeudenmukaisesti. Palvelijoille oli myös maksettava kunnan palkka ja heidät oli ruokittava ravitsevasti. Koska isäntä edusti maallista esivaltaa perheen piirissä, oli palvelijan toteltava ankaraakin isäntää. Isännän puolestaan ei tarvinnut sietää laiskaa tai varastelevaa palvelijaa.⁵⁸

Kolmisäätyoppi oli kirkon ja papiston näkökulma yhteiskunnasta ja samalla maallisen esivallan etujen mukainen. Mutta missä määrin rahvas omaksui kruunun ja kirkon sille tarjoamaa mallia

---

⁵⁸ Kolmisäätyopista Kuoppala 1963, Normann 1948, s. 5–47, Pleijel 1951, s. 9–45.

maailmasta? Tutkimuskirjallisuuden parissa aihetta lähestytään lähinnä ylhäältäpäin, millaista oikea kolmisäätyopin mukainen käytös olisi pitänyt olla. Vähemmälle huomiolle on jäänyt rahvaan näkökulman tutkimus, miten todellisuudessa oli.

Pleijelin mukaan kolmisäätyoppi oli syvään juurtunut ihmisten mieliin. Kuoppalankin mukaan yhteiskunnallisesta asemasta riippumatta kolmisäätyoppi vaikutti ajattelun taustalla ja määrittä siten ihmisten toimintamahdollisuuksia sekä loi käsityksen yhteiskunnan muuttumattomasta rakenteesta.⁵⁹ Sundin huomauttaa kuitenkin osuvasti, että huoneentauluun perustuva kolmisäätyoppi oli täysin teoreettinen malli, ideologia, jota yritettiin istuttaa rahvaan ajatuksiin. Hän muistuttaa, että tämän ideologian kuvaus ei anna oikeaa totuutta siitä, mitä todellisuus oli. 1600-luvulla Ruotsi oli voimistuva valtakunta, joka toimiakseen vaati tehokasta keskushallintoa ja oikeuslaitosta. Kruunun, kirkon ja paikallistason edut eivät kuitenkaan aina menneet yksin kruunun kiristäessä verotusta ja vaatiessa miehiä sotaan, siksi oli luotava ideologia, joka vetosi myös rahvaaseen ja samalla hyödytti kruunua ja ajoi sen etuja. Siispä tämä ideologia verhottiin uskontoon, jonka kautta sitä oli helppo levittää. Normien ja säännösten levityksen tehokeinoina käytettiin saarnoja ja lukutaitoon verhottua opinkappaleiden opiskelua.⁶⁰

Mielestäni Kuoppalan ja Pleijelin käsitykset siitä, että kolmisäätyoppi olisi omaksuttu lähes täydellisesti rahvaan parissa ja se olisi vaikuttanut asiassa kuin asiassa ajattelun ja toiminnan taustalla, on jokseenkin liioiteltu ja ylhäältä tulevan lähdemateriaalin värittävä. Miksi pappien antaumuksella tuli saarnata kolmisäätyopin säädöksiä, jos ne oli jo täysin omaksuttu? Miksi rahvas pakotettiin säännöllisesti käymään kirkossa saarnaa kuuntelemissa? Miksi normeja rikottiin?

Vaasassa ja Mustasaassa on hyvin nähtävissä piirre, että ihmiset olisivat mieluummin käyttäneet aikansa muuhun kuin kirkossa istumiseen. Jo 1660-luvulla oli kiinnitetty huomiota porvareiden laiskaan kirkossa ja ehtoollisella käyntiin, ja sama suuntaus jatkui myöhemminkin, kun vuonna 1695 kauppias David Nagel sai virallisen huomautuksen liian vähäisestä kirkossa käynnistä. Yrjö Taskulusikkakaan ei ollut kiinnostunut viettämään iltaansa kirkossa, vaan perusteli ruotsinkielisestä iltakirkosta poisjäntiään sillä, että hän oli itse suomenkielinen.⁶¹

⁵⁹ Pleijel 1951, s. 13, 28, Kuoppala 1963, s. 31.

⁶⁰ Sundin 1982, s. 45–49.

⁶¹ Luukko 1971, s. 517, KA VRO 2.2.1695:29, 22.2.1697: 50.

Tämä Vaasan ja Mustasaaren rahvaan alituinen patistelemisen käydä ahkerammin kirkossa heijastelee sitä, että kolmisäätyopin periaatteet eivät olleet riittävän hyvin painuneet kirkkokansan mieliin. Uskonnon julistus vaikutti enemmän pakonomaiselta papiston kontrolloidessa tiiviisti kirkossa käyntiä. Kirkko ei siltikään saanut tiukkaa otetta ihmisistä, jotka paikoin tuntuivat käyneen kuulemassa Herran pyhää sanaa silloin kun heille itselleen parhaiten sopi.

Aronsson on samaa mieltä siitä, että rahvas ei noin vain omaksunut kaikkea saarnastuolista julistettuja sanoja. Jos asiat olisi sisäistetty, ei niistä olisi tarvinnut jatkuvasti saarnata ja muistuttaa.⁶² Kirkon ja uskonnon vaikutus oli kuitenkin 1600-luvulla suuri eikä saarnojen kuulemiselta voinut välttyä. Jatkuva saarnaaminen ja kolmisäätyopin pakkosyöttö ei voinut olla vaikuttamatta ja vähitellen ihmiset alkoivat ajatella asioita eri näkökulmasta, siten ajan kuluessa mentaliteetti saattoi hieman muuttua. Mentaliteetit ja uskomukset ovat kuitenkin hyvin hitaasti muuttuvia ja samalla syvään juurtuneita, joten uskonpuhdistukseen ei niitä pystynyt kertaheitolla muuttamaan. Österberg tuo esille Per-Johan Ödmanin näkökulman siitä, miten hidas ja vaikea projekti uskonpuhdistuskin itsessään oli. Ödmanin mukaan uusien ajatusten, käytöksen ja uskonnon omaksumisen hitautta ja vastahakoisuutta niitä vastaan kuvaa hyvin vanhempien haluttomuus lähettää lapsiaan kaupunkiin koulun penkille. Ödman pitääkin tätä eräänlaisena protestina uudistuksille, mutta ei noin vain omaksuttu.⁶³

Vaikka kolmisäätyopin normien omaksumista tapahtui, ei normeja kuitenkaan omaksuttu sellaisenaan kuin papisto niitä saarnastuolista tarjosi. Rahvas omaksui omiin tarpeisiinsa sopivia asioita ja muokkasi niistä mieleisensä, ne sekoittuivat arkielämän normistoon ja muokkautuivat paikallisten tarpeiden mukaisiksi. Lähimmäisenrakkaus oli yksi kolmisäätyopin periaatteista, jonka mukaan muut yhteisön jäsenet tuli ottaa huomioon ja kohdella heitä tasavertaisinaan. Kuolonvuosien aikana Vaasan ja Mustasaaren välillä tulee kuitenkin esille tämän normin erilaista sovellusta rikoksiin syyllistyneiden kohdalla.

Mustasaassa yhteisön turvallisuuden tai ihmisten omaisuuden kannalta uhkaksi koettuja henkilöitä ei kohdeltu lähimmäisenrakkauden mukaan suvaitsevaisesti, vaan heidät haluttiin mieluummin ajaa pois seudulta. Vaasassa sen sijaan kaupungin tunnetut varkaat ja pahantekijät saivat osakseen lempeämpää kohtelua ja suvaitsevaisuutta, kunhan sovittivat rikoksensa.

---

⁶² Aronsson 1992, s. 171–173.

⁶³ Österberg 1992, s. 92.

Omaksuminen oli siten aina sidoksissa paikalliskulttuuriin, joka vaihteli maantieteellisen sijainnin sekä yhteisön rakenteen mukaan. Mustasaassa, varsinkaan kuolonvuosina, ihmisillä ei ollut varaa ottaa sitä riskiä, että epäilyttävä henkilö sai jäädä seudulle. Kriisioloissa normin orjallinen noudattaminen ei ollut mahdollista, joten sitä sovellettiin aikaan sopivalla tavalla. Yhteisön jäsenten kontrolloiminen oli maaseudulla hankalampaa ja varkaita ei aina saatu kiinni, kun taas puitteet kaupungissa olivat toiset. Siten yhteisöjen erilainen rakenne vaikutti lisäksi mm. tämän normin soveltamiseen.

Rahvas omaksui ja muokkasi kolmisäätyopista omiin tarpeisiinsa tietyt peruselementit, kuten Jumalan rangaistuksen, hierarkian ja ylempien kunnioittamisen sekä kollektiivisuuden. Omaksutut asiat olivat sellaisia, jotka hyödyttivät rahvasta ja täyttivät aukkoja elämässä. 1600-luvun ollessa suurta kärsimystä katoineen ja sotineen käsitys siitä, että Jumala nostatti kollektiivisen rangaistuksen synneistä koko yhteisön päälle, täytti aukon elämässä tarjoten konkreettisen selityspohjan, jonka kautta voitiin ymmärtää kärsimyksen alkuperää. Kadot oli helppo nähdä Jumalan rangaistuksena pahoista teoista. Tämä on varmasti keskeisin asia, joka helpoimmin ja täydellisimmin oli omaksuttu kolmisäätyopista.

Hierarkia takasi sen, että jokaisella oli aina ylempänsä ja holhoojansa. Vastavuoroisuuden periaatteen mukaan alempi totteli ja kunnioitti ylempäänsä ja ylempi huolehti vastaavasti alempansa hyvinvoinnista. Kollektiivisuus oli tärkeä osa yhteisön turvallisuutta. Ketään ei jätetty yksin ja aina pidettiin huolta toisista, samoin yhteisön oma kontrolli oli tiukkaa, joka puolestaan ehkäisi rikollisuutta. Tämä huolenpito sekä Jumalan rangaistuksen pelko tulee selvästi esille Mustasaaren tapauksessa, jossa synkkämielisyys sairastunut Helka Matintytär oli esittänyt uhkauksen tappaa itsensä. Uhkauksen vuoksi Helka oli koko ajan talonväen silmälläpidon alaisena ja hänet jopa köytettiin sänkyynsä, jottei hän olisi päässyt tekemään itselleen mitään pahaa.⁶⁴ Vaikka itse käsittelyssä ei mainitakaan mitään Jumalan rangaistuksen pelosta, on taustalta havaittavissa pelko siitä, että itsemurha suututtaisi Jumalan.

Mentaliteettia ei sellaisenaan voi nähdä suoraan Vaasan tai Mustasaaren aineistosta, mutta rivien välistä voi havaita juuri esimerkiksi hierarkian, kollektiivisuuden ja Jumalan rangaistuksen pelon olemassaolon. Mentaliteetille onkin ominaista se, että sitä ei suoraan pysty lukemaan tekstistä, vaan se on pääteltävä siinä ilmenevien vihjeiden ja johtolankojen avulla.⁶⁵

---

⁶⁴ KA MKKO ylimääräiset käräjät 10.8.1696: 431–436.

⁶⁵ Manninen 1989, s. 71.

Tämä piilossa oleminen viittaa siihen, että jokin tietty normi tai asia on sisäistetty siinä määrin, että se on ihmisille itsestään selvyyttä, sitä ei erikseen tuoda esille eikä sitä tarvitse mainita, koska kaikki alitajunnassaan tiedostamattaan tuntevat sen. Mentaliteetti ei kuitenkaan aina ole piilossa jossakin syvällä vaan tieto saattaa olla jopa suoraan julkisena ja pinnalla.⁶⁶ Tutkijan on vain osattava tunnistaa asiat.

Mikä oli sitten kenenkin maailmankuva ja yhteiskuntakäsitys 1600-luvun Ruotsi-Suomessa? Samassa yhteiskunnassa eri ryhmien sisällä voi olla monia näkemyksiä yhteiskunnan rakenteesta, mutta ei useita mentaliteetteja, koska se hajottaisi yhteiskuntaa sisältä käsin. Juuri tätä asiaa vastaan maallinen esivalta taistelikin pyrkimällä harmoniaan ja järjestykseen. Österbergin mukaan 1600-luvun yhteiskunnassa kaikille, säätyyn katsomatta, yhteisiä arvostuksia, mentaliteetin aineksia olivat: patriarkalismi, kolmisäätyoppi, perinteinen näkemys yhteiskunnasta, jossa kaikki vanha ja tutut tavat olivat arvossaan. Kaikkien maailmankuvaan kuuluivat siten samat perusasiat, mutta niitä arvostettiin eri näkökulmasta.⁶⁷

Kolmisäätyopissa yhteiskunta oli jaoteltu kolmeen säätyyn: oppisäätyyn (papisto), hallitsevaan säätyyn (aateli) ja taloussäätyyn (talonpojat, porvarit). Kolmisäätyopissa ja nelisäätyjaottelussa oli kaksi keskeistä eroavuutta. Ensinnäkin nelisäätyjaottelussa aateli piti omaa säätyään yhteiskuntarakenteen korkeimpana, kun taas kolmisäätyopissa papisto asetti itsensä aatelin edelle. Toisekseen nelisäätyjaottelussa talonpojat ja porvarit oli eritelty omiksi säädyikseen. Näistä eroista huolimatta yhteiskuntakäsityksissä oli runsaasti yhteneväisyyksiä. Molemmat perustuivat ajatukseen hierarkiasta ja harmoniasta. Jokaisella oli jo syntymässä määräytyvä sääty, oma paikkansa ja tehtävänsä yhteiskunnassa, johon tuli tyytyä. Yhteiskunnan eri osien katsottiin täydentävän toisiaan ja vahvistavan yhtenäisyyttä, erilaisuus oli pikemminkin voima kuin heikkous. Yhteiskunta nähtiin ihmisruumiin kaltaisena, jossa jokainen elin on kokonaisuuden kannalta tärkeä. Harmonian kannalta staattisuus oli keskeinen asia, muutosten katsottiin johtavan kaaokseen ja epätasapainoon.⁶⁸ Aatelisella ja kirkollisella yhteiskuntakäsityksellä oli siis sama käsitys siitä, miten yhteiskunta pysyi parhaiten koossa.

---

⁶⁶ Peltonen 1992, s. 33–37, 45. Mentaliteetti on kuitenkin siinä mielessä melko piilossa, että sitä ei luotettavasti pysty yksittäisen ihmisen kautta näkemään. Avainsana mentaliteettiin on toiminta ja vuorovaikutus. Kontaktit muihin ihmisiin sekä vuorovaikutuksen kautta syntyvä toiminta mahdollistavat mentaliteetin tulkinnan.

Peltonen 1992, s. 24.

⁶⁷ Österberg 1992, s. 93.

⁶⁸ Englund 1994, s. 26–27.

Englundin mukaan yhteiskunnan jakaminen neljään säätyyn oli hallitseva yhteiskuntamalli ja ns. virallinen malli, jonka myös kuningas hyväksyi.⁶⁹ Österberg katsoo kuitenkin, että talonpojat olisivat nähneet yhteiskunnan kolmisäätyisenä.⁷⁰ 1600-luvulla Ruotsin valtakunnan talonpoikien oma sääty oli koko Euroopan mittakaavassa jotakin aivan ainutlaatuista, jonka talonpojat myös itse tiedostivat. He tiesivät asemansa alimmassa säädyssä, mutta siltikin oma sääty oli asia, josta pidettiin kiinni. Siten en hyväksy Österbergin käsitystä, että talonpojat olisivat omaksuneet uskontoon perustuneen kolmisäätyjaottelun, jossa taloussäätyyn kuuluivat periaatteessa papistoa ja aatelia lukuun ottamatta koko muu väestö. Kolmisäätyoppi oli toki vallitseva uskonnollinen ideologia siitä, miten yhteiskunta rakentui ja millaisena se tulisi nähdä, mutta viralliseen yhteiskuntamalliin se ei vaikuttanut. Samoin puhdasoppisuus oli valtakunnan virallinen uskonto, joka saavutti jokaisen ihmisen, mutta uskonnon sisältämä kolmisäätyoppi ei kuitenkaan ollut vallitseva mentaliteetti, vaan kolmisäätyopin osia oli muokattu vallitsevaan mentaliteettiin sopiviksi, ja näitä kolmisäätyopin muokkautuneita piirteitä on havaittavissa runsaastikin 1600-luvun lopun mentaliteetissa.

3.2. Alamaisten oikeus sanalliseen vastarintaan – kuolonvuosien aikainen protestointi Vaasassa ja Mustasaarella.

Ruotsin valtakunnassa yhteiskuntaa leimasi 1600-luvulla poikkeuksellisen vakaat olot. Tämän yhteiskunnan vakauden takana oli hierarkia ja harmonia. Yhteiskunta perustui nimenomaan sille, että kaikilla oli oma paikkansa yhteiskunnassa ja siihen tuli myös tyytyä. Jokaisen asema oli silti tärkeä, koska erilaiset osat täydensivät toisiaan ja siten palvelivat kokonaisuutta. Samoin vallitsi vastavuoroisuuden periaate eli alamaiset pidettiin tyytyväisinä sillä, että maallisella esivallalla oli omat velvoitteensa alamaisia kohtaan. Kaikki siis tähtäsi siihen, ettei ristiriitoja syntynyt ja rahvas pysyi rauhallisena eikä noussut kapinaan. Ristiriidat pyrittiin sovittelemaan, jotta rauha ja sopusointu olisivat säilyneet.⁷¹

Villstrandin mukaan kynnys kapinaan oli aika korkea. Talonpojat eivät niinkään olleet huolestuneita siitä, paljonko heiltä otettiin, vaan paljonko jäi jäljelle. Siten protestiin oltiin valmiita ryhtymään vasta kun jäljelle ei jäänyt tarpeeksi oman elämän ja talouden

⁶⁹ Englund 1994, s. 29 – 32, 59.

⁷⁰ Österberg 1992, s. 92.

⁷¹ Harmoniasta katso Englund 1994.

turvaamiseen.⁷² Perimmäisenä tekijänä talonpojan arkipäivässä vaikutti huoli kotitalouden turvaamisesta. Hyvä esimerkki tästä asiasta on Vaasassa sattunut tapaus, jossa kaupungin vouti Antti Yrjönpoika ja vahtinihti Petter Brunner olivat pormestarin ja raadin käskystä menneet ostamaan kauppias Heikki Sprättiltä viljaa Korsholman linnan vankien ruuaksi. Ostajat väittivät Sprättin sanoneen, että jos he halusivat viljaa, voisivat he ottaa hänen laivansa satamasta kunhan maksaisivat siitä hänelle. Sprätt oli siis sitä mieltä, että kyseiset herrat saisivat hakea tarvitsemansa viljan jostain muualta. Sprätt itse väitti luvanneensa myydä viljaa, vaikkei omistanutkaan enää kuin 2 tynnyriä.⁷³ Sprätt oli ilmeisen haluton myymään viljaansa raastuvanoikeuden käskystä huolimatta, koska hänellä ei ollut siihen varaa, ilman että omakin toimeentulo olisi joutunut vaakalaudalle. Vaikkakin hän olisi saanut rahaa maksuksi, oli viljaa tuskin muillakaan myytäväksi ja siten olisi ollut mahdotonta ostaa uutta tilalle. Tämä tulevaisuuden uhka sai Sprättin päästämään suustaan sopimattomia sanoja ja vastustamaan virallista käskyä.

Kimmo Katajala on teoksessaan *Nälkäkapina*⁷⁴ tutkinut 1600-luvun lopun karjalaisten talonpoikien kapinaa, jossa ei niinkään ollut kyse nälänhädästä, vaan verojen perinnästä ja päivätöiden suorittamisesta. Talonpojat halusivat kiinteän verotuksen toteuttamista ja hoveihin vaadittujen parseleiden keruun lopettamista. Kuolonvuodet vain sysäsivät talonpojat kapinaan, mutta eivät olleet ensisijainen syy. Keski-Euroopankaan tasolla nälkämellakat eivät olleet suoranaisesti seurausta nälästä, vaan etupäässä mellakoitiin maallisen esivallan taholta havaittua välinpitämättömyyttä vastaan. Erityisesti kaupungeissa mellakoinnilla ilmaistiin tyytymättömyyttä esivallan ja virkamiesten toimintaan. Samoin kriisitilanteessa kapinoitiin viljan hinnan nousua vastaan eikä itse kriisin syyn eli katojen vuoksi.⁷⁵

1600-luvulla suoranainen kapinointi oli Ruotsin valtakunnassa harvinaista ja tavallaan tehty mahdottomaksikin yhteiskunnan harmonisoinnin vuoksi sekä määrittelemällä kapina maallista esivaltaa vastaan kapinaksi myös Jumalaa vastaan. Laajalle leviävät kapinoinnit olivat sikälikin epätodennäköisiä, että rasitukset eivät paikallistasolla kohdistuneet kaikkiin yhtä ankarasti ja samanaikaisesti sekä lisäksi elinolot vaihtelivat alueittain.⁷⁶ Talonpoikien ei kuitenkaan

⁷² Villstrand 1994, s. 8–9, 12, 14.

⁷³ VA VRO 13.2.1697, s. 41.

⁷⁴ Katajala 1994.

⁷⁵ Friedrichs 1995, s. 291–292, Katajala 1994, s. 293.

⁷⁶ Villstrand 1994, 29, 23.

tarvinnut vain alistua verorasituksen ja sotaväenottojen alle, vaan heillä oli muitakin keinoja selviytyä tilanteesta.

Villstrandin määritelmän mukaan talonpojilla oli kaksi vaihtoehtolinjaa, joiden kautta tilanteeseen voitiin suhtautua. Nämä linjat, protesti ja sopeutuminen, voidaan edelleen määrittellä negatiiviseksi, neutraaliksi tai positiiviseksi sen mukaan, miten maallinen esivalta suhtautui toimintaan. Villstrandin mukaan sopeutuminenkin saattoi olla tapa protestoida, esimerkiksi talonpojat alkoivat suosia härkiä vetoeläiminä peltotöissä, koska kruunu vei hevoset sotaan.⁷⁷ Täten he siis protestoivat vallitsevaa käytäntöä vastaan ja kehittivät tavan sopeutua siihen, ilman että esivalta piti sitä suoranaisesti negatiivisena vastarintana. Sopeutumisessa keskeistä oli se, että ei ryhdytty minkäänlaiseen suoraan, esivaltaa vastaan suunnattuun toimintaan, vaan kehiteltiin tapoja kiertää esivallan alamaisiin kohdistamat rasitukset (kuten härkien suosiminen peltotöissä) tai kuten Pohjanmaalla alettiin polttaa tervaa, josta puolestaan saatiin rahaa verorasitusten maksuun. Sopeutumismallissa ei rikottu lakia, mutta silti voitiin niskoitella käyttäytymällä esivallan haitaksi ja omaksi hyödyksi. Protestissa puolestaan voitiin positiivisella tavalla ilmaista tyytymättömyys sanallisesti tai vastavuoroisesti lähteä avoimeen vastarintaan.

Mielestäni sopeutuminen sanan varsinaisessa merkityksessä ei ollut protestointia, vaan nimenomaan keino etsiä selviytymisväyliä ja taloudellista turvaa kruunun rasitusten puristuksessa. Sopeutuminen on normaali reaktio tilanteessa, jossa entiset toimintamallit eivät olleet enää toimivia. Tällöin oli täysin luonnollista, että ihminen muutti toimintastrategiaansa sen enempää tuntematta protestoivansa yhteiskuntaa vastaan. Täten siis 1600-luvun aikanaan alamaiset eivät kokeneet protestoivansa vallitsevia oloja vastaan, vaan nimenomaan etsivät keinoa taata elinolosuhteensa ja taloudellisen taustan. Maallinen esivalta puolestaan saattoi joissain tapauksissa kärsiä tappioita ja siten kokea uuden toiminnan protestoinniksi, mutta esimerkiksi tervanpolto oli suorastaan talonpoikien lahja kruunulle eikä millään tavalla negatiivinen asia.

Katajalalla on myöskin oma mallinsa, jossa hän hahmottelee talonpoikaisen vastarinnan ulottuvuuksia jakaen vastarinnan muodot akseleille aktiivinen ja passiivinen sekä väkivaltainen ja väkivallaton.⁷⁸ Katajala listaa akseleille vastarintamuotoja, jotka kuvaavat toiminnan

---

⁷⁷ Villstrand 1994, s. 32–33.

⁷⁸ Katajala 1994, s. 138.

järjestäytymisen astetta akselia pitkin ulospäin edetessä. Aktiivinen/passiivinen ei siis kuvaa maallisen esivallan suhdetta, kuten Villstrandilla, vaan järjestäytymisasastetta. Mielestäni Katajalan malli on parempi kuin Villstrandin, koska se tuo esille nimenomaan ne vaihtoehdot, joiden puitteissa alamaiset saattoivat toimia. Villstrandin malli perustuu maallisen esivallan suhtautumiselle, mutta suhtautuiko esivalta aina samalla tavalla eri puolilla maata sattuneisiin samanlaisiin vastarinnan muotoihin. Tyytymättömyys oli paikallinen ilmiö, samoin sopeutuminen oli sidoksissa paikallistasoon eli samat protestin keinot eivät olleet käytössä kaikkialla, vaan ne kehittyivät paikallisten edellytysten kautta.

Tavanomaisin protestimuoto ja maallisen esivallan sekä alamaisten kannalta vaarattomin tapa ilmaista tyytymättömyyttä oli esivallan edustajille osoitetut herjaukset ja kunnianloukkaukset. Lisäksi muita keinoja olivat väkivallalla uhkaaminen, verokeinottelu ja tottelemattomuus, käräjiltä pois jättäytyminen ja valitukset ohi virallisen vallankäytön. Protestointi oli yleensä spontaania ja yksilöiden tekemää, mutta paikallistasolla pystyttiin silti myös organisoituun toimintaan, joka yleensä keskittyi jonkun tilanteen vastustamiseen.⁷⁹ Vaasassa ja Mustasaassa alkoi vuoden 1697 aikana esiintyä oikeuden jäsenille ja virkamiehille osoitettua sanallista niskurointia ja kunnianloukkauksia. Tämä kehitys on ymmärrettävää ottaen huomioon sen, että kuolonvuosien pahimmat ajat olivat käsillä ja ihmisiä kuoli keväällä runsaasti. Köyhyys ja kovat ajat olivat sysäävänä tekijänä ajamassa kaupunkilaisia avaamaan suunsa ja rohkaisi heitä sanomaan, mitä ajattelivat. Kärsimystä oli ollut joka saralla ja viimein oli tultu siihen pisteeseen, että ei tyydytty vain omissa oloissa suremaan, vaan tilaisuuden tullen annettiin kuulua.

Mustasaassa hylkeenpyyntivenekunta oli ollut Pohjanlahdella saalistamassa, kun nousi yllättäen myrsky, ja yksi venekunnan miehistä eksyi jäälle. Muut miehet väittivät pitäneensä eksyneelle Erkki Erkinpojalle nuotiota merkiksi, mutta lautamies Markus Yrjönpoika sanoi, ettei veneen lähettyvillä ollut kyseisenä aikana ollut merkkitulo. Tästä kimpaantuneena venekuntaan kuulunut Matti Laurinpoika yltyi haukkumaan lautamiestä valehtelijaksi. Rangaistukseksi haukkumasanoista Matti sai sakkoja 12 äyriä hopearahaa.⁸⁰

Osansa saivat oikeuden jäsenet myös Vaasassa, kun David Nagel ei halunnut maksaa vaimostaan henkirahaa. Vaimo oli ainakin vuosina 1695–96 ollut sairauden takia poistettu

---

⁷⁹ Katajala 1994, s. 135–137.

⁸⁰ KA MKKO kk 11.10.1697, s. 545.

henkikirjasta, mutta sittemmin parantunut ja hänet esitettiin jälleen henkikirjaan kirjattavaksi. David vannotti sielunsa ja autuutensa kautta, että ei koskaan enää halua maksaa vaimostaan henkirahaa, vaikka hänet kirjattaisiinkin. Tähän pormestari sanoi, että David osoitti kunnioituksen puutetta ja töykeyttä oikeutta kohtaan, mutta oikeus ei silti langettanut tapauksen johdosta Davidille sakkoja.⁸¹ Kenties Davidin tai Matin sanoja ei pidetty kovinkaan loukkaavina, siksi Mattikin pääsi siksi vähäisillä korvauksilla. Toisin kävi jo aiemmin mainitussa tapauksessa, jossa Heikki Sprätt ei halunnut myydä viimeisiä viljatynnyreitään. Sprättin tapauksessa oikeus katsoi, että hän asettui avoimesti vastustamaan maallista esivaltaa ja sen antamaa käskyä myydä viljaa vankien tarpeisiin. Esivallan vastustamisesta ja haukkumisesta Sprätt tuomittiin maksamaan 20 hopeataalaria sakkoja.

Myös porvari Matti Pietarinpoika oli puhunut paheellisesti raadista ja pormestarista. Matti oli Tukholmasta kotiin tultuaan ryhtynyt iltasella ryypäämään, ja myöhemmin illalla kaupunginvoudin tullessa taloon oli Matti tiedustellut tältä, kuka oli hänen poissa ollessaan asettanut hänelle niin kovat laivamiesrahat. Matti oli asian vuoksi kiihkoissaan ja viinan antaman rohkeuden turvin hän oli todennut, että paholainen tulee ja ottaa raadin ja pormestarin verotettavakseen. Lisäksi Matti ilmoitti aikovansa lähteä kaupungista, jolloin raati ja pormestari saisivat ruokittavikseen hänen lapsensa, joilta he myös voisivat periä verot.⁸² Asia jäi kuitenkin auki, koska osa todistajista oli matkannut muualle.

Esimerkkien perusteella näyttää siltä, että virkamiesten haukkuminen ei saanut aikaan kovin suuria rangaistustoimenpiteitä, sen sijaan avoin vastustus ja käskyjen laiminlyöminen nähtiin kovaa sakkotuomiota vaativana tekona. Vaasassa ja Mustasaassa saattoi kuolonvuosien aikana ilmetä enemmänkin protestointia, mutta tuomiokirjoista voi lukea vain niistä asioista, jotka vietiin käräjille asti. Tavalliset passiiviset protestoinnit ja sopeutumiset eivät tule lähteissä esille, koska ne olivat osa arkipäivää eikä niissä varsinaisesti ollut mitään rikollista. Tuomiokirjat kertovat siten tavallaan vain ääritapauksista.

Maallisen esivallan alamaisilleen sallima protestointimuoto oli valtiopäivävalitus. Tutkimusajankohtana Vaasassa tehtiin yksi kaupunginvalitus vuoden 1697 valtiopäiville. Kyseessä olevan valituksen varmistaminen juuri näille valtiopäiville tehyksi tuotti ongelmia, koska asiakirjassa ei ole pormestarin allekirjoitusta eikä myöskään vuosilukua. Sisällön

---

⁸¹ KA VRO 23.2.1697: 59.

⁸² KA VRO 5.6.1697: 152.

perusteella olen silti pystynyt sijoittamaan valituksen tutkimukseni ajankohtaan tarkastelemalla siinä ilmitulleita asioita ja vertaamalla niitä kirjallisuudessa esiintyviin tietoihin.⁸³

Valituksissa kaupunkilaiset esittivät valituksia paikallisista oloista ja epäkohtia, joihin toivottiin kruunulta parannusta. Huomioitavaa on, että valituksen laati usein kirjoitustaidon hyvin hallitseva vouti, kirjuri tai muu virkamies, jolla oli kyky muotoilla kaupunkilaisten esittämät epäkohdat siten, että valituksella olisi menestystä virkaportaassa. Lisäksi valituksia kontrolloitiin mm. maaherran taholta, ettei mukaan joutunut liiaksi hallituksen vastaisia puheita tai sille kuulumattomia asioita. Lopullinen valitus saattoi siten olla sisällöltään aivan muunlainen kuin rahvas alun perin oli tarkoittanut. Katajalan mukaan lukutaidoton talonpoika ei aina lopulta tiennyt minkälaiseen valituspaperiin puumerkkinsä piirsi.⁸⁴

Vaasan valtiopäivävalituksessa⁸⁵ ei varsinaisesti valitettu nälänhädästä, vaan oltiin muuten huolestuneita pienen Vaasan kaupungin surkeasta tilasta, johon voitiin ainoastaan valtiopäivävalituksen kautta etsiä parannusta. Valitus oli kaupungin vanhimpien laatima, koska yleisen porvariston ei katsottu tajuavan omaa parastaan, saati sitten vaatia sen turvaamista.⁸⁶ Vaasan valituksen ei sinänsä voida katsoa kovin hyvin kuvastavan aikaansa, koska itse nälänhätä ei ole siinä keskeisin asia. Vaasan valituksen laadinta-ajankohta oli myöhäinen syksy 1697, jolloin kriisin pahimmat hetket oli jo koettu, mutta hätä ja kärsimys oli silti edelleen suurta. Valituksessa viitataan kyllä porvariston ja talonpoikien köyhyyteen, mutta sen ei sanottu olleen kuolonvuosista johtunutta, vaan laittomasta kaupasta, joka haluttiin saada kuriin.

Valituksen takana sysäävänä tekijänä saattoi olla se, että kaupungissa oli kauan kärsitty köyhyyttä ja kaupan haitoista, mutta niistä ei vain ennen oltu valitettu. Kuolonvuosien tuoma kurjuuden lisä sai asiat kuohumaan yli ja epäkohdista ei enää voitu vaieta, vaan haettiin parannusta valtiopäivävalituksen kautta. Huomiota herättää kuitenkin se, että kaupungin

---

⁸³ Vaasan tuomiokirjamaininnat valituksen laatimisesta varmistavat, että vuonna 1697 on laadittu valtiopäivävalitus, katso KA VRO 20.9.1697: 239, 4.10.1697: 244. Itse asiakirjassa valitetaan pormestarin ja raatimiesten palkkojen nousseen huimiksi ja rasittavan kaupunkilaisia liikaa. Pormestarin vuosipalkaksi mainitaan 900 kuparitaalaria ja raatimiehen 100 kuparitaalaria. Luukon mukaan pormestarin palkka nousi kyseisiin lukemiin Ekenbohmmin pormestarikautena, joka alkoi 1693 lopulla, samoihin aikoihin raatimiehen palkka saavutti 100 taalarin. Edelliset valtiopäivät järjestettiin 1693. Luukko 1971, s. 378, 383, 439.

⁸⁴ Valituksista Paloposki 1961, s 188–191, Katajala 1994, s. 66

⁸⁵ RA Stådernäs beskrivelser och besvär Vasa vol. 139.

⁸⁶ KA VRO 20.9.1697: 239. Katajalan mukaan Karjalassa oli suurina kuolonvuosina yleistä, että valitusten takana eivät olleet suurinta hätää ja köyhyyttä kärsivät, vaan erityisesti varakkaat talonpojat, jotka valittivat mm. veroista ja päivätöistä, eivät siis itse nälänhädästä. Katajala 1994, s. 329.

vanhimmat valittiin laatimaan valitusta, koska porvariston ei katsottu pystyvän ajamaan omaa etuaan. Tämä tapaus viittaa siihen, että kaupungin sisäisten ryhmien tai edustajien välillä vallitsi kolmisäätyopin mukainen hierarkia. Kaupunki oli rinnastettu huoneenhallitukseen, jossa raastuvanoikeus oli isännän ja herran roolissa ja porvaristo vastasi lapsia tai palvelusväkeä. Kaupungin vanhimpien asemaa näiden välissä voi kuvata lapsen vanhempana. Kuten lapsi, nähtiin myös porvaristo huolenpitoa ja holhousta tarvitsevana ja siitä kykeni vastaamaan vain hierarkiassa ylempiarvoinen, kaupungin vanhimmat.

Maallisen esivallan edustajat saivat siis ajoittain kuulla kunniansa paikallisten ihmisten suusta, mikä kriisitilanteen huomioon ottaen oli varsin odotettavaa. Kuitenkin on huomionarvoista, että vastaavasti hallitusta itseään arvosteltu. Lähteissä tai kirjallisuudessa en ole törmännyt siihen, että alamaiset olisivat protestoineet kruunun hitaan avustuspolitiikan vuoksi tai esittäneet siitä mitään kritiikkiä. Vaasan valtiopäivävalituksessakaan ei millään tavalla viitata katoihin, saati sitten moitita kruunua. Syyinä oli varmasti osin sokea luottamus kruunun huolenpitoon ja sen kykyyn turvata alamaistensa elämän. Vaasassa ja Mustasaassa kuolonvuodet eivät siten muuttaneet mitenkään alamaisten suhdetta maalliseen esivaltaan eikä sen asemaa kyseenalaistettu.

4. ”JUMALA TAHTOI RANKAISTA KOKO MAATA.”

4.1. Kollektiivisesti rankaiseva Jumala

Uskonto oli 1600-luvulla keskeinen arkielämää määrittävä tekijä, joka Vaasassa näkyi konkreettisimmin kirkollisten toimitusten lukuisuutena. Sunnuntaiaamuisin pidettiin sekä suomenkielinen että ruotsinkielinen Jumalanpalvelus ja illalla vielä ruotsinkielinen iltakirkko. Lisäksi lähes päivittäin järjestettiin rukoushetkiä tai viikkosaarnoja, joissa rahvaan tuli käydä ahkerasti. Kirkossa käyntiä kontrolloitiin tiukasti siitäkin huolimatta, että Vaasan kirkko laajennuksesta huolimatta oli liian pieni, ja osa kirkkoväestä joutui jopa jäämään kirkkopihaan.⁸⁷ Poissaolijat saivat osakseen tiukan nuhtelun, kuten myös kauppias David Nagel. Davidia moitittiin Vaasan raastuvassa siitä, ettei hän kunnianarvoisan papiston kehotuksista huolimatta ollut käynyt ahkerammin Jumalan huoneessa ja temppelissä. Oikeus säästi Davidin rangaistukselta, mutta kehotti häntä Jumalan pelkoon ja Hänen pyhän sanansa ahkeraan kuuntelemiseen.⁸⁸

Jumala esittäytyi 1600-luvulla erityisesti rankaisijana ja kurittajana. Yhteiskunnassa vallitsi käsitys, että Jumala rankaisee ihmisiä heidän pahoista teoistaan kollektiivisesti, nostattaen vihansa koko yhteisön päälle. Tämän käsityksen vahvistamisessa ja juurruttamisessa papistolla oli keskeinen rooli. Heidät veloitettiin saarnaamaan ja suorastaan pelottelemaan niistä kauheista seurauksista, joita synnit saivat aikaan. 1600-luvun ihmisen elämässä riitti runsaasti vitsauksia, jotka nähtiin helposti Jumalan vihan seurauksena. Paha katovuosi koettiin keskimäärin kerran kymmenessä vuodessa, sodat olivat ainainen vitsaus, samoin ajoittain liikkuvat tautiepidemiat. Lienee selvää, että saarnojensa kautta papit olivat saaneet istutettua rahvaan mieliin ajatuksen Jumalan kollektiivisen rangaistuksesta.⁸⁹ Etelä-Pohjanmaan kruununvouti Johan Westerenius halusi vuonna 1697 Mustasaaren käräjillä todistusta siitä, että rahvaan suuret velat kruunulle eivät johtuneet hänen laiskasta perinnästään, vaan rahvaan köyhyydestä. Rahvas vapauttikin voudin kaikista epäilyistä ja selitti velkojen johtuvan

⁸⁷ Luukko 1971, s. 516–519. Kirkko oli vaasalaisten ja mustasaarelaisten yhteinen, joten lienee ollut melko mahdotonta saada kaikkia tulijoita mahtumaan sisätiloihin.

⁸⁸ KA VRO 2.2.1695: 29. TARK

⁸⁹ Vilkuna 1996a, s. 75–76. Jo Kustaa Vaasan vuonna 1556 julkaisemassa, kymmeneen käskyyn pohjautuvassa, mandaatissa varoitettiin ihmisiä sortumasta kaikkeen sellaiseen syntiin, joka suuttattaisi Jumalan. Vihan seuraukset kun olivat mm. sota ja veren vuodatus, rutto ja ”kallis aika”. Takala 1993, s. 44–45.

huonosta kasvukaudesta, jolla Jumala oli koko maata halunnut rankaista.⁹⁰ Tässä kadon ja Jumalan rangaistuksen välinen suhde tulee selvästi ilmi.

Kollektiivisuus oli myös keino kontrolloida rahvasta ja saada se tuntemaan syyllisyyttä siitä, että koettelemukset ja onnettomuudet olivat synneistä seuraavan Jumalan viha aikaansaannosta.⁹¹ Toisaalta kollektiivisuus oli myös turva. Jotta Jumalan vihan saattoi välttää, oli syntyä tuotava julki ja sovitettava. Tämä puolestaan johti siihen, että ketään ihmistä ei saanut jättää yksin, jottei hän olisi langennut synnin houkutuksiin suuttua Jumalan. Vaikka kukaan ihminen ei olisikaan ollut todistamassa syntiä, Jumala oli läsnä kaikkialla ja näki kaiken. Huolenpito piti siis ulottaa kaikkiin yhteisön jäseniin, lapsista vanhuksiin ja sairaisiin.⁹²

Kaarina Juhananpoika vapautettiin lapsenmurhasyytöksistä riittävien todisteiden puuttuessa, mutta päätöksessään kihlakunnanoikeus sanoi jättävänsä asian Jumalan tuomittavaksi, joka tietäisi oliko Kaarina syytön.⁹³ Juhana Tapaninpoika taas vannoi voivansa Jumalan tuomioistuimen edessä todistaa, että hänen hallussaan olleet lehmänkellot eivät olleet varastettuja, vaikka hän olikin varastanut paljon muuta.⁹⁴ Esimerkit osoittavat, että Jumalan valvovaan silmään uskottiin. Jumala oli todistamassa jokaisen ihmisen arkista taivalta ja tiesi kunkin synnit, siten Jumala toimi ylimpänä tuomioistuimena ja rankaisijana, jos maallinen tuomioistuin ei löytänyt syyllisyyteen riittävän pätevää näyttöä. Jonkin asian vannominen oikeaksi Jumalan edessä oli myös varsin vakuuttavaa, koska Jumalaa ei voinut huijata.

Vaikka kontrollin edellytettiin saavuttavan kaikki ihmiset, oli yhteisöissä käytännössä kuitenkin ihmisiä, joita ei aktiivisesti voitu valvoa, kuten irtolaiset ja kerjäläiset, jotka liikkuvat paikasta toiseen. Sosiaalinen kontrolli oli silti melko tiukkaa ja valvonta tehokasta. Vaasa, kuten suurin osa 1600-luvun kaupungeista, oli pieni ja tiivis yhteisö, jossa kontaktit muihin ihmisiin olivat läheiset. Siten rikoksilla oli yleensä joku todistaja, joka saattoi ilmiantaa hämärät puuhut viranomaisille, ja syyllinen saatiin vastaamaan teoistaan. Lisäksi vartijat partioivat yöaikaan kaupungeissa, joten silloinkin kiinnijäämisen uhka oli suuri. Maaseudulla puolestaan välimatkat olivat usein suuret, joten yhteisön oma kontrollointi ei ollut yhtä tehokasta. Kaupungissa rikolliset oli myös helpompi tuomita, koska oikeus kokoontui

---

⁹⁰ KA MKKO tk 29.3.1697: 450.

⁹¹ Vilkuna 1996a, s. 74.

⁹² Karonen 1998a, s. 140, Vilkuna 1996a, s. 73, 76.

⁹³ KA MKKO kk 9.10.1696: 424.

⁹⁴ KA VRO 10.3.1697: 71.

säännöllisesti useita kertoja viikossa, ja tarvittaessa oikeuden jäsenet oli helppo kutsua koolle ylimääräisiin istuntoihin. Maaseudulla sen sijaan kihlakunnanoikeus kokoontui vain talvi- ja kesäkäräjille, joita yleensä istuttiin vain muutama päivä. Tarpeen tullen voitiin kuitenkin järjestää ylimääräiset käräjät.⁹⁵

Eva Österberg jaottelee sosiaalisen kontrollin kolmeen osaan. Virallista kontrollia harjoittivat virkamiehet, kuten poliisi. Puolivirallisen kontrollin edustajina toimivat henkilöt, joiden ensisijainen tarkoitus ei liittynyt kontrolloijana toimimiseen, kuten esimerkiksi papit. Yhteisö itse puolestaan harjoitti epävirallista kontrollia.⁹⁶ 1600-luvun lopulla papiston ensisijainen tehtävä oli saarnaaminen, jonka kautta se pelotteli Jumalan vihasta ja huolehti rahvaan moraalista. Vaikka papisto oli vielä vuosisata aiemmin ollut keskeisessä roolissa rahvaan siveellisyyden valvonnassa, ei sen merkitys 1600-luvun lopulla ollut enää entisensä. Kirkon tuomiovalta väheni asteittain kruunun vahvistaessa omaa valtaansa.⁹⁷ Vuosisadan loppuun mennessä moniin Suomenkin kaupunkeihin oli asetettu kuninkaallinen pormestari, jonka arvovalta ajoi pappien ohi. Papiston edustajien vaikutusvalta oli toki suuri, mutta heidän mahdollisuutensa vaikuttaa yhteisönsä jäseniin rajoittui pääasiallisesti saarnan kautta tapahtuvaan moralisointiin.⁹⁸ Saarnan vaikutusta ei tule silti kyseenalaistaa, vaan pikemminkin se oli voimakas väline. Vaasassa papiston harjoittama kontrolli keskittyi enemmänkin kirkossa käynnin ja uskonnon harjoittamisen valvomiseen. Varsinaisesti papisto ei ollut ilmiantajana missään rikoksissa, vaan se keskittyi saarnan kautta tapahtuvaan kontrolloimiseen.

4.2. Mistä nousi kollektiivinen viha?

Mistä rikoksista sitten oli vaarana nousta Jumalan viha koko yhteisön ylle? Miten koettiin oudot ja vakavat rikokset? Näkyykö Jumalan vihan pelko ankarina tuomioina? Jotta voitiin olla varmoja Jumalan vihan välttämisestä, oli jokainen rikos sovitettava. Voisi ajatella, että mitä ankarampi tuomio, sitä vakavampi asia oli oikeuden silmissä. Käytännössä ei mielestäni kuitenkaan voida vetää suoraa yhteyttä ankaran tuomion ja Jumalan vihan pelon välille. Jumalan vihan uhka kummitteli pahojen ja outojen rikosten yhteydessä, mutta oliko maallisen esivallan ja rahvaan käsitys asiasta sama. Yhtenivätkö näiden käsitykset siitä, mikä oli todella

⁹⁵ Karonen 1998a, s. 224, 236.

⁹⁶ Österberg 1991, s. 21. (Formal, semiformal and informal control.)

⁹⁷ Kirkon vallan heikkenemisestä katso Aalto 1996, s. 139–145.

⁹⁸ Karonen 1998a, s. 222–223.

paha ja ankarasti rangaistava teko, josta saattoi seurata Jumalan viha? Seuraavassa paneudun Vaasassa ja Mustasaassa sattuneisiin muutamiin erikoisiin ja yksittäisiin tapauksiin, ja pohdin niiden asemaa Jumalan rangaistuksen kannalta.

Vaasan tai Mustasaaren tuomiokirjoissa ei käsitellyn ajanjakson puitteissa ilmene rikosasioiden yhteydessä suoraa viittausta Jumalan vihaan. Tuomiokirjoista ei ole suoraan luettavissa, että jonkin rikoksen pelättiin voivan johtaa Jumalan rangaistukseen. Kuitenkin on mahdollista havaita, että tiettyjä tapauksia pidettiin joko niin vakavina rikoksina tai niin outoina tapauksina, että ne herättivät hämmennystä tai pelkoa. Ainoastaan katovuosiin liittyen Mustasaassa mainittiin vuonna 1697 katojen olevan Jumalan rangaistus.

Mustasaassa käsiteltiin vuonna 1696 tapausta, jossa Helka Matintytär oli yhdeksän vuoden ajan kieltäytynyt nauttimasta Herran ehtoollista vedoten siihen, ettei hän ollut sen arvoinen eikä valmis toimitukseen. Sittemmin Helka oli kuollut ja oikeuden tehtävänä oli tutkia, oliko Helka jumalaton ja ratkaista, voitiinko Helka haudata kirkkomaahan. Helka oli yhdeksän vuotta aiemmin sairastunut synkkämielisyyteen ja uhannut jopa tappaa itsensä. Samoin hän oli siitä lähtien kieltäytynyt ehtoollisesta, rukouksista ja kaikesta hartauden osoituksista. Toisaalta hän silloin tällöin pyysi Jeesusta avukseen, jotta hän parantuisi taudistaan. Samoin kirkon edustajien varoittaessa häntä ikuisella kirouksella ja helvetin tulella oli Helka pyytänyt Jumalaa häntä siitä varjelemaan. Eräänä päivänä, nähdessään kappalaisen tulevan oli Helka sanonut, että sieltä se ruma koira nyt tulee. Oikeus pohti johtuiko tämä jumalattomuudesta ja siitä, että Helka syntiensä sokaisemana näki kappalaisen saatanan muodossa, vai oliko syynä vain Helkan heikkopäisyys. Epäilyksiä herätti myös se, että Helka ei tahtonut mennä ulos muulloin kuin yöllä pimeään aikaan. Lisäksi Helkan alituinen mumina koettiin jokseenkin epäilyttävänä. Kukaan ei saanut siitä selvää eikä Helka vastannut kysyttäessä, mitä hän sanoi.⁹⁹

Tapaus oli selvästikin vakavaluonteinen, ja kirkon edustajat tekivät kaikkensa saadakseen Helkan nauttimaan ehtoollisen pelotellen tätä helvetin kiroilla. Ehtoollinen ei kuitenkaan ollut itsestään selvyys, vaan sen saaminen edellytti ripittäytymistä ja syntien tunnustusta.¹⁰⁰ Helka kieltäytyi ehtoollisesta vedoten siihen, ettei ollut valmis toimitukseen, mikä voidaan tulkita siten, että Helka ei ollut valmis tunnustamaan syntejään. Tämä puolestaan herätti epäilyn, että

⁹⁹ KA MKKO ylimääräiset käräjät 10.8.1696: 431–436.

¹⁰⁰ Laasonen 1967, s. 254–275. Rikokseen syyllistynyt ei saanut nauttia ehtoollista ennen kuin oli sovittanut syntinsä. Juva 1955, s. 108.

Helkan omatuntoa vaivasivat tavallista pahemmat synnit, joita hän ei halunnut tunnustaa. Yhteisön kannalta tällainen henkilö oli uhka, koska hän ei ollut sovittanut syntejään ja aiheutti siten Jumalan vihan pelkoa. Painostus nauttia ehtoollinen liittyy myös siihen seikkaan, että sielun kohtalo ratkesi kuoleman hetkellä, jollei kuoleva ollut tunnustanut syntejään oli hän tuomittu ikuiseen kadotukseen.¹⁰¹

Ehtoollisella käyntiä pidettiin myös kristinuskon tunnustamisen vähimmäisedellytyksenä. Juvan mukaan ehtoolliselta pidättäytyminen sai aikaan sen, että asianomaiseen kohdistettiin erilaisia epäilyjä. Ajateltiin esimerkiksi, ettei hän uskonut Jumalan armoon. Ehtoollinen oli autuuden välikappale, ja juuri siksi oli tärkeää, että kuoleva ennen poismenoaan sai nauttia ehtoollisen ikuisen elämän takaamiseksi. Juvan mukaan ehtoolliselta kieltäytyminen tulkittiin Jumalan halveksumiseksi, ja se puolestaan aiheutti Jumalan vihan vaaran.¹⁰² Helkan yhdeksän vuoden kieltäytyminen oli aikalaisten näkökulmasta jotain aivan poikkeuksellista eikä se ole voinut olla herättämättä kaikenlaisia epäilyksiä ja pelkoja.

Pitkien välimatkojen ja vaikeiden yhteyksien takia kaikki eivät aina voineet aktiivisesti osallistua kirkollisiin menoihin, vaan syrjäseuduilla asuvat kävivät tavallisesti ehtoollisella vain suurimpien juhlapyhien yhteydessä, siksi pisin sallittu aika ehtoolliskäyntien välillä venyi 1600-luvun lopulla vuoteen ja kuukauteen.¹⁰³ Ehtoollisella käyntiä kontrolloitiin tarkasti. Jos osallistuminen oli laiskaa, muistutettiin siitä tai määrättiin asianomaisia käymään ehtoollisella. Vaasassakin ehtoollisella käymistä laiminlyöneet porvarit tuottivat jatkuvasti kirkon edustajille ylimääräistä päänvaivaa.¹⁰⁴

Helkan kaltaisissa tapauksessa yhteisössä pelkoa saattoi aiheuttaa se, että aina ei voitu olla varmoja siitä, oliko kyseinen henkilö heikkopäinen ja mieleltään sairas vai oliko hän todellakin hylännyt Jumalan armon. Päivänvalon kaihtaminen viittasi ihmisen pahuuteen ja mumina jonkinlaiseen loitsuamiseen. Helka Matintyttären kohdalla oikeus päättyi kuitenkin siihen tulokseen, että syy Helkan itsepäiseen ehtoolliselta kieltäytymiseen löytyi hänen sairastamastaan synkkämielisyydestä ja heikkopäisyydestä. Helka oli ennen sairastumistaan ollut varsin hurskas ihminen, jonka myös lautamiehet todistivat, ja siten ei katsottu olevan esteitä Helkan hautaamiselle kirkkomaahan. Varoitukseksi muille, hautaus määrättiin kuitenkin

¹⁰¹ Rimpiläinen 1971, s. 179–180.

¹⁰² Juva 1955, s. 66–67.

¹⁰³ Andren 1954, s. 80–81, Juva 1955, s. 107.

¹⁰⁴ Luukko 1971, s. 517–518.

toimitettavaksi ilman tavanomaisia menoja ja kellojen soittoa.¹⁰⁵ Kellojen soiton uskottiin karkottavan pahoja henkiä ja saattavan sielun taivasmatkalle.¹⁰⁶ Soiton epääminen jätti siis hieman avoimeksi sielun ikuisen elämän saavuttamisen. Ehtoollisesta kieltäytyminen ei sinänsä ollut rikos, josta maallinen oikeus olisi voinut määrätä rangaistuksen. Henkilö voitiin kuitenkin tuomita haudattavaksi siunaamattomaan maahan, jos hänen katsottiin viettäneen jumalatonta elämää, halveksuneen Pyhää ehtoollista tai sortuneen suoranaiseen noituuteen.¹⁰⁷ Jumalan armon hylkääminen oli aikalaisille epätavallinen ja vakava asia, jonka uskottiin suuttuvan Jumalan.

Yrjö Erkinpoika niminen irtolainen oli löydetty loppukesästä 1697 kuolleen erään mustasaarelaisen talonpojan niityladosta. Yrjön rinnassa oli syvä, kolmen sormen levyinen haava, mutta siitä ei ollut vuotanut verta eikä hänen vaatteissaan näkynyt reikää. Tapaus oli hämärä eikä tiedetty, oliko Yrjö joutunut tapon uhriksi vai oliko hän tehnyt itse itselleen väkivaltaa vai kenties kuollut normaalin kuoleman. Yrjön lähettyviltä ei löytynyt veistä tai muuta asetta, jolla hänet olisi surmattu tai hän itse olisi sen tehnyt. Samoin Yrjöllä oli päässään hattu, josta näytti sittemmin tulleen melko keskeinen todistuskappale. Todistajat osoittivat, että löydettyäessä Yrjö makasi siististi heinien alla, hattu päässään. Ulkopuolelta tullutta hyökkäystä vastaan esitettiin todistuksena, että kuolinkamppailussa hattu olisi lentänyt pois ja heinät olisivat lennelleet. Heinissä ei kuitenkaan ollut nähtävissä mitään kamppailun tuoksinaa, samoin itsemurhan mahdollisuus osoitettiin pieneksi vetoamalla hattuun. Yrjön arveltiin ennemminkin asettautuneen heinien alle makaamaan hattu päässään ja kuolleen nukkuessaan.¹⁰⁸ Hatulla oli luultavasti jokin symbolinen merkitys liittyen siihen, että itsemurhan yhteydessä hattu heitettiin pois päältä. Kuolema oli kuitenkin tullut Yrjölle yllättäen eikä hän ollut ehtinyt heittää hattuaan pois.

Todistajien mukaan Yrjö oli myös köyhä ja hän oli pitkään nähnyt nälkää. Lisäksi häntä vaivasi punatauti. Oikeus päätyi lopulta ratkaisuun, ettei tapaukseen liittynyt mitään rikollista, vaan Yrjö oli kuollut normaalin kuoleman. Käräjärahvaskin oli sitä mieltä, ettei kukaan voinut olla niin epäkristillinen, että olisi lyönyt hengiltä köyhän ja sairaan miehen.¹⁰⁹

---

¹⁰⁵ Oikeuden tuomio KA MKKO ylimääräiset käräjät 10.8.1696: 436–438.

¹⁰⁶ Juva 1955, s. 70.

¹⁰⁷ Juva 1955, s. 70.

¹⁰⁸ KA MKKO ylimääräiset käräjät 7.8.1697: 546–561.

¹⁰⁹ KA MKKO ylimääräiset käräjät 7.8.1697: 546–561.

Mustasaaresta löydettiin kuolonvuosien aikana useinkin kerjäläisiä kuolleena eikä tapauksia tutkittu samalla intensiteetillä kuin Yrjön kohdalla. Mielenkiintoa herättää myös se, että kuolemaa ei pidetty normaalina, vaikka Yrjön tiedettiin olleen sairas ja nähneen nälkää. Tämän tiedostaneena pari todistajaa oli pyytänyt Yrjöä tulemaan pois metsistä, koska jos Jumala tahtoi kutsua Yrjöä tuli hänet haudata eikä jättää metsään eläinten raadeltavaksi. Yrjön kuolema ei siis ollut mikään yllätys. Tapausta tutkittiin kuitenkin varsin perinpohjaisesti, ja syynä siihen oli ilmeisesti Yrjön rinnassa oleva reikä. Kukaan ei osannut sanoa, miten se oli syntynyt tai kuka sen oli saanut aikaan. Asia aiheutti hämmennystä, ja siksi katsottiin välttämättömäksi tutkia, oliko Yrjö itse satuttanut itseään vai oliko joku hyökännyt hänen kimppuunsa.

Itsemurha oli 1600-luvulla erittäin raskaana pidetty rikos, joka tuomittiin kaikin puolin uskonnosta lähtien. Toisin kuin tappoon syyllistynyt, itsemurhan tehnyt oli tuomittu ikuiseen kadotukseen. Hänellä ei ollut mahdollisuutta saada tekoaan anteeksi ja saavuttaa ikuista elämää. Tämä asia oli tiedostettu, josta osoituksena alkoi Tukholmassa 1600-luvulta lähtien ilmetä tapauksia, joissa itsemurhaa hautoneet päätyivät tappamaan jonkun muun ihmisen, tietoisina siitä, että taposta lankesi kuolemantuomio.¹¹⁰ Tappo oli siis tapa kiertää itsemurhan kauheat seuraukset ja samalla tulla kuitenkin itse tuomituksi kuolemaan.

Kristofferin maanlaki määräsi itsemurhan tehneen vietäväksi metsään poltettavaksi eikä häntä saanut haudata kirkkomaahan. Poikkeuksena saatettiin kirkkomaahan haudata henkilö, jonka katsottiin mielenhäiriössä tehneen itsemurhan. Nygårdin mukaan kammoksuttavana pidettyyn itsemurhaan saatettiin 1600-luvulla liittää helposti noituussyytöksiä.¹¹¹ Jo katolinen kirkko piti itsemurhaa Jumalan vastaisena tekona, koska Jumala antoi elämän lahjan, siten vain Hänellä oli oikeus ottaa se pois. Ihmisellä oli vain käyttöoikeus elämäänsä, ei oikeutta päättää milloin se loppui. Puhdasoppisuuden aikana suhtautuminen säilyi samana perustuen Lutherin ajatuksiin. Lutherin näkemyksen mukaan perkele vietti itsemurhaajan ja vaivutti tämän epätoivoon ja lopulta sai hänet riistämään itseltään hengen. Itsemurha oli viidennen käskyn vastainen teko ja Jumalaa vastaan nousemista, rikos Jumalaa kohtaan.¹¹² Kyseisestä teosta puolestaan uhkasi nousta Jumalan viha. Tässä esivallan ja rahvaan käsitykset yhtenivät, ja molemmat pitivät tekoa Jumalan kollektiivisen vihan kannalta yhtä vaarallisena. Samoin voi sanoa, että

---

¹¹⁰ Jansson 1994, s. 21–25.

¹¹¹ Nygård 1994, s. 110–111, 113, 121.

¹¹² Jansson 1994, s. 26, Nygård 1994, s. 116–118.

itsemurhatapauksessa ankara tuomio antaa suoran viitteen siitä, miten vakavana rikosta pidettiin sekä esivallan että rahvaan mielestä.

Korsholman linnan vankilassa oli kuollut Juhana Matinpoika Pietiläinen niminen vanki, joka oli syyllistynyt varkauksiin ja eläimeen sekaantumiseen. Hänet oli tuomittu juoksemaan kujanjuoksu yhdeksän kertaa edestakaisin 50 raippaparin lävitse, jonka jälkeen Juhana oli ollut määrää toimittaa Marstrandin linnoitukseen koko loppuiäkseen työskentelemään kaularautakahleissa. Juhana oli kuitenkin sairastunut eikä tuomiota ollut voitu laittaa täytäntöön. Juhana ei siis ollut sovittanut syntejään ennen kuolemaansa, häntä ei siksi voitu haudata kirkkomaahan vaan hirsipuummäelle.¹¹³ Eläimeen sekaantumisesta oli määrätty kuolemantuomio, mutta hovioikeus oli ilmeisesti armahtanut Juhanan kuolemasta. 1600-luvulla vankeusrangaistus ei ollut vielä vakiintunut käyttöön, pääasiassa kaupunkien vankikoppeihin tuomittiin pikkurikoksiin syyllistyneitä, jotka eivät kyenneet maksamaan sakkojaan tai joita ei jostain syystä piiskattu. 1600-luvun lopulla otettiin käyttöön vankeusrangaistus vakavien rikosten yhteydessä. Vankeus oli yleensä lievennys kuolemantuomiosta, ja siihen liittyi usein pakkotyö.¹¹⁴

Liliequistin mukaan maallinen esivalta näki eläimiin sekaantumisen Jumalan ja luonnon lain vastaisena tekona. Teko oli niin hirvittävä, että Jumalan vihan välttämiseksi syyllisen oli sovittettava syntinsä kuolemalla, ja hänet oli tuomittu ikuisen kadotukseen. Rahvaan haluun ilmiantaa rikos vaikutti voimakkaimmin juuri Jumalan vihan pelko eli se piti rikosta yhtä pahana kuin esivaltakin. Sodomia oli hyvin vastenmielinen ja erikoinen rikos, ja itse rikoksen tekijän ajateltiin olevan mieleltään sairas. Vastenmielisyyttä tekoa kohtaan korostaa se, että yhteisön jäsenet kieltäytyivät kontakteista eläimiinsekaantujan kanssa, samoin saastuneen lehmän maitoa ei haluttu juoda eikä lihaa syödä. Lisäksi kauhua aiheutti pelko teon jälkiseurauksia. Rahvas uskoi sen seurauksena syntyvän hirviöitä, jotka olivat puoliksi ihmisiä, puoliksi eläimiä.¹¹⁵

Vuoteen 1653 asti laki määräsi yksiselitteisesti, että huorintekijät oli Jumalan ja Mooseksen lain mukaan tuomittava kuolemaan. Hovioikeus kuitenkin pääsääntöisesti mitätöi kuolemantuomion ja alensi sen sakkorangaistukseksi, ja vuoden 1653 asetuksessa määrättiin

¹¹³ KA MKKO kk 11.10.1697: 564.

¹¹⁴ Liliequist 1991, s. 89, Sundin 1992, s. 137–138, 194–195.

¹¹⁵ Liliequist 1991, s. 21, 89–90, 177–178.

salavuoteudesta sakkorangaistus helpottamaan hovioikeuksien paisuvaa työmäärää. Kauppias David Nagelin renki Juhana oli tuomittu salavuoteudesta häpeärangaistukseen, jota hän vahvassa humalatilassa kärsi kirkonmenojen aikana. Todistajien mukaan Juhana oli istunut häpeäpallilla kummallisen veltona, keikkuen ja vaappuen ja lopulta kellahtanut kumoon maahan, josta hän suuren naurun säestämänä oli koettanut kammeta itseään ylös. Tuomio oli varsin ankara rengin palkkapussiin verrattuna, 50 hopeataalaria sakkoja ja julkinen häpeärangaistus.¹¹⁶

Kirkollisen rangaistuksen alkuperäinen tarkoitus oli osoittaa katumusta seurakunnan läsnä ollessa ja sovittaa synnit Jumalan edessä. Tultaessa 1650-luvulle kirkollisen rangaistuksen luonne oli muuttunut, siitä tuli enemmän yksilöön kohdistuva häpeärangaistus seurakunnan pilkatessa katuva. 1660-luvulla otettiin käyttöön häpeäpenkki, jossa seisotettiin pääasiassa huorintekijöitä ja salavuoteuteen syyllistyneitä. Tämän vuoksi kansan suussa penkkiä alettiin kutsua huorapenkiksi, jossa seisominen koettiin häpeälliseksi asiaksi. Oven suussa seisomiseen sen sijaan liittyi enemmän katumusta ja anteeksiantoa.¹¹⁷ Häpeäpenkki sijaitsi usein kirkon perällä, seurakunnan takana ja mahdollisimman kaukana alttarista. Tämä kuvasti sitä, että syntinen oli rikoksensa vuoksi erotettu seurakunnasta ja karkotettu Jumalan armon valosta.¹¹⁸ Julkirippi oli ankarin kirkollinen rangaistus, jota sovellettiin lähinnä vakavimpiin rikoksiin syyllistyneisiin. Saarnan jälkeen pappi kutsui häpeäpenkillä seisoneen seurakunnan eteen tunnustamaan syntinsä ja pyytämään julkisesti anteeksi. Julkisen synninpäästön jälkeen hänet otettiin takaisin seurakunnan yhteyteen.¹¹⁹

Rahvas itse ei pitänyt juomista kovinkaan rikollisena toimintana. Juominen oli enemmänkin keino irrottautua työstä, iloinen ja nautintoa tuottava asia. Rahvaan mielestä juominen muuttui paheksuttavaksi vasta, kun työt jäivät ryypäämisen takia tekemättä. Juomisen kriminalisoiminen liittyy sivilisaatioprosessiin, jossa sekä kirkko että esivalta yrittivät kitkeä rahvaasta paheellisena pidettyjä elämäntapoja. Kirkkojuopumuksia alettiin käsitellä maallisissa tuomioistuimissa kirkollisen sijaan vuosina 1686–87 annettujen asetusten perusteella, ja rangaistuksen perusteeksi riitti jo pelkkä juopumustila, ennen tuomion ehtona oli ollut

¹¹⁶ KA VRO 9.2.1695: 37, 16.2.1695: 38, 18.2.1695: 38. Wilmin mukaan rengin vuotuinen palkka Pohjanmaalla oli vuosina 1682–1700 noin 20 kuparitaalaria ja piian noin 10 kuparitaalaria. Yksi hopeataalari vastasi kolmea kuparitaalaria. Palkoista Wilmi 1991, s. 178–181, 193–200.

¹¹⁷ Aalto 1996, s. 126, Juva 1955, s. 79–81.

¹¹⁸ Aalto 1996, s. 126.

¹¹⁹ Aalto 1996, s. 126, Juva 1955, s. 81–82. Lievempi häpeärangaistus suoritettiin siten, että pappi vain totesi syntisen rikkeen ja katumuksen, mutta hänen ei tarvinnut tulla seurakunnan eteen.

meluhaitta. Juomisen kriminalisoiminen ei kuitenkaan yhtäkkisesti muuttanut rahvaan käytöstä, koska sunnuntai oli edelleen viikon ainoa vapaapäivä. Sapattirikokseen syyllistymisestä huolimatta, juominen oli sunnuntaisin yleistä. Ankarana rangaistuksen pelote ei tässä yhteydessä toiminut riittävän tehokkaasti, jotta suhtautuminen juopotteluun olisi muuttunut.¹²⁰ Vaikka rangaistus oli ankara, ei se kerro totuutta rahvaan suhteesta juomiseen. Maallisen esivallan mielestä se oli rikos, mutta rahvas piti sitä rentoutumiskeinona. Siten ankara sakkorangaistus kertoo vain esivallan näkökulman asiaan eikä juominen sapattirikoksesta huolimatta ollut alamaisten mielestä rikos Jumalaa vastaan tai Jumalan vihan arvoinen asia.

Rangaistusten kovuuteen vetoamalla ei voida sanoa, että rahvas olisi pitänyt samoja rikoksia yhtä pahoina kuin maallinen esivalta.¹²¹ Lainsäädännön ankaruus oli esivallan keino kontrolloida alamaisia, ja rikoksista seuraavilla ankarilla rangaistuksilla peloteltiin rahvasta sortumasta moisiin synteihin. Salavuoteutta ei pidetty yhtä vakavana asiana kuin eläimiin sekaantumista tai Jumalan armon hylkäämistä, joka sinänsä ei ollut rikos. Oudot ja vakavat rikokset kuten esimerkiksi tappo nähtiin ennemminkin niin pahoina, että Jumala saattoi suuttua. Lisäksi tähän vakavuuskastiin on luettavissa sellaiset rikokset, jotka tulkittiin Jumalaa vastaan kapinoinniksi, kuten vanhempiaan vastaan nousu.

4.3. Säröilivätkö Jumalakäsitys ja kollektiivisuus kuolonvuosien vaikutuksesta?

Katovuodet olivat tuttu vitsaus 1600-luvun ihmisen elämässä. Suuret kuolonvuodet olivat kuitenkin jotain aivan poikkeuksellista verrattuna aiempaan, jopa siinä määrin, että aikalaiset tiedostivat ajan erikoisuuden. Sääolojen kummallisuus ja kuolleisuuden rajua kasvua saivat pohtimaan syitä tilanteeseen. Saatettiin uskoa Jumalan vihaan, mutta aikakausi voitiin myös kokea liiankin ankarana, jotta sitä olisi enää tyydytty selittämään Jumalan rangaistuksella. Muuttivatko suuret kuolonvuodet jollakin tapaa ihmisten suhtautumista Jumalaan? Alkoiko kollektiivisuus säröillä ja ennakoita sen murtumista yksilöllisyyden noustessa esiin?

Aiemmin mainitsin, että Mustasaressa viitattiin vouden mainetodistuksen yhteydessä kerran Jumalan rangaistukseen puhuttaessa huonosta kasvukaudesta. Vaasastakin löytyy vuodelta

---

¹²⁰ Juopottelusta katso Vilkuna 1995.

¹²¹ Samaa mieltä on myös Sundin. Sundin 1992, s. 193.

1695 yksi maininta Jumalan rangaistuksesta ja toinen vuodelta 1696, missä sanotaan Jumalan tänä vuonna rankaisseen koko Pohjanmaata huonolla kasvukaudella.¹²² Muissa yhteyksissä Vaasassa puhuttiin vain vaikeasta ajasta ja yleisestä nälänhädästä eikä asiaan liitetty Jumalan rangaistusta. Mustasaaren tapauksessa on kuitenkin mielenkiintoista, että kahtena edellisenä vuonna voudin pyytäessä samaista todistusta, ei Jumalasta mainittu mitään. Vuonna 1696 sanottiin edellisen kylmän kesän vieneen kaiken kasvillisuuden sekä kovan verotuksen, karjaruton ja kalliin suolan köyhdyttäneen rahvasta. Samoilla linjoilla oltiin myös edellisen vuoden käsittelyssä.¹²³ Jumalan rangaistusta ei mainita toistuvasti syynä katoihin, mikä viittaa selvästi siihen, että asia nähtiin niin itsestään selvänä, ettei sitä toistuvasti tarvinnut mainita. Se oli osa aikakauden mentaliteettia.

Voudin asiaa käsiteltäessä alkuvuonna 1697 oli kuitenkin jo käynyt ilmeiseksi, että kadot olivat siihen astisista pahimpia ja seuraukset kauhistuttavia, tällöin ajateltiin Jumalan todella suuttuneen. Ajan poikkeuksellisuus oli siis tiedostettu, mutta vielä ei kyseenalaistettu Jumalan osuutta katoihin. Samaan yhteyteen liitän myös Vaasan syksyn 1696 maininnan. Syksyn sato oli ollut todella heikko, mikä viimeisenä tekijänä johti tilanteen todelliseen syöksykierteeseen. Ihmiset alkoivat tajuta, että nyt ei enää ollutkaan kyse tavallisesta kadosta, vaan jostain paljon suuremmasta. Ensimmäinen reaktio oli kuitenkin ollut selittää aikakautta tuttuun tapaan Jumalan vihalla. Vasta myöhemmin kävi selväksi ajan todellinen ankaruus sekä tuhojen laajuus kuolleiden määrän hirvittäväna kasvuna. Tällöin alkoi voimistua käsitys, että rangaistus oli liian ankara ollakseen lähtöisin Jumalasta, siksi ei enää puhuttu Jumalan rangaistuksesta, vaan yleisemmin huonosta kasvukaudesta ja nälänhädästä.

Aineistoni ei anna varmaa viitettä siitä, että Jumalan vihan ei enää uskottu olevan syynä kärsimykseen, samoin en myöskään pysty osoittamaan, että suhde Jumalaan olisi jollakin tavoin alkanut säröillä. Kuitenkin on huomionarvoista, että yhdenkään rikoksen tai oudomman tapauksen yhteydessä ei ole kirjattu pelkoa siitä, että kyseinen tapaus saattaisi suuttuttaa Jumalan. Myöskin vain yhteensä kolme mainintaa Jumalasta aikakauden ankaruuden selittäjänä on vähän. Lisäksi syksyllä 1697 tehdyssä valtiopäivävalituksessakaan ei käsitelty katoja millään tavalla, vaan pitäydyttiin vain kaupankäyntiä, maksuja ja kaupungin asukkaiden toimeentuloa koskevilla asioilla. Kenties kurjuuden nähtiin jatkuneen jo niin kauan, ettei se

---

¹²² KA VRO 18.9.1695: 245, 30.9.1696: 170.

¹²³ KA MKKO tk 29.1.1696: 131, tk 4.2.1695: 102.

enää ollut normaalia Jumalan vihaa. Rahvas saattoi saada tästä sykäyksen sille, että se ei enää tahtonut alistua kruunun räsitusten alla, vaan lähdettiin hakemaan parempaa turvaa elämälle.

Vilkuna katsoo, että erityisesti isonvihan kauhut saivat aikaan yksilöllisyyden esiin marssin.¹²⁴ Mikä sitten oli kuolonvuosien vaikutus yksilöllistymiseen ja kollektiivisuuden murtumiseen? 1600-luvun ihminen eli kollektiivisuuden leimaamassa yhteiskunnassa, jossa ihmisten väärin tekojen katsottiin vaikuttavan koko yhteisöön, ei vain ainoastaan teon tekijään. Ennen yksilöllisyyden murrosta myös sielu käsitettiin kollektiiviseksi, siten ei myöskään omatunto ollut yksilön omaisuutta.¹²⁵

Omatunto-termi on ilmeisesti peräisin raamatullisesta tekstistä ja viittasi ensisijassa syntiin ja sen katumiseen, saatettiin esimerkiksi sanoa, että ihmisellä oli synnin tähden huono omatunto.¹²⁶ Liisa Martintytär perui erään varkaustapauksen yhteydessä tunnustuksensa sanoen valehdelleensa pormestarille, mistä hänellä nyt oli huono omatunto (*ondt uti samvete*).¹²⁷ Samoin Kaarle Joosepinpoika sanoi voivansa hyvällä omallatunnolla vannon valan siitä, ettei hän tiennyt Vaasaan tuomansa tervan olevan vedellä laimennettua.¹²⁸ Kaarle ei ollut siis tehnyt tietoisesti rikosta tai syntiä, joten hänen omatuntonsa oli puhdas. 1600-luvun omatunto-käsitteellä ei tarkoitettu sitä omatuntoa, joka nykyään käsitetään jokaisen yksilön omaisuudeksi, ja johon liittyy paljon muutakin kuin vain syntien katuminen.

Salavuoteustapauksen yhteydessä Vaasassa Olavi Juhananpoika kielsi touhunneensa Saara Laurintyttären kanssa mitään laitonta, johon Saara tokaisi, että jos sinua huvittaa menettää sielusi niin saat sen kernaasti tehdä (*...lust att tappa din siähl så får du wähl giöra...*).¹²⁹ Saara puhui selvästikin Olavin omasta, yksilön sielusta, jonka Olavi menettäisi, kun ei tunnustanut syntiään. Tämä viittaa siihen, että koska Olavi ei tunnustanut ja sovittanut syntiään, ei hänen sielunsa ollut enää autuas, ja esimerkiksi kuoleman sattuessa hän ei voinut olla varma ikuisesta elämästä. Tähän viitattiin myös Mustasaaren puolella, jossa Martti Jaakonpoikaa kehoitettiin tunnustamaan lammasvarkaus, jota hän ei tahtonut ottaa kontolleen. Oikeus näytti painostaneen

---

¹²⁴ Vilkuna 1996a, s. 78.

¹²⁵ Vilkuna 1996a, 71–75.

¹²⁶ Katso esimerkiksi SAOB Svenska Akademiens Ordbok, myös <http://g3.spraakdata.gu.se/saob>

¹²⁷ KA VRO 4.5.1695: 131.

¹²⁸ KA VRO 18.1.1697: 4.

¹²⁹ KA VRO 14.9.1695: 237.

Marttia tunnustukseen toteamalla, että Martti oli sairaalloinen ja kuolema saattoi tulla yllättäenkin, siksi olisi ollut viisasta tunnustaa synnit ja taata kuoleman autuus.¹³⁰

Esimerkit viittaavat sielu-käsitteellä suoraan kyseisten ihmisten sieluihin ja niiden pelastumiseen. Tässä kohdin sielu oli ainakin osittain yksilöön liittyvä, koska ihmisen kuoleman jälkeisellä elämällä ei ollut mitään kollektiivisia vaikutuksia. Kukaan toinen ihminen ei myöskään voinut vaikuttaa henkilön sielun autuuteen, vaan se oli nimenomaan kiinni jokaisen omasta elämänlaadusta. Toisaalta sielu oli kollektiivinen siinä mielessä, että puhtasoppisuuden ajalla painotettiin edelleen kollektiivista parannusta tärkeämpänä yksilökohtaisten katumuksen jäädessä varjoon.¹³¹ Yksilön subjektin syntymisen kanssa sielulla ei siis tässä yhteydessä ole mitään tekemistä. Voiko loppujen lopuksi viitata sieluun tai omatuntoon yksilöllisyyden mittarina? Mielestäni 1600-luvun puolella näin ei vielä ollut. Vilkunan tulkinnan mukaan yksilöllisen omatunnon löytäminen asettuu hieman myöhempään ajankohtaan, isovihan aikaan, jolloin alettiin käsittää myös suhde Jumalaan yksilölliseksi. Jumalan katsottiin koettelevan ihmisiä yksilöinä, ei enää kollektiivisesti, siten myös armon saavuttaminen oli kiinni jokaisesta yksilöstä itsestään. Samalla asetettiin kyseenalaiseksi, voivatko jonkun toisen ihmisen synnit vaikuttaa myös muihin yhteisön ihmisiin.¹³²

Mielestäni 1600-luvun lopulta ei voi löytää yksilöllisyyttä tutkimalla sielua ja omatuntoa käsitteleviä tapauksia, koska uskonnon merkitys paistaa niistä vielä niin selvästi läpi. Ennemmin vihjeitä yksilöllisyyteen tulisi etsiä tarkastelemalla yhteisön jäsenten käyttäytymistä ja etsiä viitteitä yhteisten normien ja sääntöjen piittaamattomuudesta. Vaasalaista kauppias David Nagelia voi mielestäni pitää varteenotettavana esimerkkinä henkilöstä, joka on yksilö kollektiivisessa yhteisössä.¹³³ Hän näyttää olleen eräänlainen häirikkö, mutta kuitenkin vaikutusvaltainen kauppias, joka ei aina piitannut yhteisön normeista ja tavoista. David ei tietenkään ole ainoa ihminen, jonka voisi katsoa olevan yksilö, samaan sarjaan kuuluvat kiistatta monet muut Vaasan varakkaat kauppiat ja porvarit.

¹³⁰ KA MKKO tk 29.3.1697: 438.

¹³¹ Vilkuna 1996a, s. 81–82.

¹³² Vilkuna 1996a, s. 82–83.

¹³³ Kaikki yhteisön jäsenet olivat tietysti yksilöitä tietyssä mielessä, mutta tässä tarkoitan yksilöllä sellaista henkilöä, joka kyseenalaistaa kollektiivisen yhteisön normit ja säännöt ja toimii kollektiivista poikkeavalla tavalla, enemmän oman mielensä mukaan.

Kuten jo edellä on mainittu, ei David ollut mikään harras kirkossa kävijä, vaan papiston piti antaa asiasta huomautus ja raastuvanoikeuden kehottaa huomautuksesta piittaamatonta Davidia kuulemaan ahkerammin herran sanaa.¹³⁴ Kirkossa käynnin laiminlyöminen ei tarkoittanut sitä, etteikö David olisi uskonut Jumalaan ja Hänen kollektiiviseen rangaistukseensa. Tiuhaa kirkossa käyntiä pidettiin kauppiaiden ja porvariston keskuudessa enemmänkin ajanhukkana liikeasioiden hoidon näytellessä tärkeämpää roolia. Pitää kuitenkin muistaa, että jokainen ihminen oli kollektiivisen yhteisön vanki, eri ihmisillä vain oli oma tapansa elää siinä ja noudattaa sen asettamia velvollisuuksia. David tiedosti varmasti myös normit ja säännöt, mutta niiden omavaltainen soveltaminen oli asia, jossa hän erosi muihin nähden.

Davidin toimintaa ei sinänsä voi pitää rikollisena, ennemminkin se oli tappelemista, nimittelyä ja asioiden tekemistä oman edun ja mielen mukaisesti. Davidista saa myös vaikutelman itseään muita ylempänä pitävästä henkilöstä, joka on tiedostanut rahan mahdin. Raha oli jo 1600-luvun lopulla seikka, joka antoi varakkaalle ihmiselle laajemmat toimintamahdollisuudet. Kauppiaiden ja porvariensa oli helpompi olla yksilöitä ja toimia oman mielensä mukaan, koska jos heidät haastettiin oikeuteen, selvisivät he yleensä tilanteesta rahalla.¹³⁵ Samoin porvarit veivät asioita herkemmin raastupaan, koska heillä oli varaa käräjöidä. Lantin toisena puolena liittyy asiaan kunnia ja maine. Merkittävänä kauppiana Davidin tuli myös aktiivisesti puolustaa ja vaalia kunniaansa ja puolustautua loukkauksia vastaan, jotta hänen maineensa kauppiana ei olisi tahriintunut.

David käyttäytyi myös melko omavaltaisesti ja röyhkeästi pormestaria ja raatia kohtaan. David oli raastuvanoikeuden kanssa eri mieltä siitä, pitäisikö hänen vaimonsa kirjata jälleen henkikirjaan, ja hän ilmoitti kieltäytyvänsä maksamasta rahaa kirjaamisesta huolimatta. Davidin käytös osoitti aikamoista röyhkeyttä myös pormestarinkin mielestä.¹³⁶ David käyttäytyi usein myös väkivaltaisesti ja suutuksissaan nimitteli ihmisiä, oikeudessa hän kuitenkin kiisti kaiken ja sai sakkoja rangaistukseksi. Davidilla oli myös kaksi isokokoista koiraa, jotka herättivät kaupunkilaisissa pelkoa.¹³⁷ Erään tappelun yhteydessä Davidin väitettiin usuttaneen koiransa kauppaviskaali Karl Hamniuksen kimppuun, jolloin koira puri tätä pahasti jalkaan. Tappelun jälkiseurauksena David oli vielä pahoin lyönyt Hamniuksen renkiä, jolloin

---

¹³⁴ KA VRO 26.2.1695: 29.

¹³⁵ Sakko oli 1600-luvulla tavallisin rangaistus Sundin 1992, s. 137.

¹³⁶ KA VRO 23.2.1697: 59. Katso VHK 1695, 1696 Davidin vaimo puuttuu luettelosta, 1697 hänet on taas kirjattu luetteloon.

¹³⁷ Luukko 1971, s. 354.

tältä murtui käsi. Oikeudessa David kielsi mitään tällaista tapahtuneen, mutta taipui kuitenkin sovitteluun asian Hamniuksen kanssa. Todistajien puuttuessa oikeus ei voinut tuomita Davidia tappelusta.¹³⁸

Tähän perään voisi luetella joukon esimerkkejä Davidin yksilöllisyyden todisteeksi. David esiintyi raastuvassa monissa eri yhteyksissä, ja niistä saattaa havaita, että hän vei pienetkin asiat raastupaan ratkaistaviksi, koska se oli kätevämpää kuin asioiden kahdenkeskinen ratkominen. Davidin yksilöllisyys ei kuitenkaan ollut yksilöllisyyttä siinä mielessä kuin sana nykyään käsitetään. Kollektiivisen yhteisön jäsenenä hän tuskin saattoi olla piittaamatta normeista ja säännöistä. Hän eli kuitenkin osana yhteisöä, ei sen ulkopuolella, mutta omasi laajemmat ja liikkumavapautta lisäävät edellytykset.

---

¹³⁸ KA VRO 13.11.1695: 292, 7.12.1695: 299, 16.12.1695: 304.

5. NORMIT JA SÄÄNNÖT YHTEISÖN ELÄMÄÄ MÄÄRITTÄVINÄ TEKIJÖINÄ

5.1. Kollektiivinen kunnia ja maine

Vaasan raastuvanoikeudessa raatimies ja kirkonisäntä Pietari Jaakonpoika valitti tammikuussa 1695, että kauppias David Nagel oli haukkunut häntä varkaaksi ja roistoksi. David oli eräiden häiden päätteeksi lyönyt kättä Pietarin kanssa ja kehottanut Pietaria lahjoittamaan uudelle raatihuoneelle sata taalaria, johon Pietari oli vastannut tekevänsä sen kernaasti, jos David näyttää esimerkkiä. David oli reagoinut sanoihin vetäisemällä kätensä pois, jolloin Pietari nimitti Davidia kerjäläiseksi, jonka lahjoituksista hän ei piittaa. David vastasi, että Pietari itse oli varas ja roisto niin kauan, kunnes Pietari onnistuisi osoittamaan hänen olevan kerjäläinen.¹³⁹

Nykypäivän näkökulmasta kyseinen sananvaihto ei näytä kovinkaan vakavalta, vaan ennemminkin kiivastuksissa lausutuilta sanoilta, joihin sisältyi myös nimittelyä. 1600-luvun yhteiskunnassa kunnia ja maine määrittivät kuitenkin merkittävästi yksilön asemaa yhteisössä sekä sosiaalisia suhteita; kunnianloukkausta ei siten voinut olla noteeraamatta. Kunnia miellettiin todistukseksi siitä, että yksilö noudatti tiettyjä yhteisön sosiaalisia normeja ja sääntöjä. Kunnianloukkaus sisälsikin yleensä väitteen, että henkilö olisi rikkonut jotain normia ja siten kyseenalaistettiin hänen normien mukainen käytöksensä ja koko olemassaolonsa. Kunnia oli arkipäiväinen, mutta samalla haudanvakava asia, siksi sitä oli myös aktiivisesti hoidettava ja vaalittava sekä reagoitava sen kyseenalaistuksiin.¹⁴⁰

Kunnia oli julkinen asia ja osa sosiaalista, kollektiivista omaisuutta, johon liittyi myös se, että yhteisön muutkin jäsenet tunsivat yksilön maineen. Vaasassa oleskellut Saara Laurintytär on tästä hyvä esimerkki. Saaraa pidettiin yleisesti varkaana eikä hänen sanaansa katsottu voitavan luottaa. Maineella oli tärkeä merkitys yhteisössä, jossa erilaiset kontaktit ihmisten välillä perustuivat luottamukseen. Moniin arkisiin rutiineihin liittyi suullisia sopimuksia, mikä

¹³⁹ KA VRO 23.1.1695: 26. Vaasan uusi raatihuone vihittiin käyttöön juhllisin menoin toukokuussa 1695 ks. KA VRO 22.5.1695: 147.

¹⁴⁰ Lindström 1994, s. 539–540. Renvall 1949, s. 155–156.

puolestaan edellytti sitä, että osapuolet tiesivät voivansa luottaa vastapuolen sanaan.¹⁴¹ Koska kunnia oli kaikkien silmien edessä tarkkailun alla, vaati se myös julkisen tilan turvaa. Raastupa oli julkinen paikka, jossa kunnianloukkausasia ratkottiin ja kunnia voitiin julkisesti palauttaa.¹⁴² Rikostapauksissa oikeudellisen kunnian palauttamisen ehtona oli rikoksen sovittaminen maallisessa ja kirkollisessa tuomioistuimessa.¹⁴³ Tällöin palautettiin nimenomaan vain oikeudellinen kunnia, maineeseen kunnian palauttamisella ei ollut vaikutusta.

Katajala ja Ylikangas jaottelevat kunnianloukkauksen solvaukseen ja herjaukseen. Herjaus sisälsi väitteen normin rikkomisesta, esimerkiksi varkaaksi herjaaminen, josta uhrin oli puhdistauduttava. Solvaus puolestaan oli neutraalimpaa ja pääasiassa nimittelyä kelmiksi, hunsvotiksi jne., joka kohdistui lähinnä henkilön statukseen.¹⁴⁴ Kolmas kunnianloukkauksen muoto oli panettelu, joka on verrattavissa huhuihin. Henkilöstä puhuttiin pahoja hänen selkänsä takana, jolloin saattoi lähteä liikkeelle huhumylly. Panettelu oli pahempaa kuin suoraan kasvoja vasten lausuttu loukkaus, koska uhri ei voinut yhtä helposti puolustautua panettelua vastaan. Huhun alullepanijaa ei usein voitu suoraan osoittaa, siksi huhulta oli vaikeaa katkaista siipiä.¹⁴⁵

1600-luvun yhteiskunnassa jokainen kuului johonkin kollektiiviseen yhteisöön. Yhteisö saattoi olla perhe, kaupunki tai ammattikunta; johonkin oli pakko kuulua, koska kollektiivisen yhteisön ulkopuolelle jättäytyminen olisi merkinnyt koko yhteiskunnan ulkopuolelle jättäytymistä. Se puolestaan oli ankara rangaistus, ei vapaaehtoinen valinta. Yksin jääminen ja yhteisöstä erottaminen oli kova paikka ihmiselle, jonka maailmankuva ja kunnia-äsitys perustuivat kollektiivisuudelle.¹⁴⁶ Siten esimerkiksi vankeusrangaistuksen kärsiminen pienessä ja pimeässä kopissa oli pelottava asia. Tämän joutuivat kokemaan mm. kaksi vaasalaista renkiä, kun heidät tuomittiin juopottelusta ja öisestä kaduilla meluamisesta vuorokaudeksi pimeään koppiin vedellä ja leivällä.¹⁴⁷

---

¹⁴¹ Eilola 1997, s. 96. Eilola huomauttaa, että ihmisten elämä oli muiltakin osin varsin julkista, koska yksityinen ja julkinen tila eivät olleet vielä eriytyneet. Siten myös perhe oli varsin julkinen muiden silmille.

¹⁴² Kunnian julkisesta luonteesta Andersson, H. 1998, s. 117, Lindström 1994, s. 540, Raastupa sosiaalisena areenana Österberg 1991a sekä 1991b, s. 66 ja 83.

¹⁴³ Karonen 1998b, s. 141.

¹⁴⁴ Katajala 1994, s. 140–142, Ylikangas 1999, s. 105–106.

¹⁴⁵ Andersson, G. 1998, s. 151.

¹⁴⁶ Vrt. esimerkiksi Vilku 1996c, s. 229.

¹⁴⁷ KA VRO 7.1.1697: 1.

Kunnia ei ollut yksilön omaisuutta, vaan se oli kollektiivinen asia, joka määrittyi hierarkian ja harmonian sekä kollektiivisten ryhmäsidonnaisuuksien kautta. Periaatteessa jokainen oli yksilönä vastuussa teoistaan, mutta yksilön huono maine ja kunniattomuus vaikuttivat koko hänen sosiaaliseen toimintapiirinsä ja yhteisöönsä. Samoin yksilön oli sovitettava syntinsä, jotta vältettiin Jumalan kollektiivinen viha. Harmonian säilymisen takeeksi kiistat oli selvitettävä ja sovitettava, jotta rauha palaisi yhteisöön.¹⁴⁸

1600-luvun yhteiskunnassa eri ryhmillä oli oma käsityksensä kunniaista ja oma normistonsa. Perustaltaan kaikkien ryhmien normit olivat samansuuntaisia, mutta ryhmäkohtainen hienosäättö oli aina kollektiivin arvojen mukainen. Täten myös eri yhteisöissä ihmisiä koskivat erilaiset kunniakäsitykset eli kunniaa säätelevät normit olivat aina riippuvaisia kulloisestakin toimintatilasta. Huomionarvoista on myös, että miehen ja naisen kunnialla oli erilaiset ulottuvuudet.¹⁴⁹

Käsityöläisten parissa kollektiivinen kunnia oli erityisen voimakas piirre. Yhden jäsenen huono maine saattoi saastuttaa muidenkin maineen ja vaikuttaa siten ammattikunniaan. Ammattikunnan epärehellinen tai huonomaineinen jäsen voitiin erottaa yhteisöstä, mikä puolestaan olisi ollut tuhoksi hänen elämälleen. Erotettu henkilö menetti oikeuden harjoittaa ammattiaan ja samalla mahdollisuuden ansaita elantonsa. Mestariksi pyrkivältä vaadittiin erityisen hyvää mainetta, nuhteettomuutta ja kunniallisuutta, koska hän ammattikuntansa arvokkaimpana edusti yhteisöään. Epärehellisyyden katsottiin lisäksi olevan tarttuvaa, siten epärehellinen mestari saattoi tartuttaa kisällinsäkin. Myös vaimon oli oltava kunniallinen, jos mies mieli mestariksi. Vaimo nähtiin ammattikunnan sisarena, ja säädökset ulottuivat myös häneen.¹⁵⁰ Ammattikunta oli kuin perhe pienoiskoossa, jossa mestari perheen isäntänä oli vastuussa kaikista alaisistaan.

Miehen ja naisen kunnia sisälsivät erilaisia piirteitä ja olivat sidoksissa sukupuolten keskeisiin tehtäviin yhteiskunnassa ja heidän rooliinsa perheessä. Naisen keskeisimmät roolit yhteisössä olivat vaimon ja äidin roolit, ja kunnianloukkaukset viittasivatkin yleensä naisen seksuaalisuuteen. Nainen vastasi myös kotitalouden hoidosta ja edusti sitä kautta sen moraalialia ja kunniaa. Miehen tehtävä oli puolestaan hankkia elanto kotitaloudelle, siten miehen kunnia

¹⁴⁸ Karonen 1998b, s. 141–142, Lindström 1994, s. 539–540.

¹⁴⁹ Lindström 1994, s. 540. Andersson, H. 1998.

¹⁵⁰ Lindström 1994, s. 535–538.

liittyi hänen ammattiinsa ja kykyynsä toimia elättäjänä. Kunnianloukkauksissa kyseenalaistettiin yleensä uhrin kyky hoitaa sitä keskeistä tehtävää, joka hänellä yhteisössä oli. Huijaria ei voinut pitää ammattikunnialtaan hyvänä eikä huora antanut hyvää kuvaa kotitalouden moraalista.¹⁵¹ Mies ja nainen edustivat siis yhdessä kotitaloutta, ja naisen vaimon roolissa oli suoraan miehensä alainen. Vaimon kunnia vaikutti siten suoraan mieheenkin, ja loukkauksella vaimoa kohtaan oli vaikutuksensa koko kotitalouden piirissä.

Vaasalainen seppä Eerik Menlös haki oikeutta asiassa, jossa räätäli Heikki Pertunpoika oli kutsunut hänen vaimoaan huoraksi. Eerik oli velkonut Heikiltä saataviaan 16 kuparitaalaria sanomalla, että sietäisit hävetä, kun et ole jo maksanut. Tähän Heikki oli vastannut, että senhän tässä pitäisi hävetä, joka on ottanut huoran vaimokseen.¹⁵² Loukkaus ei kohdistunut vain pilkan kohteena olevaan vaimoon, vaan osui nimenomaan miehen kunniaan. Syytös kyseenalaisti vaimon koko sosiaalisen toimintatilan eli kotitalouden kunnian ja sitä kautta myös sepän ammattikunnian.

1600-luvun ihmiset olivat usein varsin tietoisia normeista ja ne oli sisäistetty yllättävän hyvin. Siten myös tiukan paikan tullen osattiin vetää oikeista naruista ja vedota normin mukaiseen käytökseen. Paavali Simonpojan sisaret Riitta ja Marketta syyttivät Paavalin vaimoa Kaarina Juhanantytärtä lapsenmurhasta. Syytös liittyi kymmenen vuoden takaisiin aikoihin, Kaarinan ollessa vielä naimaton, jolloin hänen kotiseuduiltaan oli jään alta löytynyt lapsen ruumis. Siskokset antoivat olettaa, että ruumis olisi Kaarinan avioton lapsi. Asiaa puitiin pitkään, mutta täyttä näyttöä Kaarinan syyllisyydestä ei saatu.¹⁵³

Yllättäen toisessa käsittelyssä siskokset sanoivat lausuneensa syytöksen kiivastuksissaan, eivätkä olleet aikoneet tuoda sitä julki. Riitta ja Marketta painottivat, että asian toi julkiseksi ja käräjille Kaarinan mies, eivät he itse. Siskokset myös vakuuttivat tietävänsä Kaarinasta vain ja ainoastaan hyvää ja kuulleensa jostain juoruja lapsenmurhasta.¹⁵⁴ Taustalta paistaa se, että siskot tiedostivat asian luonteen eli miehen oli puolustettava sekä omaa että samalla kotitaloutensa ja vaimonsa kunniaa. Hänen oli pakko ottaa asia esille, jollei halunnut menettää mainettaan. Siskot vetosivat perinnönjakokiistoihin ja suutuksissa sanottuihin sanoihin sekä juoruun. Vetämällä sanansa takaisin siskokset tekivät myös palveluksen Paavalille ja

¹⁵¹ Andersson, G. 1998, s. 157.

¹⁵² KA VRO 20.5.1695: 142.

¹⁵³ KA MKKO tk 21.9.1696: 162.

¹⁵⁴ KA MKKO kk 9.10.1696: 424.

Kaarinalle, koska syytöksen peruuntuessa palautui myös Kaarinan kunnia. Tapausta puitiin kuitenkin melko tarkkaan, ja todistajat esittivät varsin painavia asioita Kaarinaa vastaan. Vaikka Kaarina vapautettiin syytöksistä, saattoi tapauksesta olla kuitenkin haittaa Kaarinan maineelle. Lapsenmurhasyytös ei ollut aivan arkipäiväinen asia, ja sitä pidettiin vakavana rikoksena.¹⁵⁵ Rahvas muisti varmasti pitkään, että Kaarinaa oli epäilty tästä vakavasta rikoksesta.

Kunnianloukkauksen sattuessa uhrin oli välittömästi puhdistettava maineensa. Mikäli uhri ei reagoinut syytökseen, katsottiin hänen hyväksyneen solvauksen ja tavallaan tunnustaneen, että esimerkiksi varkaaksi haukkumisväitteessä oli todenperäisyyttä. Maineen puhdistamatta jättäminen altisti samalla kyseenalaiseksi koko sen yhteisön kunnian, jossa uhri toimi.¹⁵⁶ Maine oli kuitenkin kunniaa erillinen käsite, se oli yksilöön sidottu, ei kollektiivinen. Maine saattoi seurata kantajaansa vuosia, vaikka rikokset olisi sovitettu ja oikeudellinen kunnia palautettu. Ihmiset muistivat kuka oli ollut missäkin jutussa tekemisissä tai epäiltyinä. Yksilön huono maine saattoi vaikeuttaa hänen elämäänsä yhteisössä, sillä maine oli eräänlainen todistuskeino. Huonomaineisen sanaan ei helposti uskottu, ja hänen oli vaikea puhdistautua itseensä kohdistuneista syytöksistä. Todistajien puuttuessa syyttävä sormi osoitettiin helposti henkilöön, jonka tiedettiin ennenkin syyllistyneen vastaavaan. Osoituksena tästä on se, että epäselvissä tapauksissa oikeudessa syytettyjen penkillä istuivat toistuvasti samat henkilöt.¹⁵⁷

Yrjö Taskulusikka oli Vaasassa epäiltyinä rahavarkauksesta, mutta todistusaineiden puuttuessa asiaa piti kaivella kauas taaksepäin. Kaksi isokyröläistä talonpoikaa todisti, että muutama vuosi sitten Yrjö oli ollut kalassa kyröläisten kanssa, jolloin joku oli vienyt eräältä kalastajalta lihakimpaleen. Kalastajat olivat epäilleet asiasta Yrjöä, mutta virallisesti asiaa ei ollut viety käräjille. Todistajina toimineet talonpojat eivät itse olleet olleet mukana kalastuspaikalla, vaan olivat kuulleet kylällä huhuttavan asiasta.¹⁵⁸

Vaikka Yrjöä ei oltukaan oikeudessa tuomittu lihavarkauksesta, oli jo pelkkä varkaaksi epäileminen liannut hänen maineensa. Isokyröläiset todistajat muistivat aiemmat syytökset eivätkä he siksi pitäneet mahdottomana ajatusta, että Yrjö olisi syyllistynyt rahavarkauteen.

¹⁵⁵ Mies tai nainen, joka tahallaan tappoi tai murhasi kastetun tai kastamattoman lapsensa oli tuomittava kuolemaan, Takala 1993, s. 198.

¹⁵⁶ Ylikangas 1988, s. 169–170.

¹⁵⁷ Eilola 1997, s. 105, Renvall 1949, s. 147–148, Ylikangas 1988, s. 172.

¹⁵⁸ KA VRO 6.8.1696: 134, 8.8.1696: 137, 15.2.1697: 48, 22.2.1697: 50.

Samoin se, että talonpojat sanoivat kuulleensa vain huhuja tapahtuneesta ei laskenut asian totuusarvoa. Itse asiassa huhu ja tieto eivät olleet 1600-luvulla kovinkaan eriytyneitä käsitteitä, vaan huhuja pidettiin hyvinkin totuudenmukaisina.¹⁵⁹

Maineeltaan nuhteettoman oli paljon helpompi puolustautua syytöksiä vastaan. Todisteiden puuttuessa hyvä maine nähtiin riittävänä puolustuksena, ja yleensä todistukseksi riitti jonkun valan vannoneen todistajan lausunto siitä, että kyseisen henkilön maine oli nuhteeton.¹⁶⁰ Jos todisteita ei ollut, ei hyvämaineista helposti syyllistetty epäselviin tekoihin. Mustasaassa Kerttu Mikontytär oli syyttänyt Maria Antintytärtä varkaaksi, mutta todistajia tapaukselle ei löytynyt. Lautamiehet kertoivat kuitenkin Marian olevan rehellinen ihminen ja hänet vapautettiin heti syytöksistä.¹⁶¹ Samoin Maria Simontytär vapautui kalavarkaussyytöksestä, kun lautamiehet todistivat Marian olevan kunniallinen ihminen.¹⁶²

Hyvä esimerkki huonon maineen ja nuhteettoman henkilön vastakkainasettelusta saadaan Vaasasta. Vaasan raastuvassa käsiteltiin syyskuussa 1695 asiaa, jossa Saara Laurintytär väitti edellisenä syksynä olleensa laittomassa sukupuoliyhteydessä Olavi Juhananpojan kanssa, jonka seurauksena suhteesta oli syntynyt lapsi. Saara väitti salavuoteuden tapahtuneen useita kertoja, ja Olavin jopa lupailleen hänelle avioliittoa, josta Saaran saama sormus oli vakuutus. Olavi kielsi suhteen olemassaolon sekä avioliittolupauksen. Olavi vetosi Saaran varkauksissa turmeltuneeseen maineeseen ja suuntasi oikeudelle toiveen, ettei oikeus laittaisi hänen uskottavuuttaan Saaran sanojen varaan. Tuomiossa oikeus totesi, että ei voitu todistaa lapsen olevan Olavin jälkeläinen, vaikkakin osapuolet tiettävästi olivat maanneet samassa sängyssä, mutta eivät sentään lukittujen ovien takana. Samoin oikeus totesi, että Saara oli yleisesti tunnettu varas, ja hän oli myöskin tämän käsittelyn aikana puhunut varmasti paljon epätosia asioita. Niinpä Olavi vapautettiin syytöksistä.¹⁶³

Olavin pelastus oli tässä tapauksessa selvästikin Saaran huono maine, johon Olavi osasi taitavasti myös vedota. Olavi saattoi ehkä olla syyllinen, mutta hän kielsi tapahtuneen luottaen oman maineensa voimaan. Saaran puolestaan oli vaikea uskottavasti todistaa Olavin olevan lapsensa isä, varsinkin kun raastuvanoikeuskin piti Saaraa maineeltaan epäluotettavana, ja

---

¹⁵⁹ Eilola 1997, s. 100–101.

¹⁶⁰ Ylikangas 1988, s. 172.

¹⁶¹ KA MKKO kk 3.8.1695: 142.

¹⁶² KA MKKO kk 9.10.1696: 439.

¹⁶³ KA VRO 14.9.1695: 237.

tällöin vaakakupissa painoi enemmän Olavin todistus. 1600-luvun loppua kohden alkoi vakiintua legaalinen todistelu oikeustapausten ratkaisussa. Syytetyn ei enää odotettu puhdistautuvan syytöksistä valanvannoijien avulla, vaan todisteluvastuu siirtyi vastaajalta kantajalle. Kantajan tuli todistajia apuna käyttäen todistaa syytöksensä oikeiksi, kaksi todistajaa vastasi täyttä näyttöä, samoin tunnustus.¹⁶⁴ Saaralla ei ollut osoittaa vaadittavia todistajia eikä Olavi puolestaan tunnustanut, siten Olavia ei olisi voitu todeta lapsen isäksi, vaikka Saaran maine olisi ollut parempi. Saara puolestaan tuomittiin tunnustukseen vedoten maksamaan sakkoa viisi hopeataalaria ja kärsimään julkiripin.

Huomiota Saaran ja Olavin jutussa herättää valehtelu. Jompikumpi osapuolista ilmeisesti valehteli, koska kertomukset menivät ristiin. Oikeus katsoi kuitenkin, että valehteleva osapuoli oli kiistatta Saara. Olavin sanaa ei missään vaiheessa kyseenalaistettu, vaan todettiin ettei Saaran väitteitä voitu todistaa. Olavi käyttäytyi raastuvassa hyvin varmasti ja vähäsanaisesti. Hän ei pahemmin selitellyt tapahtumia, vaan määrätietoisesti otti esille Saaran maineen ja laskelmoi sen varaan. Valheet (mahdolliset sellaiset) menivätkin täydestä ja Olavin kunnia säilyi. Vähäsanaisuuskin saattoi olla etu verrattuna siihen, että Olavi olisi alkanut selittelemään. Vakuuttavampaa oli antaa maineen puhua.

Saaran todistuksessa oudolta kuulostaa myös se, että hän sanoi salavuoteuden tapahtuneen useita kertoja. Yleensä aviottoman lapsen synnyttäneet salavuoteudesta syytetyt naiset vakuuttivat hairahduksen tapahtuneen vain kerran, ja nimenomaan tästä ainokaisesta kerrasta syntyi lapsi. Syyllistyminen salavuoteuteen useamman kerran asetti selvästi naisen maineen kyseenalaiseksi, kun taas yksi kerta oli ennemminkin kertaluonteinen hairahdus ja antoi huomattavasti paremman kuvan kyseisen henkilön maineesta. Mainitessaan salavuoteuden toistuneen useammin saattoi Saara puhua tottakin ja yritti siten vakuuttaa Juhanan syyllisyyttä. Jutun ratkaisun kannalta Saara aiheutti kuitenkin itselleen enemmän hallaa kuin hyötyä.

Anderssonin mukaan kunnianloukkauksissa keskeistä oli, että osapuolet olivat samanarvoisia. Alempansa loukkaaminen oli jotenkin ajattelematonta, samoin jos otti todesta sellaisen ihmisen esittämän loukkauksen, jonka oma kunnia oli kyseenalainen.¹⁶⁵ Hierarkialle perustunut yhteiskunta määritteli pitkälle kuuliaisuussuhteita ja normitti ihmisten käyttäytymistä suhteessa toisiinsa. Kunnianloukkausasioissa osapuolet olivat yleensä samassa yhteiskunnallisessa

---

¹⁶⁴ Ylikangas 1999, s. 69–70, Letto-Vanamo 1991, s. 39–40.

¹⁶⁵ Andersson, H. 1998, s. 119.

asemassa olevia. Tällöin ei rikottu hierarkian sääntöjä, mutta kollektiivisen kunnian kannalta asialla oli laajemmat ulottuvuudet. Kuuliaisuussuhteet ja hierarkia edellyttivät ylempiensä kunnioittamista, siten kunnianloukkaus arvoasteikossa korkeammalla olevaa kohtaan rikkoi näitä sääntöjä. Myös laki määräsi ankaramman rangaistuksen sille, joka rikkoi kuuliaisuussuhdetta,¹⁶⁶ kuin tasavertaisensa loukkaajalle.

Rahvaan parissa kuuliaisuussuhteen kunnioittaminen oli tiedostettu, ja ilmeisesti juuri tämän normin tiedostaneena Markus Heikinpoika väitti poikansa Pietarin haukkuneen häntä varkaaksi ja paholaiseksi. Todistajat kertoivat, että todellisuudessa asia oli täysin päinvastoin eli isä nimitteli poikaansa ja lateli kirouksia talon päälle. Asia johti juurensa siihen, että Markuksen suurien velkojen takia kruununtilan omistus oli siirtynyt pojan haltuun.¹⁶⁷ Vetoamalla isänsä nimittelyyn ja kuuliaisuussuhteen rikkomiseen Markus toivoi pojalleen rangaistusta ja mahdollisesti sitä kautta taloa takaisin itselleen. Pietari kuitenkin vapautettiin syytöksistä, ja isä uhattiin ajaa kotoaan pois, mikäli tekisi siellä vahinkoa.

Ylempiarvoisen (eri säätyisen) kunnian kannalta saattoi olla kohtalokkaampaa reagoida jokaiseen pieneenkin herjaan ja solvaukseen, kuin jättää asia huomiotta. Hyväksymällä alemmansa loukkauksen tavallaan itse alistui ja myönsi syytöksen olevan totta. Vakaassa asemassa oleva isäntä tai muu herra ei välttämättä vienyt asiaa käräjille asti ellei sitten ollut jokin huhumyly käynnissä, jota kautta tilanne olisi saanut vakavamman luonteen. Muuten sana tai pari ei välttämättä johtanut oikeustoimiin. Alemmansa loukkaaminen taas oli uhrin kannalta vaikea tilanne, koska hänen oli vaikea puolustella itseänsä, ilman että puolustelu olisi tulkittu kuuliaisuussuhteen loukkaukseksi. Eilolan mukaan tilanne nähtiin paljon vakavampana, jos loukkauksen esitti oman yhteisön jäsen, kuin että se oli joku yhteisön ulkopuolinen. Oman yhteisön sisällä jäsenet tunsivat toisensa, ja heidän myös oletettiin tuntevan toistensa tekemiset. Tällöin asiaan oli pakko puuttua ja puhdistautua syytöksistä, mitä taasen ei välttämättä tarvinnut tehdä yhteisön ulkopuolisen esittäessä syytöksiä.¹⁶⁸

Tutkijoiden parissa on ollut eri näkemyksiä siitä, mikä oli yksilön kunnian vaikutuspiiri. Kuinka laajalla alalla huono maine saattoi saada aikaan negatiivisia vaikutuksia? Ylikangas pitää kunnian ja suvun yhteyttä keskeisenä ainakin 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa. Hän

---

¹⁶⁶ Andersson, G. 1998, s. 152.

¹⁶⁷ KA MKKO kk 9.10.1696: 458.

¹⁶⁸ Eilola 1997, s. 98.

perustaa näkemyksensä siihen, että suurin osa raastupaan asti viedyistä väkivaltatapauksista oli melko pieniä, joista uhri selvisi yleensä mustelmilla. Hän selittää herkkää kunniakäsitettä sillä, että loukkaus yksilöä kohtaan katsottiin loukkaukseksi myös koko sukua kohtaan. Suku oli yksilölle turvaa antava yhteisö aikana, jolloin keskusvalta oli vielä heikko, siksi kunniaa puolustettiin niin kiihkeästi.¹⁶⁹

Johan Söderberg puolestaan katsoo, että kunnia oli enemmän yksilöllinen tai kapea-alaisempi asia, ei niinkään laajan kollektiivinen. Hänen mielestään yksilön kunnia ei ollut suoraan kytkeytynyt sukuun tai kylään eikä siten kunnianloukkaus yksilöä kohtaan ole tulkittavissa loukkaukseksi näitä kohtaan. Söderbergin mielestä kunnia oli yksilökeskeisempi, ja kunnia vaikutti enemmänkin yksilön aktiivisten sosiaalisten verkkojen piirissä, joita suku tai kylä eivät 1600-luvun lopulla olleet. Söderberg ei kiistä kunnian kollektiivisiä vaikutuksia, vaan toteaa huonomainaisuuden ja kunnianttomuuden olevan tarttuvaa.¹⁷⁰

Hans Andersson on sitä mieltä, että 1600-1700-lukujen vaihteessa miesten kunnia käsite alkoi muuttua Tukholmassa. Miesten miehiin kohdistamat loukkaukset vähenivät ja käytettiin enemmän nimittelyjä, jotka eivät suoraan viitanneet oikeudellisen normin rikkomiseen. Kunnialla ei siis enää ollut niin oikeudellisia sidonnaisuuksia. Naisten kunnia pysyi samana liittyen edelleen seksuaalisuuteen.¹⁷¹ Miesten kunniakäsitys muuttui voimistuvan valtiiovallan ja talouden kehittymisen myötä – rahasta tuli kunniaa tärkeämpi asia.¹⁷²

Näkemykseni mukaan kunnia oli 1600-luvun lopulla enemmän yksilökeskeinen asia. Kunnianloukkaus kohdistui ensisijassa yksilöön eikä sen suoraan nähty loukkaavan sukua tai yhteisöä, jossa yksilö toimi. Kunnianloukkauksen kollektiiviset vaikutukset olivat kuitenkin kauaskantoiset, jos uhri ei puhdistanut mainettaan. Kunniansa menettänyt henkilö kyseenalaisti myös niiden ihmisten kunnian, joiden kanssa hän oli tekemisissä. Sosiaalisten verkkojen ja toimintapiirin kautta levisivät kunnianttomuuden pisarat niihin piireihin, joissa yksilö vaikutti, mm. kotitalouteen ja ammattikuntaan.¹⁷³ Siten kylä oli liian laaja toimintaympäristö, että yksilö olisi voinut aktiivisesti olla jokaisen kanssa tekemisissä, joten kunnianloukkaus ei

¹⁶⁹ Ylikangas 1994, s. 16–17, 1999, s. 104–110.

¹⁷⁰ Söderberg 1990, s. 246–247.

¹⁷¹ Andersson, H. 1998, s. 121–128.

¹⁷² Karonen 1999.

¹⁷³ Andersson 1995, s. 151–152. Gudrun Anderssonin mukaan kunnianloukkaus naista kohtaan ei ollut suora loukkaus miestä kohtaan, mutta loukkauksella oli vaikutuksensa koko talouteen ja sitä kautta myös mieheen, Andersson, G. 1998, s. 156.

automaattisesti kyseenalaistanut koko kylän mainetta. Tietysti pitää muistaa, että jos jonkin suvun tai kylän jäsenten keskuudessa eli useampia huonomaineisia tai jollakin tapaa leimattuja ihmisiä, saatettiin huono maine helposti samaistaa koko sukua tai kylää koskevaksi.

5.2. Patriarkalaisuus ja hierarkia paikallistasolla

1600-luvun yhteiskunta oli muotoutunut vahvan hierarkian ja patriarkalaisuuden pohjalle; hierarkia nähtiin yhteiskunnan olemassaolon ehtona. Yhteiskunta oli kuin perhe, jossa kuningas valtakunnan isänä rakasti alamaisiaan, ja alamaiset puolestaan kunnioittivat kuningasta, kuin lapsi isäänsä. Samoin huoneenhallituksen piirissä isäntä oli kuin kuningas. Yhteiskunta oli hierarkinen, mutta yhtenäinen ja harmoninen.¹⁷⁴ Maallisen esivallan ja alamaisten, kuten myös isännän ja alaisten suhteessa keskeistä oli hyvä ja luottavainen suhde sekä harmonia. Tämän saavuttamiseksi esivalta esittäytyi huolehtivana isänä, joka salli alamaisilleen oikeuden valittaa oloistaan. Tarkoituksena oli alamaisten rakkauden saavuttaminen ja yhteiskuntaharmonian pohjan luominen, joka puolestaan oli vallan avainsana. Toisaalta patriarkalaiset suhteet nähtiin tärkeänä liitosaineena, kittinä, joka piti kasassa muuten niin epätasa-arvoista ja heterogeenistä sääty-yhteiskuntaa.¹⁷⁵

Patriarkalaisen järjestelmän peruskulmakivet olivat erilaisuus, vastavuoroisuus ja kokonaisvaltaisuus. Erilaisuuden periaatteen mukaan osapuolet eivät olleet keskenään sosiaalisesti tasa-arvoisia, vaan heitä erotti hierarkinen jaottelu herraan ja alamaiseen. Koko yhteiskunta oli jakautunut tämän hierarkian pohjalta, siten että jokaisella oli aina ylempänsä, viime kädessä kuningas tai Jumala. Vastavuoroisuus määritteli sen, että molemmilla osapuolilla oli paitsi velvollisuuksia toisiaan kohtaan, mutta myös oikeuksia. Alamaisten velvollisuus oli tehdä työtä ja palvella herraansa, mutta hänen oikeutensa oli saada turvaa ylemmältään. Ylemmän velvollisuus oli myös kantaa huolta alamaisensa tekemisistä, myös työsuhteen ulkopuolella, jolloin suhde muotoutui varsin kokonaisvaltaiseksi. Isännän tuli valvoa alamaisensa koko elämänpiiriä, johon liittyi mm. käytöksen ja siveellisyyden valvonta sekä sielun autuudesta huolehtiminen. Isännän käsi ulottui siis alamaisten elämän jokaiselle osalle. Harnesk onkin painottanut erityisesti sitä, että tätä kokonaisvaltaisuutta ei ole ennen

¹⁷⁴ Englund 1994, s. 91, Vilkuna 1996b, s. 157.

¹⁷⁵ Englund 1994, s. 92–94, 102.

tajuttu eikä sitä, miten laaja vaikutusvalta ja oikeus isännällä oli puuttua alaisensa sosiaalisen elämän asioihin.¹⁷⁶

Patriarkaalisuuden periaatteiden mukaan palvelijat kuuluivat perheeseen ja olivat sen tasavertaisia jäseniä. Käytännössä palvelijat olivat kuitenkin eriarvoisessa asemassa ja tiedostivat sen myös itse. Vain pieni osa palvelijoista oli jotain sukua isäntäväelleen, ja heidän asemansa oli hieman tasavertaisempi kuin muun palvelusväen, jolla ei yleensä ollut mitään sukusiteitä isäntäänsä. Palvelijoiden eriarvoisuutta lisäsi sekin, että 1600-luvulla he olivat yhteiskunnan alin sosiaalinen ryhmä, minkä he myös itse tiedostivat, kuten varmasti muukin yhteisö. Nygård muistuttaa vielä, että palvelijat olivat lähinnä orjia aina 1200-luvun asti, ja vasta tällöin alkoi vakiintua tapa maksaa palkkaa palvelusväelle.¹⁷⁷ Historialliset tekijät ja sosiaalinen asema vaikuttivat siihen, että palvelijat eivät kuuluneet perheeseen siinä mielessä kuin kolmisäätyoppi edellytti. Tosin paikallisia ja tapauskohtaisia eroja varmasti oli.

Palvelijoiden asemaa kotitaloudessa heikensi sekin, että laiska tai työnsä huonosti tekevä palvelija saattoi menettää pestuupaikkansa, toisin kuin talon omaan väkeen kuuluva, jota ei voinut ”erottaa” yhtä helposti. Isäntien ei kuitenkaan tarvinnut kärsiä laiskuutta ja tottelemattomuutta. Palvelija otettiin pestuukaudeksi kerrallaan ja voitiin laittaa pois kesken palvelusajan tai jättää palkkaamatta uudelleen, jos hän hoiti työnsä huonosti. Periaatteessa irtisanominen kesken vuotta oli kuitenkin harvinaista, koska oli melko vaikea todistettavasti osoittaa, ettei palvelija tehnyt töitään kunnolla. Lisäksi Pohjanmaalla erottamiseen ei juurikaan ollut varaa, koska maakunnassa oli vähän palvelusväkeä, joten uuden saaminen tilalle oli vaikeaa.¹⁷⁸ Wilmin mukaan tällaisissa käräjille asti viedyissä laiskuussyytöksissä oli usein takana jokin muu suhteita rasittava asia, laiskuus oli vain tekosyy palvelijan pois saamiseksi.¹⁷⁹ Toisaalta laiskojen lasten asema ei ollut sen turvatumpi kuin laiskojen palvelijoidenkaan, kuten seuraava esimerkki osoittaa.

Mustasaarella käsiteltiin vuonna 1697 ylimääräisillä käräjillä asiaa, jossa Markus Mikonpoika teki poikansa Hannun perinnöttömäksi. Markus oli toivonut poikansa ottavan kotitalon hänen jälkeensä haltuunsa ja samalla elättävän hänet vanhuutensa päivinä. Hannu oli kuitenkin

---

¹⁷⁶ Englund 1994, s. 94 – 97, 203–204, Harnesk 1986, s. 330–331, Harnesk 1990, s. 40–48.

¹⁷⁷ Nygård 1989, s. 108–109.

¹⁷⁸ Wilmin mukaan jopa 4/5 Pohjanmaan talouksista joutui tulemaan toimeen ilman palvelusväen apua. Wilmi 1991, s. 78.

¹⁷⁹ Wilmi 1991, s. 215–216.

sortunut mm. suureen holtittomuuteen, siveettömään elämään ja juopotteluun ja viettänyt muutenkin huonoa elämää. Markus ilmoittikin tekevänsä poikansa perinnöttömäksi, koska ei enää uskonut tämän tekevän parannusta ja aikovansa mennä syytinkiläiseksi nuorelle Hannu Olavinpojalle, jolle myös jättäisi omaisuutensa. Markus perusteli päätöstään sillä, että hänen poikansa oli kelvoton ja tuotti hänelle vain surua.¹⁸⁰ Markus halusi myös varmistaa vanhuutensa turvan, sillä ilman elättäjää hänen asemansa olisi ollut varsin huono.

Ruumiillinen rangaistus oli osa 1600-luvun kasvatusta. Isännällä oli patriarkalisuuden periaatteiden mukaan oikeus kurittaa vaimoaan ja lapsiaan sekä palvelijoitaan. Kovakin kuritus oli hyväksyttävää, jos sen katsottiin olevan osa kasvatusta ja opetusta. Isännän harkinnassa oli, millä tavoin ja mistä syistä hän alaisiaan kuritti. Isäntä oli kuitenkin vastuussa teoistaan ensisijassa Jumalalle ja toiseksi kuninkaalle.¹⁸¹ Österberg painottaakin, että vaikka isännällä oli oikeus kurittaa kotitaloutensa piirissä asuvia ihmisiä, se ei tarkoittanut sitä etteikö perusteettomaan väkivaltaan olisi voitu puuttua. Patriarkalismissa kaikella oli kaksi puolta: kurituksen toinen puoli oli kasvatusta, hierarkian vastavuoroisuus.¹⁸² Kotitalouden sisällä tapahtuva silmitön ja perusteeton hakkaaminen ei ollut yhteisönsä mielestä hyväksyttävää.

Patriarkalisuus ja kotikuri edustivat käsitystä, että kaikki yhteiskunnan jäsenet oli saatava isännän valvonnan alle. Jokaisella tuli siis olla ylempänsä ja huolehtijansa. Isännän valta oli melko totaalinen kotitalouden piirissä eikä siellä ilmenneisiin ongelmiin puututtu niin kauan kuin katsottiin isännän voivan ne ratkaista. Nygårdin näkemyksen mukaan oli melko yllättävää, että yhteiskunnassa, jossa byrokratia ja keskusvalta olivat koko 1600-luvun voimistuneet, käytettiin valtaa niinkin voimakkaasti yhteiskunnan alatasolla. Toisaalta vallan käyttöä on helppo perustella juuri sillä, että sen avulla saatiin kaikki kontrollin alle.¹⁸³

Mielenkiintoista on, mitkä asiat sitten nähtiin niin vakavina, ettei isäntä voinut niitä ratkaista ja joihin viranomaisten ja tuomioistuinten tuli puuttua. Kaikki pienet arkipäivään kuuluvat tottelemattomuudet ja huono käytös olivat isännän vallan alaisia, mutta sen sijaan normien rikkomiset mm. siveysrikokset ja varkaudet vaativat esivallan väliintuloa. Toisaalta, vaikka asia olisi vaatinut käräjille vientiä, riitti joissain tapauksissa rangaistukseksi isännän antama

¹⁸⁰ KA MKKO ylimääräiset tk. 7.8.1697: 561.

¹⁸¹ Harnesk 1987, s. 227, Nygård 1989, s. 110–111.

¹⁸² Österberg 1996a, s. 131. ”Perheväkivallasta” myös Österberg & Lindström 1988, Cruelty and Care within the Family (E. Österberg).

¹⁸³ Nygård 1989, s. 38.

kuritus. Juhana Eerikinpoika valitti piikansa Kaarinan varastaneen häneltä rahaa ja puoli naulaa villaa. Nuoren ikänsä takia Kaarinaa ei tuomittu, vaan katsottiin riittäväksi rangaistukseksi isännän jo antama kuritus. Kaarina valitti käsittelyssä, että Juhana oli sitonut hänen kätensä ja lyönyt häntä pahoin. Oikeus ei kuitenkaan katsonut tätä kohtuuttomaksi, vaan piti sitä sopivana ja oikeutettuna rangaistusmuotona nuorelle piialle.¹⁸⁴ Vaasassa ja Mustasaassa on enemmänkin tapauksia, joissa rangaistuksena rikoksesta lapsi tuomittiin saamaan piiskauksen isältään. Kauppias Johan Bylow velvoitettiin seurakunnan läsnäollessa piiskaamaan poikansa Christopherin varoitukseksi ja pelotukseksi pahantapaisille, koska tämä oli varastanut köyhien rahoja kirkosta.¹⁸⁵ Samoin vanhemmat velvoitettiin piiskaamaan poikansa kärjäyleisön läsnäollessa, kun kaksi 14-vuotiasta poikaa oli Mustasaassa valuttanut viljaa erään aitan lattialautojen raosta ja myynyt sitä eteenpäin.¹⁸⁶

Paikallistasolla hierarkia näkyi konkreettisimmin kirkon penkkijärjestyksessä, joka suoraan vastasi yhteiskunnan hierarkiaa. Penkkijärjestys määräsi jokaiselle oman istumapaikkansa kirkossa. Paikka määräytyi henkilöiden aseman mukaan, siten että korkea-arvoisimmat istuivat lähinnä alttaria ja yhteiskunnan vähäosaisimmat kirkon takaosissa tai lehtereillä. Mitä kauempana istumapaikka sijaitsi alttariin nähden, sen alempana henkilö oli arvoasteikossa.¹⁸⁷

Anders Rönnqvist valitti raastuvassa venäläisestä Samuel Loskasesta, joka oli kirkossa uskaltanut samaan penkkiin, jossa Anders vaimoineen istui. Kaiken lisäksi Samuel oli puhunut kovaan ääneen ja melkein sekoittanut vihkisaarnaa pitämässä olleen kappalaisen Markus Gronoviuksen ajatukset. Rönnqvist koki ilmeisen loukkaavana, että vierasmaalainen ja selvästikin alempiarvoinen henkilö tunkeutui hänen penkkiinsä. Samuel puolusteli tekoaan sillä, että hän oli halunnut vain nähdä vihkitoimituksen ja osoittanut ääneen hartautta Kristuksen ristille, jolloin Anders oli sysännyt Loskasen pois penkiltä. Penkkijärjestyksen rikkominen oli verrattavissa protestiksi vallitsevaa hierarkiaa vastaan, mutta raastuvanoikeuden mielestä Samuelia ei vierasmaalaisena voitu tuomita, koska tämä ei tuntenut kuninkaallisia määräyksiä. Lieventävänä asianhaarana nähtiin myös venäläisten luontainen taipumus kovaääniseen puheeseen, ja niinpä Samuel tuomittiin maksamaan kaksi hopeataalaria köyhille.¹⁸⁸ Esimerkki osoittaa, että kirkkokansa oli tiedostanut penkkijärjestyksen merkityksen

¹⁸⁴ KA MKKO kk 3.8.1695: 127.

¹⁸⁵ KA VRO 19.4.1697: 129, 21.4.1697: 130, 24.4.1697: 131.

¹⁸⁶ KA MKKO kk 3.8.1695: 129.

¹⁸⁷ Viikuna 1996b, s. 49–52.

¹⁸⁸ KA VRO 12.1.1695: 51.

ja siitä pidettiin myös tiukasti kiinni. Samoin raastuvanoikeuden lausunto, että Samuelia ei voida tuomita suoraan valtakunnan lain mukaan, koska hän ei tuntenut kuninkaallisia määräyksiä osoittaa, että oikeus oletti vaasalaisten yleisesti tuntevan normin. Vilkunan mukaan hierarkia ja isäntävalta nähtiin yleisesti Jumalan asettamana järjestyksenä, jota vastaan ei saanut nousta.¹⁸⁹

Patriarkaaliset suhteet perustuivat pitkälti kuuliaisuudelle, jonka rikkominen oli vakava asia. Jo kolmisäätyopissa sanottiin, että perheenisä hallitsi Jumalan antaman vallan kautta ja edusti siten myös Jumalaa. Täten nousu isäntää vastaan oli tulkittavissa Jumalan vastustamiseksi. Uskonnon puolella kymmeneen käskyyn sisältyi myös velvoite kunnioittaa vanhempiaan. Näiden normien noudattaminen oli keskeinen asia 1600-luvun yhteiskunnassa ja niiden rikkomisella oli vakavat seuraukset, kuten seuraava esimerkki kertoo.

Hovioikeus palautti Vaasan raastupaan luettavaksi tuomion vuonna 1693 tapahtuneesta rikoksesta, jossa Hermanni Hermanninpoika oli pahoinpidellyt ja haavoittanut äitipuoltaan Saara Hannuntytärtä. Ennen tuomion julistamista Hermanni valitti katkerasti itkien kiivasta luonnettaan ja esitti selitykseksi vahvan humalatilansa ja ymmärtämättömyytensä. Kaikesta päätellen Hermanni tiesi tekonsa raskauttavuuden, koska aneli armoa niin kiihkeästi. Hermanni oli vuonna 1693 illalla pyrkinyt äitipuolensa asuntoon heittelemällä kiviä oveen ja kiroamalla. Saara oli ensin käskenyt Hermannia poistumaan, mutta avasi kuitenkin oven lyöden Hermannia muutaman kerran kepillä. Tällöin Hermanni tarttui Saaraan kurkusta ja aiheutti kynsillään naarmuja Saaran kaulaan. Motiivina Hermannin teolle oli salavuoteustapaus, jossa Saara oli ollut syytettynä seppä Eerik Menlössin kanssa. Hermanni koki asian erityisen raskaasti, koska tuolloin hänen isänsä oli ollut vielä elossa. Tästä katkeroituneena Hermanni hyökkäsi juovuspäissään Saaran kimppuun pahoinpidellen tätä. Tuomiossa julistettiin, että oikeus ei voinut tehdä muuta kuin tuomita Hermannin rankaisevan Jumalan lain mukaan menettämään henkensä. Raskauttavana asian haarana pidettiin sitä, että tapaus oli sattunut Hermannin omassa kotitalossa.¹⁹⁰

Hermannin saama tuomio oli varsin odotettava ajatellen ajan lainsäädäntöä, ja ilmeisesti Hermanni itsekin tiesi mitä tuleman piti, koska niin alistuvasti yritti pyydellä tekoaan anteeksi. Ruotsin valtakunnassa alettiin 1500-luvun lopulla soveltaa lainsäädännössä raamatusta peräisin

---

¹⁸⁹ Vilkuna 1996b, s. 94.

¹⁹⁰ KA VRO 16.2.1695: 50–51, 18.2.1695: 51–54. Katso myös vuoden 1693 käsittely 24.4.1693: 115–118.

olevia sääntöjä eli Mooseksen lakia ja kymmentä käskyä. Uskonpuhdistajat pitivät Jumalan lakia luonnonoikeuden periaatteiden mukaisena, ja se oli aikojen alussa kirjoitettu ihmisten mieliin. Tämän lain normit olivat kuitenkin hämärtyneet syntiinlankeemuksen johdosta, siksi Mooses oli koonnut ne kymmenen käskyn lakiin Jumalan ilmoituksen mukaan.¹⁹¹ Jumalan ja Mooseksen lain käyttöön otto tiukensi rangaistuskäytäntöä, sillä Jumala ei tuntenut sakkorangaistusta, vaan lain henki muuttui ankaraksi silmä silmästä, hammas hampaasta periaatteella toimivaksi. Mooseksen lain seurauksena kuolemantuomio määrättiin rangaistukseksi useimpiin vakaviin rikoksiin. Tällaisia olivat mm. tappo, Jumalanpilkka ja vanhempiaan vastaan rikkomisen, jopa heidän kiroamisensa.¹⁹²

Papistolla oli keskeinen rooli pelon kylvämisessä kansan pariin. Heidän tuli saarnata synneistä ja pelotella seurakuntalaisia sovittamattoman synnin seurauksilla.¹⁹³ Vaasassa tai Mustasaarella rikosasioiden tuomioissa ei niinkään viitattu suoraan raamatun kohtiin, vaan ennemminkin lauseet toistivat kaavaa ”muille pahantapaisille pelotukseksi ja varoittavaksi esimerkiksi”.¹⁹⁴ Lisäksi muutamissa tuomioissa viitattiin rankaisevan Jumalan lakiin. Lakia ei silti sovellettu tiukan linjan mukaan, vaan hovi oikeus muutti tuomion usein lievemmäksi. Tuomiokäytäntö oli melko ankara 1600-luvulla, mutta pelkoa herättävät tuomiot olivat enemmänkin ase, koska niin monesta rikoksesta uhkasi kuolemantuomio. Onkin keskusteltu siitä, oliko Mooseksen lakia tarkoitukseen noudattaa kirjaimellisesti vai oliko sen pohjimmainen tarkoitus vain pelottelu ja kostolla uhkaaminen.¹⁹⁵ Toisaalta on tullut esiin myös muitakin motiiveja ankaran rikoslain takana kuin pelotus ja koston uhka. Liliequist esimerkiksi näkee, että sodomiatapauksissa teloitus symbolisoi enemmän sovittamista Jumalan ja tuomitun välillä, kuin suoranaista muiden pelottelua. Toisaalta teloitus vahvisti käsitystä teon raskauttavuudesta ja sillä oli pedagogisia vaikutuksia.¹⁹⁶

Miten sitten 1600-luvun ihminen koki elämänsä patriarkalisessa yhteiskunnassa? Käytännössä ihmiset eivät kokeneet olevansa mitenkään alistetussa asemassa tai sorron alaisina.

---

¹⁹¹ Kaikki uskonpuhdistajat eivät kuitenkaan olleet yhtä mieltä siitä, että Mooseksen laki oli identtinen Jumalan lain kanssa. Luther mm. piti Moosesta juutalaisena kansanjohdajana ja lainlaatijana, joten Mooseksen laki sellaisenaan ei voinut koskettaa kristittyjä tai pakanaita. Katso Matinelli 1963, s. 213–214, Nenonen 1992, s. 264–265, Takala 1993.

¹⁹² Thunander 1993, s. 72–73, Mooseksen ja Jumalan laista myös Matinelli 1962 ja Takala 1993.

¹⁹³ Vilkuna 1996a, s. 75–76.

¹⁹⁴ Karonen 1998b, s. 140, lainaus KA VRO 24.4.1697: 131 ”*androm wahnartad till skräck och warnagell*”.

¹⁹⁵ Nenonen 1992, s. 266.

¹⁹⁶ Liliequist 1991, s. 92–93, Thunander 1993, s. 72–73.

Patriarkalisuus ja isäntävalta oli ennemminkin turvaa tuova elementti. Jokaisella oli holhoojansa, jonka velvollisuuksiin kuului huolehtia alamaisensa hyvinvoinnista, edellyttäen, että alamainen palveli isäntäänsä kuuliaisesti. Maallisen esivallan tuli huolehtia valtakunnan ja alamaisten turvallisuudesta, samoin isäntä oli velvollinen vaatettamaan, ruokkimaan ja periaatteessa sairastumisen sattuessa hoitamaan alaisiaan. Patriarkalisuus oli ennen kaikkea turvaverkko, ei alistussuhteeksi koettu rasite. Ylemmältä saattoi odottaa apua ja turvaa, jos vain piti oman puolensa vastavuoroisen suhteen velvollisuuksista.¹⁹⁷

---

¹⁹⁷ Palvelusväen raskaan työn ja henkilökohtaisen vapauden vähenemisen vastapainona ja tavoiteltavana asiana vaikutti turvallisuus ja huolenpito sekä yhteenkuuluvuus. Harnesk 1986, s. 328.

6. IHMISET KRIISIN KESKELLÄ

6.1. Yhteisön jäsenten keskinäinen auttaminen ja selviytymiskeinot

Millainen oli Vaasan ja Mustasaaren asukkaiden keskinäinen suhde ja auttamishalu kuolonvuosien aikana? Aiemmin on jo tullut esille, että Vaasan kauppiaat toimivat aktiivisesti kriisin aikana ja pyrkivät kykyjensä mukaan auttamaan kaupunkilaisten ahdinkoa pääasiassa hankkimalla viljaa maakuntaan. Millainen oli muiden ihmisten toiminta kuolonvuosien aikana? Säilyikö auttamishalu kovasta ajasta huolimatta? Missä määrin ihmiset sortuivat käyttämään laittomia keinoja turvatakseen henkensä?

Konrad Olavinpoika kertoi raastuvassa helmikuussa 1697, ettei hän tänä vaikeana aikana pystynyt enää elättämään holhottavanaan ollutta Juhana nimistä poikaa. Hän pyysi oikeudelta lupaa lähettää Juhanan lankonsa vaasalaisen Anders Waseliuksen huostaan viiden taalarin viikkomaksua vastaan, siksi kunnes maata siunattaisiin paremmalla sadolla ja hänen oma tilanteensa paranisi.¹⁹⁸ Samoin vuotta aiemmin Kasper Martzan valitti anoppinsa Anna Paavalintyttären juopottelevasta ja muutenkin hillittömästä elämästä. Kasper sanoi olevansa kyvytön ruokkimaan anoppiaan ja vaati Annan lapsilta apua äitinsä ylläpitoon. Annan poika, raatimies Pietari Jaakonpoika totesi Kasperin virallisesti olevan syytinkivelvollinen, mutta Pietari lupasi kuitenkin osaltaan auttaa äitinsä ylöspidossa. Samoin Annan toisen pojan vaimo määrättiin auttamaan Kasperia.¹⁹⁹

Konrad ja Kasper olivat selvästi joutuneet vaikeaan tilanteeseen holhottaviensa ylöspidon suhteen. Heillä ei näyttänyt olevan varaa ruokkia yhtään ylimääräistä suuta, ilman että he myös itse olisivat siitä kärsineet. Vaasassa oli muitakin vastaavia tapauksia, joissa ottolapsia haluttiin sijoittaa muiden ihmisten koteihin virallisen holhoojan ollessa puilla paljailla. Ottolasten sijoittaminen toisaalle osoittaa suurta auttamishalua väliaikaiselta huoltajalta. Väliaikaiseksi huoltajaksi suostuminen oli hieman uhkarohkea teko aikana, jolloin yhdenkin lisäsuun ruokkiminen oli vaikea tehtävä, vaikkakin virallinen holhooja maksoi yleensä jonkinlaista ruokarahaa. Solmitut sopimukset ottolasten tai syytingin suhteen olivat myös siinä määrin

---

¹⁹⁸ KA VRO 6.2.1697: 32.

¹⁹⁹ KA VRO 22.1.1697: 26.

tiukkoja, että niitä ei voinut peruuttaa tai laistaa sen mukana seuraavia velvoitteita. Vaasassa on kuitenkin nähtävissä, että vaikeiden aikojen edessä ei tässä suhteessa oltu niin tiukkoja, vaan virallisista sopimuksista huolimatta holhoojia ja syytingistä vastuussa olevia autettiin.

Ei voi sanoa, että vaasalaisten tai mustasaarelaisten yhteishenki olisi hävinnyt kuolonvuosien lopulla, vaan auttamista ilmeni edelleen. On toki luonnollista, että tilanteessa, jossa kellään ei ollut yhtään ylimääräistä oma hengissä pysyminen oli keskeisin asia. Toisaalta ne, joilta liikeni ylimääräistä tai jotka kykenivät muulla tavoin auttamaan tekivät myös sen ajattelematta itsekeskeisesti vain omaa etuaan. Mustasaaresta kuolleen löytyneen irtolaisen Yrjö Erkinpojan tapaus osoittaa, että tapaukseen liittyneet pitäjäläiset ajattelivat myös lähimmäisiään ja tunsivat velvollisuutta auttaa hätää kärsivää.

Piika Kaarina Pietarintytär oli tavannut Yrjön niityllä erään ladon luona ennen tämän kuolemaa ja tuntenut suurta myötätuntoa sairasta Yrjöä kohtaan. Hän oli antanut tälle ruokaa ja juomaa. Seuraavana päivänä Kaarina löysi Yrjön samaisesta paikasta, jolloin Kaarina pyysi Yrjöä seuraamaan häntä Sundomin kylään, ettei tämä nääntyisi hengiltä niityllä oleskellessaan. Kaarina tuns selvästi huolta Yrjön kohtalosta ja halusi tehdä osansa sen eteen. Yrjö ei kuitenkaan suostunut autettavaksi, vaan sanoi Sundomin olevan liian kaukana hänen voimiensa ollessa heikot. Kaarina kuitenkin sanoi taluttavansa ja auttavansa Yrjöä ja kulkevansa hiljaa. Vaikka Kaarina miten yritti taivutella, ei Yrjö suostunut ottamaan vastaan hänen apuaan. Myötätuntoa Yrjöä kohtaan tunsivat myös rengit Markus Matinpoika ja Kaapo Olavinpoika, jotka olivat aiemmin olleet niityllä niittämässä heinää. Yrjö oli hiipinyt salaa miesten eväille aikomuksenaan pihistää itselleen ruokaa. Rengit olivat kuitenkin yllättäneet Yrjön itse teosta, jolloin tämä alkoi itkeä ja valittaa suurta nälkäänsä. Huomattuaan toisen kurjan tilan olivat rengit juottaneet ja syöttäneet Yrjöä eväillään.²⁰⁰

Tapauksesta ei tule ilmi tunsivatko Kaarina tai rengit Yrjöä ennestään vai oliko hän seudulle jostain toisesta pitäjämästä tullut vieras irtolainen? Kerjäläisiä ja irtolaisia liikkui Mustasaaressakin runsaasti ja heitä löytyi myös kuolleina pitkin pitäjää. Siten nälkää näkevä ja sairas irtolainen ei ollut mikään uusi näky, ja tilanteeseen oli luultavasti totuttu. Kaarinan ja renkien halusta auttaa on tulkittavissa, ettei ainainen kurjuuden näkeminen ollut täysin turruttanut kaikkia, vaan lähimmäisistä kannettiin huolta. Toisaalta asian voi nähdä myös

---

²⁰⁰ KA MKKO ylimääräiset käräjät 7.8.1697: 546.

Jumalan vihan pelon valossa. Todistajat pyrkivät antamaan asiasta mahdollisimman luonnollisen kuvan eli he tekivät kaikkensa auttaakseen sairasta, joka lopulta kuoli normaalin kuoleman. Näin haluttiin sulkea pois itsemurhan mahdollisuus ja välttää Jumalan vihan nouseminen.

Jos edellisen tapauksen todistajat kantoivat huolta lähimmäisistään, eivät sitä tehneet varkauksiin syyllistyneet. Kriisitilanteissa varkauksien määrän kasvu oli normaali reaktio, mutta tekona varkaus oli varsin itsekeskeinen, koska siinä ei ajateltu uhriksi joutuvaa, vaan ainoastaan omaa etua. Normaalioloissa varkaudet olivat melko harvinaisia 1600-luvun Ruotsissa, kun taas Keski-Euroopassa vastaavat luvut olivat selvästi suuremmat. Österberg on keskiaikaa koskeneessa pohdinnassaan tullut siihen tulokseen, että Ruotsin vähäiset varkaudet johtuivat erilaisesta omistusrakenteesta. Keski-Euroopassa feodalismi hallitsi keskeisesti ihmisten elämää, ja siihen liittyen kaikki omaisuus oli kasautunut feodaaliherroille. Keski-Euroopassa varastaminen ei niinkään johtunut köyhyydestä, vaan se oli ennemminkin protestointia feodalismia ja feodaaliherroja vastaan. Skandinaviassa omaisuus oli vastaavasti tiukasti yksityinen asia, haltijalleen kuuluva, kuten myös maa oli käyttäjänsä omaa. Skandinaviassa omistussuhteita kunnioitettiin eri tavalla kuin feodaalisessa Keski-Euroopassa.

Samoin Keski-Eurooppa oli kaupungistumisen tasolla huomattavasti Skandinaviaa edellä. Ruotsin ja Suomen muutamat kaupungit olivat lähinnä kyliä verrattaessa Keski-Eurooppaan, jossa suuret kaupungit antoivat varkaalle turvaa tiukan kontrollin ollessa mahdotonta. Varastaminen oli siis helpompaa ja kiinnijäämisen riski pienempi kuin vastaavasti tiiviissä ja pienissä Pohjolan kaupungeissa.²⁰¹ Tämä keskiajalta periytynyt yksityisen omaisuuden kunnioittaminen vaikutti myös myöhempinä ajanjaksoina ja selittää varkauksien vähyyttä. Tilanne muuttui kuitenkin, kun yhteisöä kohtasi esimerkiksi nälkäkriisi. Ihmiset eivät tulleet enää toimeen omien ruokavarastoidensa huetessa, silloin kynnyks varastaa naapurilta madaltui huomattavasti. Vaasan ja Mustasaaren tuomiokirjoista löytyy useita tapauksia, joissa varastaminen on selvästi nähty viimeisenä keinona selviytyä edes jotenkuten vaikeasta ajasta ja pitää perhe leivän syrjässä kiinni. Mustasaarelaisen Juhana Samsoninpojan toiminta kuvaa hyvin tätä asiaa.

---

²⁰¹ Katso Österbergin analyysi Österberg - Lindström 1988, s. 56–60.

Juhana varasti Antti Rekonpojalta lehmän ruokkiakseen nälkää näkeviä lapsiaan. Juhana puolusti tekoaan omalla köyhyydellään, ja sanoi lastensa nääntyneen hengiltä, jollei hän olisi varastanut lehmää näille ruuaksi.²⁰² Lapset eivät todellisuudessa välttämättä olleet nälkäkuoleman partaalla, mutta siihen vetoaminen oli Juhanan kannalta hyvä keino puolustella varkautta. Huoli lasten selviytymisestä lienee ollut päällimmäisenä Susanna Sipintyttärellä, joka varasti Maria Pentintyttären kaalimaalta ison säkillisen kaaleja. Susanna väitti tekohetkellä olleensa pienten lastensa kanssa marjametsässä, mutta todistajat vannoivat muuta.²⁰³ Susanna ei puolustellut tekoaan lapsiinsa vetoamalla, kuten Juhana, mutta ilmeisesti lapsia oli useampia ja kaikki melko pieniä, siten huoli lapsista näyttää selvästi pakottaneen kaalivarkaisiin.

Vaasassa monissa varkaustapauksissa vietyjen tavaroiden listalta löytyi pääasiassa ruokaa: mm. viljaa, voita, juustoa, olutta, leipää. Lisäksi usein varastettiin rahaa, jolla varas myöhemmin osti ruokaa, kuten esimerkiksi kauppias Johan Bylown poika Christopher osti kirkosta varastamillaan rahoilla leipää, maitoa ja juustoa.²⁰⁴ Mustasaassa sen sijaan varastettiin pääasiassa kotieläimiä, jotka joko käytettiin omiin tarpeisiin tai myytiin Vaasaan lihakauppiaille. Varastaminen oli yleisin keino yrittää selviytyä kuolonvuosista. Nälkä selvästikin pakotti ihmiset alistumaan moraalittomaan tekoon ja varastamaan naapuriltaan ruokaa henkensä pitimiksi, jos eivät rehellisin keinoin saaneet nälkänsä tyydytettyä. Tässä suhteessa ihmiset ajattelivat vain omaa itseään eivätkä varkauden kohteeksi joutuneen ihmisen toimeentuloa. Maalahtelaiset valittivatkin vuoden 1697 Mustasaaren talvikäräjillä joutuneensa suuren hädän alaisiksi, jonka oli aiheuttanut Mustasaaresta kotoisin oleva Martti Jaakonpoika varastamalla pitäjäläisiltä lampaita, heinää ja olkia.²⁰⁵ Suurin osa Pohjanmaan väestöstä eli hengissä pysymisen rajoilla, silloin pienikin vaje ruokavarastoihin saattoi heidän oman tilanteensa vaakalaudalle.

---

²⁰² KA MKKO tk 29.3.1697: 415.

²⁰³ KA VRO 8.9.1697: 234.

²⁰⁴ KA VRO 19.4.1697: 129, 21.4.1697: 130, 24.4.1697: 131.

²⁰⁵ KA MKKO tk 29.3.1697: 438.

6.2. Luotonanto ja velkojen perintä kuolonvuosina

Jos kuolonvuosien aikana oli puutetta ruuasta, oli sitä myös rahasta, jolla ruokaa olisi saattanut ostaa. Jo aiempina vaikeina vuosina oli suurta apua köyhyyteen tuonut omalta osaltaan vaasalainen kauppias Henrik Eggers, joka avokätisesti lainasi rahaa ja viljaa lähipitäjien talonpojille. Samoin Vaasan tuomiokirjoista voi havaita, että kaupunkilaisten keskinäinen luotonanto on ollut tiivistä jo ennen kuolonvuosia. Missä määrin kuolonvuodet muuttivat tilannetta? Perittiinkö jo olemassa olleet velat pois heti, kun tajuttiin ”kalliin ajan” olevan tulossa?

Henrik Eggers oli syntynyt Holsteinista ja tuli Vaasaan 1660-luvulla, jolloin hän alkoi harjoittaa kaupungissa lääkärinammattia oltuaan sitä ennen Pohjanmaan rykmentin välskärinä. Eggers totesi lääkärin ammatin kuitenkin kannattamattomaksi ja ryhtyi vuonna 1670 kauppiaksi osoittaen pian erinomaisia liikemiehen lahjoja. Eggersin omaisuuden pohja ja nousu Vaasan johtavimpien kauppiaiden joukkoon perustuivat kuitenkin lähinnä hänen vaimonsa Katariina Rossin perintöön.²⁰⁶ Jo vuonna 1679 hän oli Vaasan viidenneksi suurin veronmaksaja ja 1690-lukuun mennessä Eggers oli kohonnut Vaasan terva- ja traanikauppiaiden kärkipäähän kuuluen suurimpien tuotantokiintiöiden haltioihin. Tätä ennen hän oli kunnostautunut kaupan muilla aloilla (tupakkakauppiaina) ja tavaran viejänä Tukholmaan.²⁰⁷ Henrik Eggers valittiin vuonna 1682 kaupungin vanhinten laitokseen ja vuonna 1686 ensimmäisen kerran raatimieheksi vastaamaan Johan Bergmanin kanssa erityisesti kauppaa koskevista asioista. Nämä kaksi varakasta porvaria kipusivat suoraan raadin parhaille paikoille, vaikka periaatteessa nousun kriteereinä pidettiin raadissa istuttuja vuosia. Eggers määrättiin vuonna 1697 Vaasan toiseksi valtiopäiväedustajaksi ja samalla pormestarin kanssa osallistumaan Kaarle XI:n hautajaisiin. Eggers kuitenkin vetosi sairauteensa eikä lähtenyt matkalle. Henrik Eggers kuoli vuonna 1702 ja hänet haudattiin Vaasan kirkkoon parhaalle paikalle, kirkon etuosaan.²⁰⁸

²⁰⁶ Luukko 1971, s. 68, 70. Rossin suku oli peräisin Skotlannista ja sen edustajat näyttelivät keskeistä osaa Vaasan 1600-luvun historiassa toimiessaan suurkauppiaina ja pormestareina. Katso Luukko 1971, esimerkiksi sivut 67, 70. Eggersin perässä Vaasaan tulivat myös hänen sisarensa pojat, David ja Iisak Nagel, jotka nousivat aikanaan myös kauppiaiden kärkijoukkoon. Luukko 1971, s. 68.

²⁰⁷ Luukko 1971, s. 204–205, 217, 232, 280–281.

²⁰⁸ Luukko 1971, s. 382–383, 399, 439, 516.

Eggersillä oli jo 1670-luvulla lähipitäjissä 45 velallista, vuoteen 1698 mennessä määrä oli kasvanut 269:ään ja velkasaatavia oli yhteensä 17 833 kuparitaalaria.²⁰⁹ Osin kuninkaan ja maaherrojen käskystä Eggers toimitti Tanskan sodan aikana ja suurina kuolonvuosina rahaa, viljaa ja suolaa lähipitäjien talonpojille. Pelkästä pakosta Eggers ei tätä tehnyt, koska talonpojat kiittelivät häntä suuresta avuliaisuudesta eikä Eggers pitänyt kovaa kiirettä velkojensa takaisin perinnässä. Eggersillä oli 1600-luvun lopulla tavallista enemmän velallisia keskimääräisen velan ollessa 66 kuparitaalaria, mikä oli kolme kertaa suurempi verrattuna normaaliin aikaan. Eggers päätti kuitenkin huudattaa kaikki velkasaatavansa vuonna 1698, koska monet velallisista menehtyivät kuolonvuosien aikana. Isonvihan jälkeen osa Eggersin veloista oli edelleen maksamatta eikä Eggersin leskikään saanut niitä kokonaan perittyä.²¹⁰

Huomionarvoista on, että suurten kuolonvuosien aikana Eggersin velallisten määrä Mustasaassa kasvoi vain 12 talonpojalla, mutta samanaikaisesti suurten velkojen taalarimääräinen suuruus kasvoi entisestään. Eggersillä oli Mustasaassa vuonna 1696 yhteensä 77 velallista, joista Martti Heikinpojan 331 kuparitaalarin velka oli suurin. Neljän velallisen velka ylitti sadan kuparitaalarin rajan ja 13 velalliselle oli kirjattu yli 20 kuparitaalarin velka. Loput velat olivat muutaman taalarin tai vain jopa muutaman äyrin suuruisia. Kuolonvuosien jälkeen vuonna 1698 velallisten määrä oli 89 ja osa veloista oli hyvinkin suuria. Kaapo Simonpojan 630 kuparitaalarin velka oli suurin, Antti Martinpoika Karperöstä oli velkaa 429 ja kaimansa Vikbyn Antti Martinpoika 380 kuparitaalaria. Viiden velallisen velka kohosi yli 200 ja seitsemän yli sadan kuparitaalarin. Toisaalta melko pieniäkin velkoja oli runsaasti.²¹¹

Eggersin luotonanto oli siis varsin avokätistä ja yksittäisten henkilöiden kohdalla luottamus velallisen takaisinmaksukykyyn nosti velan määrän hyvinkin suureksi. Tämän suuren luotonannon lisäksi Eggersin avuliaisuutta korostaa se, että osa Mustasaassa vuonna 1698 huudatetuista veloista oli syntynyt jo Tanskan sodan aikana 1670-luvun loppupuolella.²¹² Eggers ei siis hätäillyt takaisin maksun suhteen, mutta vuonna 1698 hän ei enää katsonut voivansa jatkaa samalla linjalla, jotta saisi edes osan rahoistaan takaisin.

---

²⁰⁹ 1670-luvulla Eggersin velalliset olivat kotoisin Mustasaaresta, Laihialta, Isokyröstä ja Vähäkylästä. Samaan aikaan Eerik Fantilla oli vaasalaisista porvareista eniten velallista lähipitäjissä, yhteensä 101 kappaletta. Vuonna 1698 Eggersillä oli edellä mainittujen pitäjien lisäksi velallisia Maalahdessa ja Ilmajoella.

Luukko 1971, s. 255, 265.

²¹⁰ Luukko 1971, s. 255, 264–265.

²¹¹ KA MKKO kk 9.10.1696: 434, tk 31.1.1698: 196.

²¹² KA MKKO tk 31.1.1698: 196.

Vaasassa yhteisön jäsenten keskinäinen luotonanto oli ollut runsasta ennen kuolonvuosia, koska vuosina 1695–98 velkoja perittiin runsaasti sekä raastuvassa että kämnerinoikeudessa. Vaasassa velkojen perintä pysytteli kuolonvuosina koko ajan keskimäärin samalla tasolla, ja tarkemmin sanoen perittävien velkojen määrä väheni hieman aina seuraavaan vuoteen mennessä. Keskeisintä siis on, että katojen alkaessa alettiin periä saatavia, mutta suunta oli koko ajan laskeva eikä kriisistä selviytymisen jälkeen ilmaantunut suurta perintäaaltoa. Kaupunkilaiset perivät kiireellisimmät saatavansa heti kuolonvuosien alussa ja seuraavina vuosina köyhyyden pakottamina sellaiset velat, joiden avulla saattoivat selvitä taas eteenpäin. Raastuvan ja kämnerinoikeuden yhteenlasketut velkatapaukset muodostivat kuitenkin selvästi suurimman yksittäisen ryhmän, joka työllisti oikeutta eniten. Luotonannon suhteen Vaasassa ei voida Eggersin lisäksi pitää ketään muuta yksittäistä henkilöä toisia avuliaampana. Tarkkaa tietoa Eggersin velallisten määrästä Vaasassa ei ole, mutta hänen merkityksensä luotonantajana oli tuskin vähäisempi kuin Mustasaaressakaan.

Raastuvassa perittävistä veloista selvästi suurin ryhmä vuonna 1697 oli kuolinpesästä perittävät velkasaatavat. Kaupungin varakkaat eivät juurikaan perineet velkojaan elossa olevilta, vaan velallisen kuollessa ilmoittivat velkovansa kuolinpesästä saataviaan. Kämnerinoikeudessa velka-asian osapuolet olivat kaupungin rahvasta ja velat olivat yleensä melko pieniä. Kuolonvuosien aikana velka aiheutti vähän riita-asioita, normaalisti velkoja vain ilmoitti velallisen velan suuruuden ja huudatti sen. Velka oli pääasiassa rahaa, mutta muutamissa poikkeustapauksissa velka saattoi koostua myös tavarasta. Vaasassa perittävissä veloissa molemmat osapuolet olivat pääasiassa kaupungin omaa väkeä, muutamassa tapauksessa velkoja saattoi olla toispaikkakuntalainen, samoin velallinen. Yleensä velat huudatettiin kuitenkin sen yhteisön käräjillä, jossa velallinen asui, siten kaikki vaasalaisten velalliset eivät tule esiin aineistosta.

Tuomiokirjojen mukaan Mustasaaressa ei kuolonvuosien aikana juurikaan peritty velkoja. Poikkeuksen tekevät kuitenkin Eggers, joka vuonna 1698 huudatti kaikki saatavansa sekä Korsholman kreivikunnan päällysmiehen Botvid Höökin leski, rouva Christina Gerden, joka peri vuonna 1695 eräältä talonpojalta viljaa ja rahaa, jotka hän kalliina vuonna 1679 oli tälle lainannut. Seuraavana vuonna rouva esitti miehensä velkakirjan, jonka mukaan kahdeksan Mustasaaren talonpoikaa oli velkaa hänen edesmenneelle miehelleen viljaa ja rahaa, jotka

rouva halusi huudattaa.²¹³ Paria pientä tapausta lukuun ottamatta mustasaarelaiset eivät ainakaan käräjillä perineet keskinäisiä saataviaan, mikäli niitä oli.

6.3. Irtolaisten laitton majoittaminen ja karkotukset

Vaasassa vallitsi koko 1600-luvun tiukka irtolaiskontrolli eikä kaupunkiin juurikaan ollut tulemista ilman passia. Erityisen tarkkoja oltiin siitä, ettei kaupunkiin päässyt asettumaan muiden yhteisöjen irtolaisia, koska vuoden 1642 kerjäläisasetuksen mukaan jokaisen pitäjän oli huolehdittava omista köyhistään. Tiukka valvonta ja rangaistustoimet pitivät kerjäläiset loitolla Vaasasta, mutta kuolonvuosien aikana tilanne paheni. Kuolonvuosien aikana ja sen jälkeenkin tulijoita olisi ollut suurempiakin määriä, koska vielä vuonna 1699 oli kaupunkiin pestattava erityinen kerjäläisten valvoja, joka etsi luvatta kaupungissa oleskelevat ihmiset ja saattoi heidät pormestarin puheille.²¹⁴ Ankara kontrolli lienee purrut, koska vuonna 1698 Vaasassa asui vain kaksitoista henkiveroa maksavaa itsellistä. Lisäksi henkikirjaan on kirjattu vain kolme irtolaista ja yksi kerjäläinen. Samana vuonna Mustasaaren henkikirjassa on merkintä seitsemästä irtolaisesta ja kuudestatoista kerjäläisestä.²¹⁵

Raastuvassa muistutettiin kaupunkilaisia toistuvasti siitä, että irtolaisia ei saanut majoittaa. Kieltoa vahvistettiin 40 hopeamarkan uhkasakolla, mutta sekään ei aina ollut riittävä pelote.²¹⁶ Vanha porvari Niilo Erkinpoika oli vuonna 1696 raastuvassa vastaamassa syytökseen, jonka mukaan hän oli vastoin raastuvassa ja saarnastuolista julistettuja kieltoja, majoittanut irtolaisnaisen Kaarina Pietarintyttären. Niilo väitti Kaarinan olevan hänen sukulaisensa, joka ei ankarien sääölojen vuoksi voinut palata palveluspaikkaansa Mustasaaren Kaukaluotoon. Niilo sai uhkasakon mukaiset, ankarat 40 hopeamarkan sakot, ja Kaarina veloitettiin hankkimaan itselleen palveluspaikka kahdeksan päivän kuluessa tai poistumaan pikimmiten kaupungista.²¹⁷ Juhana Yrjönpojan vaimo tuomittiin edellisenä vuonna samaisiin 40 markan sakkoihin, kun hän oli majoittanut taloonsa Ilmajoelta kotoisin olleen sotilaan Juhana Matinpöjan. Juhana karkotettiin kaupungista²¹⁸ toisin kuin Kaarina, joka sai jäädä palveluspaikan turvin.

²¹³ KA MKKO tk 4.2.1695: 97, tk 29.1.1696: 129.

²¹⁴ Luukko 1971, s. 97–102.

²¹⁵ KA VHK 1698, MHK 1698.

²¹⁶ KA VRO 12.4.1697: 117.

²¹⁷ KA VRO 31.10.1696: 213.

²¹⁸ KA VRO 11.11.1695: 292.

Vaasassa tuomiokirjoihin pohjautuen on havaittavissa, että karkotustapauksia ilmeni varsin vähän. Irtolaisten karkotuksia oli luultavasti enemmänkin, mutta tuomiokirjaan on jäänyt merkintä vain sellaisista tapauksista, joissa joku kaupungin asukas oli majoittanut irtolaisen tai irtolainen syyllistyi rikokseen. Sundinin mukaan rikokseen syyllistyneen karkotusta sovellettiin lähinnä irtolaisiin tai muualta kotoisin oleviin, yhteisön omia asukkaita ei juurikaan karkotettu. Syynä tähän lienee se, että karkotus ei ratkaissut asiaa. Karkotuksella vain poistettiin ongelmat oman yhteisön alueelta siirtämällä ne toiselle alueelle.²¹⁹

Kuolonvuosien kohdalla ajan kovuuteen nähden on kuitenkin mielenkiintoista, että vaikka Vaasassa suhtautuminen kerjäläisiin oli tiukkaa, ei oman kaupungin pahantekijöitä saatu kuriin. Raastuvassa tuomittiin toistuvasti samoja henkilöitä, mutta silti kaupunkilaisten suhde näihin rikoksenuusijoihin ei näytä olleen kovinkaan vihamielinen.²²⁰ Mustasaassa sen sijaan kyläläisten vaatimuksesta oman kylän asukkaita karkotettiin vahingontekoon viitaten. Juhana Juhananpoika valitti vuonna 1696, että Matti Simonpoika aiheutti Veikkaalan kylän asukkaille monenlaista haittaa, ja häntä epäiltiin myös varkauksista. Siksi Juhana itsensä ja naapuriensa puolesta pyysi, että Matti tuomittaisiin poistumaan majapaikkanaan pitämältä pieneltä saarelta. Lautamiehetkin totesivat, että Matti oli aiheuttanut paljon vahinkoa kylässä ja sen asukkaiden omaisuudelle ja siksi Matti tuomittiin karkotettavaksi saarelta.²²¹ Seuraavana vuonna Raippaluodosta kotoisin olevat Martti Pertunpoika ja Antti Matinpoika vaativat, että itsellinen (husman) Matti Juhananpoika tulisi karkottaa kylästä, koska tämä havitteli ja vahingoitti heidän kalavesiään ja niittyjään sekä laidunsi eläimiään niillä ja muullakin tavoin hyödynsi näitä niittyjä. Päätöstä asiassa ei saatu, koska Matti ei ollut läsnä käsittelyssä.²²² Viesti oli silti selvä: vahingontekijää ei kauaa haluttu seudulla katsella.

Maaseudun karkotustapaukset liittynevät siihen seikkaan, että kontrolli ei saavuttanut yhtä suurta ankaruutta kuin kaupungissa. Vaasan tiiviissä kaupunkiyhteisössä yhteisön jäseniä oli helpompi kontrolloida, kun taas maalla vahingontekijät oli turvatummassa asemassa, koska aina ei ollut todistajia. Mustasaassa yhteisön sietokyky alkoi kuitenkin loppua ja karkotus nähtiin ainoaksi keinoksi turvautua vahinkoja vastaan. Yhteisön oman turvallisuuden kannalta

---

²¹⁹ Sundin 1992, s. 137.

²²⁰ Saara Laurintytär oli muualta kotoisin oleva, jonka vuonna 1695 sanottiin oleskelevan kaupungissa. Samaisena vuonna Saara oli kirjattu henkikirjaan henkiveroa maksavaksi itselliseksi, muina vuosina mainintaa ei ole, vaikka Saara selvästi edelleen oli Vaasassa. Muissa yhteyksissä hänestä käytettiin nimityksiä irtolais- tai varaslutka (lööskåna ja tiufkåna). Saara syyllistyi Vaasassa monenlaiseen rikkeeseen, mutta häntä ei karkotettu.

²²¹ KA MKKO kk 9.10.1696: 454.

²²² KA MKKO kk 11.10.1697: 549.

oli varmempaa ajaa kyseinen henkilö muualle ja torjua jo ennalta uhkaavat vaarat – toisaalta karkottaminen oli vain ongelman pallottelua, mutta se toi yhteisölle rauhan ainakin joksikin aikaa. Karkottaminen oli kuitenkin varsin ankara rangaistus yhteisössä, jossa vallitsi tiukka kollektiivisuus. Kuolonvuodet selvästikin hajottivat Mustasaassa tätä kollektiivisuutta siinä mielessä, että vahingontekijä ajettiin pois, jotta muun yhteisön kollektiivinen turva olisi säilynyt. Kyseessä ei siis ollut kollektiivisuuden murros, vaan karkotukset palvelivat kollektiivisuutta vahvistavina tekijöinä.

7. OIKEUSLAITOKSEN JA KÄRÄJÄTUVAN ASEMA YHTEISÖSSÄ – KRUUNUN VAI ALAMAISTEN ÄÄNENKANNATTAJIA?

7.1. Raastuvanoikeuden ja kihlakunnanoikeuden arvostus ja asema kuolonvuosina

Kruunu panosti 1600-luvulla erityisen voimakkaasti valtakunnan kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitosten kehittämiseen. Kaupunkien talous oli saatava tehokkaaksi ja tuottavaksi, jotta sodat saataisiin rahoitetuiksi. Lääkkeeksi keksittiin kuninkaan nimittämät pormestarit, jotka valvoivat ja kehittivät kaupunkien hallintoa ja oikeuslaitosta. Kruunu oli siis asettanut pormestarit edustamaan enemmän omia etujaan kuin paikallista yhteisöä.²²³ Missä määrin pormestari pystyi käytännössä noudattamaan kruunun ohjeita ja määräyksiä toimien siten enemmän kruunun kuin yhteisön etujen mukaisesti?

Jos kuninkaallisen pormestarin johtama raastuvanoikeus ajoi liian voimakkaasti kruunun etuja, ei se voinut olla yhteisön silmissä arvovaltainen ja voimakas laitos, koska yhteisö ei saanut siltä tukea omissa asioissaan. Seuraavassa perehdyntä käsittelemään oikeuden asemaa kruunun ja rahvaan välillä siitä näkökulmasta, miten arvostettu asema raastuvanoikeudella oli Vaasassa kuolonvuosien aikana. Samassa yhteydessä tarkastelen, millainen oli Mustasaaren kihlakunnanoikeuden asema sekä mikä oli Vaasan ja Mustasaaren oikeuslaitosten merkitys suurten kuolonvuosien aikana? Oliko niillä jokin keskeinen rooli yhteisöjensä selviytymisen kannalta.

Vaasan pormestarina toimi vuosina 1693–1707 ruotsalaissyntyinen Johan Ekenbohm, joka nimitettiin virkaansa kuninkaallisella valtakirjalla. Pormestari johti raastuvanoikeutta, mutta raati koostui yhteisön omista jäsenistä.²²⁴ Suomessa pormestareiksi nimitettiin yleensä kaupunkilaisille jo entuudestaan tuttuja miehiä, jotka olivat toimineet kyseisessä kaupungissa esimerkiksi raatimiehinä tai lainlukijoina.²²⁵ Täten he olivat jo aiemmin omaksuneet yhteisön arvomaailman ja normit sekä ymmärsivät yhteisön toimintatapoja. Pormestarina ollessaan

²²³ Karonen 1995, s. 41, 1999, s. 4–6.

²²⁴ Luukko 1971, s. 378. Vuonna 1695 Vaasan raatimiehinä toimivat kauppiaat Eerik Wasbäck, Pietari Jaakonpoika Sundman, Mikael Gavelius sekä käsityöläis-virkamiehet Simon Lund, Petter Wilstadius ja Johan Kempfer. Kuolonvuosien aikana kaikki edellä mainitut raatimiehet saivat surmansa ja uusi raati koostui yksinomaan kauppiaista. Tämä aiheutti ongelmia, koska raatimiesten liiketoimien hoito kasvatti poissaoloja eivätkä kokoukset siten aina olleet päätösvaltaisia. Luukko 1971, s. 383–384.

²²⁵ Karonen 1995, s. 57.

tällaisen henkilön oli helppo luovia eri tilanteissa sovittaen tekonsa niin, etteivät ne sotineet kaupunkilaisten käsityksiä vastaan, vaikka tekojen takana olisikin ollut kruunun etujen ajaminen.

Tuntuu vaikealta ajatella, että pormestari ja raati olisivat voineet toimia vapaasti ilman, että ottivat lainkaan huomioon kaupunkilaisten näkemyksiä. Varsinkin kun raati edusti enemmän kaupunkilaisia ja itseään kauppiaina kuin kruunun etuja. Toisaalta vahva pormestari saattoi jyrätä raadin kannan, kuten myös vahva raati heikon pormestarin. Monet esimerkit osoittavat, että liian tiukasti kruunun katsantokantaa ajava pormestari sai yhteisön vihat päälleen, ja ennen pitkää hänet siirrettiin toisaalle.²²⁶ Österberg painottaa myös sitä, että maallisen esivallan ja alamaisten käsitykset asioista eivät voineet poiketa suuresti toisistaan. Kaikilla alamailla oli kuitenkin jonkinlainen käsitys oikeudenmukaisuudesta, ja epäoikeudenmukaisena nähty laki kaivoi nopeasti hautaa itselleen.²²⁷ Siten kuninkaallinen pormestari ei voinut noudattaa yhteisössä sellaisia kruunun etuja ajavia määräyksiä tai normeja, joita yhteisö itse ei pitänyt oikeudenmukaisina.

Petri Karonen on tutkimuksessaan osoittanut Vaasan raastuvanoikeudella olleen jo ennen kuolonvuosia arvovaltainen asema yhteisössä,²²⁸ eikä sen vankka asema horjunut kuolonvuosienkaan aikana. Raastuvanoikeuden arvovalta näkyy mm. sen tavasta toimia kriisin aikana eräänlaisena tilanteen kontrolloijana ja kriisiavun organisoijana. Raastuvanoikeus kehotti mm. syksyllä 1696 hyväosaisia kauppiaita hankkimaan viljaa Tukholmasta tai muilta, paremmin säilyneiltä alueilta kaupungin tarpeisiin.²²⁹ Se myös puuttui moniin väärinkäytöksiin tiukasti, mutta samalla lempeästi pyrkien mahdollisuuksien mukaan sovittelemaan kiistoja. Muutamit kauppiaat valittivat vuonna 1696, että köydenpunojat ottivat kallista hintaa punomistaan köysistä, vaikka saivat köysien tilaajilta lisäksi ilmaisen ruuan ja juoman. Köydenpunojat eivät tahtoneet taipua hinnan alennukseen, vaan uhkasivat jopa lopettaa toimintansa elleivät saisi 20 äyriä leiviskältä. Raastuvanoikeus pakotti heidät kuitenkin

---

²²⁶ Karonen 1995, s. 60–62, 1999, s. 6, 10–11.

²²⁷ Österberg 1996a, 119–120.

²²⁸ Karonen on tutkinut Kokkolan ja Vaasan 1600-luvun hyvin erilaisia oikeuskulttuureita ja tullut siihen tulokseen, että erojen syynä oli juuri raastuvanoikeuksien erilainen arvostus yhteisössään. Kokkolan raastuvanoikeus noudatti 1600-luvulla tiukasti lain kirjainta langettaessaan tuomioita. Tämä johtui siitä, että raastuvanoikeuden asema yhteisön keskuudessa oli varsin heikko eikä sillä siten ollut varaa olla lempeä tuomioissaan ilman, että se olisi menettänyt loputkin arvovallastaan. Vaasassa taas oltiin enemmän sovittelun ja lievempien tuomioiden kannalla, koska pormestarilla ja raadilla oli vankka arvovalta yhteisössä, siksi raastuvanoikeudella oli varaa noudattaa lempeämpääkin linjaa. Karonen 1999, s. 13–14.

²²⁹ KA VRO 29.8.1696: 146.

tyytymään 16 äyriin, vedoten katovuosien kalliiseen aikaan.²³⁰ Samoin ei auttanut Lars Böökin valittua, kun raastuvanoikeus puuttui hänen liian korkealla hinnalla käymäänsä viljakauppaan.²³¹

Vaasan raastuvanoikeus oli selvästi merkittävässä asemassa, ja se nautti arvostusta yhteisön silmissä. Kuolonvuosina on myös selkeästi nähtävissä, miten raastuvanoikeus tietoisena omasta asemastaan yhteisössä toimi selvästi tätä omaavaansa valtaa käyttäen. Se kontrolloi koko ajan tilannetta ja tarpeen tullen puuttui väärinkäytöksiin tai määräsi kauppiaita tai muita vastaavia varakkaita henkilöitä myymään viljaa köyhille. Jo aiemmin on tullut esille, miten raastuvanoikeus sai aikaan köyhien avustamista. Oikeuden aloitteesta mm. kauppias Paavali Paavalinpoika piti jonkin aikaa leipomoa köyhille, ja kauppias David Nagel puolestaan suostui myymään viljaansa heille. Lisäksi ainakin vuonna 1696 järjestettiin kaikkien varakkaiden kaupunkilaisten aittojen tarkastus, jotteivät he olisi piilotelleet aitoissaan myyntikelpoista viljaa.²³²

Tähän raastuvanoikeuden arvostettuun asemaan perustuen ei voi sanoa Vaasan pormestarin olleen tiukka kruunun etujen ajaja. Oikeuden toiminta ja päätökset olivat pakostakin yhteisön näkökulmasta oikeudenmukaisia, koska lähteissä ei ole mainintoja siitä, että niitä vastaan olisi noustu. Pormestari saattoi myös olla toimissaan sen verran taitava, että osasi diplomaattisesti toimia molempien osapuolia tyydyttävästi eikä korostanut asemaansa kuninkaallisena pormestarina. Tähän toimintaan ainakin Vaasassa oltiin tyytyväisiä. Mikä sitten oli Mustasaaren kihlakunnanoikeuden asema. Siellä ei ollut kuninkaan nimittämää tuomaria, mutta laki velvoitti silti kihlakunnan tuomari Jacob Rossia.

Mustasaaren kihlakunnanoikeuden asema ei kuolonvuosina ollut verrattavissa Vaasan raastuvanoikeuteen. Tämä selittyy jo silläkin, että käräjiä istuttiin pitäjässä vain kaksi kertaa vuodessa, eikä oikeuden jäsenillä siten ollut mahdollisuutta vaikuttaa aktiivisesti jokaisen kihlakunnan alueella. Tämä ei silti tarkoita sitä, etteikö kihlakunnanoikeus olisi voinut olla arvovaltainen ja voimakas. Urkuri Johan Kasper Kempfer valitti vuonna 1696, että Mustasaaren pitäjän asukkaat eivät halunneet maksaa hänelle sitä palkkaa, johon hän oli oikeutettu eli kahta kappaletta viljaa tai 12 äyriä savulta. Pitäjäläiset vastustivat kyseistä summaa

---

²³⁰ KA VRO 4.4.1696: 90.

²³¹ KA VRO 23.11.1696: 237, 8.9.1696: 125.

²³² KA VRO 8.7.1696: 125, 29.8.1696: 145.

sillä perusteella, että entinen urkuri Johan Ahlroth oli tyytynyt vain kahdeksaan äyriin savulta, ja sitä enempää he eivät nytkään aikoneet maksaa. Kihlakunnanoikeus ilmoitti kuitenkin, että jokaisen oli tyydyttävä sopimukseen ja maksettava sen mukainen palkka. Kempferille maksettavaa, edeltäjäänsä suurempaa palkkaa oikeus perusteli sillä, että Kempfer oli erittäin taitava ammatissaan, taitavampi kuin Ahlroth. Lisäksi mainittiin Kempferin nauttinut Oulussa erittäin hyvää toimeentuloa, josta hän kuitenkin oli suostunut luopumaan ja saapunut Vaasaan luvattua palkkaa vastaan. Nämä seikat huomioon ottaen ei 12 äyriä savulta ollut yhtään liian suuri palkka kyseiselle miehelle.²³³

Oikeus ei jättänyt pitäjäläisille muuta vaihtoehtoa kuin tyytyä maksamaan sopimuksen mukaista palkkaa. Kihlakunnanoikeuden arvovallan puolesta puhuu myös sen pyrkimys sovittaa kiista-asiat, mikäli se vain oli mahdollista. Näin ratkaistiin esimerkiksi tapaus, jossa Hannu Matinpojan ja renki Pietari Erkinpojan välillä oli syntynyt kiistaa palvelusasiasta, kun Pietari ei vahvistetun sopimuksen mukaan saapunutkaan uuteen palveluspaikkaansa Hannun luokse. Syypää sopimuksen rikkomiseen oli Pietarin entinen isäntä Sipi Erkinpoika, joka ei ollut päästänyt renkiään lähtemään. Tapaus soviteltiin siten, että Sipi maksoi Hannulle 10 taalaria korvaukseksi.²³⁴ Epäselväksi jää siirtyikö Pietari Hannulle rengiksi vai jäikö hän entiseen palveluspaikkaansa.

Tulkintani mukaan Vaasan raastuvanoikeuden arvostettu asema yhteisössä puhuu sen puolesta, että pormestari ei ollut tiukka kruunun etujen ajaja. Tätä tulkintaa, kuin myös kihlakunnanoikeuden arvovaltaista asemaa voidaan vahvistaa tarkastelemalla oikeuden langettamien päätösten oikeudenmukaisuutta. Luottamusta voi nauttia vain sellainen laitos, jonka yhteisö näkee toimivan omaksi edukseen. Millaisina vaasalaiset ja mustasaarelaiset näkivät oikeuden langettamat tuomiot?

7.2. Käräjätupa sosiaalisena areenana

Vaasan ja Mustasaaren 1600-luvun lopun tuomiokirjat eivät koostu pelkästään rikosasioiden käsittelystä, vaan joukossa on myös huomattava määrä siviiliasioita. Käräjille on viety kiista- ja riita-asioita (velkoja, sopimuksia), joissa sinänsä ei ollut mitään rikollista sisältöä, vaikka

---

²³³ KA MKKO tk 29.1.1696: 156.

²³⁴ KA MKKO tk 4.2.1695: 105.

osapuolet toivatkin asian oikeuden ratkaistavaksi tai soviteltavaksi. Eva Österbergin mukaan tämä on merkki siitä, että käräjätupa oli eräänlainen sosiaalinen areena, omaksi otettu paikka, jossa saman yhteisön jäsenet ratkoivat julkisesti keskinäisiä asioitaan. Toisaalta asialla oli kääntöpuolensakin. Käräjätupa nähdään myös ”vallan teatterina”, jossa yhteisön jäsenet kohtasivat maallisen esivallan ja tunsivat sen kontrollin lakien ja rangaistusten kautta. Oikeuden rikosasioissa langettamat tuomiot eivät olleet vain juridiikkaa, vaan niillä oli laajemmat, sosiaaliset ulottuvuudet. Oikeudenkäynti oli sekin aina sosiaalinen tilanne, jossa yhteisön jäsenet saatettiin tietoisiksi siitä, miten tietty rikos oli sovitettava.²³⁵ Seuraavassa perehdyn siihen millaisena tilana käräjätupa näyttäytyi Vaasassa ja Mustasaassa, ja pidettiinkö oikeuden tuomioita oikeudenmukaisina. Oliko se otettu omaksi paikaksi, josta jokainen saattoi hakea oikeutta tuntiessaan kärsineensä vääryyttä? Entä millaisina tuomiot nähtiin?

Mustasaassa Matti Olavinpoika valitti, että Hannu Simonpoika oli ajanut hevosensa hänen laitumelleen, josta hän oli kärsinyt vahinkoa menetetyn heinän muodossa. Samoin Karkkimalan kylän asukkaat valittivat kärsineensä vahinkoa, kun Hälsingbystä kotoisin olevien Erkki Juhananpojan ja Erkki Erkinpojan kotieläimet laidunsivat heidän niityillään.²³⁶ Syntyneet vahingot eivät kummassakaan tapauksessa olleet kovin suuret, mutta kuolonvuosina niiden merkitys oli korostetumpi, kun niittyjen ja peltojen tuotto oli heikko. Asian vieminen käräjille oli helpoin tapa ratkaista asia, koska oikeus totesi tapahtuneet vahingot ja määräsi ne asianmukaisesti korvattavaksi. Osapuolten kahdenkeskisessä sovittelussa asia ei välttämättä olisi yhtä vaivattomasti ratkennut eikä vahinkoja olisi saatu korvattua.

David Nagel puolestaan valitti raastuvassa, että tynnyrintekijä Yrjö Yrjönpoika oli ottanut häneltä aineet kahdeksaan lästiin pikitynnyreitä, mutta Yrjö ei ollut valmistanut sovitusta määrästä kuin neljä.²³⁷ Osapuolet olivat suullisella sopimuksella sopineet tilauksesta, jota Yrjö ei kuitenkaan kyennyt täyttämään. Viemällä asian raastupaan David sai asiaan vaivattomasti ratkaisun ja korvauksen puuttuvista tynnyreistä. Käräjät oli siis selvästi otettu paikaksi, josta saattoi hakea oikeutta arkisissakin asioissa. Käräjätupa oli selkeimmin sosiaalinen areena kunnianloukkausasioissa. Kunnia oli julkinen asia, joka edellytti sitä, että myös syytöksistä oli myös puhdistauduttava julkisesti.²³⁸ Käräjätuoleisissa edessä ratkottiin kunnianloukkaukseen

²³⁵ Österberg 1991, s. 8–10, 18–20.

²³⁶ KA MKKO kk 9.10.1696: 442 ja 444.

²³⁷ KA VRO 8.6.1695: 169.

²³⁸ Lindström 1994, s. 540.

liittyneet syytökset ja kiistat ja vapautettiin uhri perusteettomista syytöksistä. Oikeus myös palautti syytetyn oikeudellisen kunnian, jota yleisö todisti. Näin asia saatiin julkisesti kaikkien tietoon, ja samalla katkaistiin siivet loukatun osapuolen kunnian kyseenalaistavilta huhuilta.

Vaasan ja Mustasaaren välillä on havaittavissa eroja siinä, millaisissa asioissa haettiin sosiaalisen tilan turvaa. Vaasassa kaupungin merkittävimmät kauppiaat ja käsityöläiset olivat selvästi näkyvin ryhmä, joka aktiivisesti käytti raastuvan julkista tilaa hyväkseen. Yleisimmin raastupaan viety asia koski juuri kunnianloukkausta. Kauppiaiden ja käsityöläisten asema yhteisössä oli varsin keskeinen, ja he olivat näkyviä ja arvostettuja henkilöitä, siksi heidän oli tarkkaan vaalittava kunniaansa, jotta he säilyttivät asemansa sekä ammattiveljiensä että muun yhteisön silmissä. Tämän aseman menetys olisi saattanut olla kohtalokas ammatin harjoittamisen kannalta, mikä puolestaan vaikutti toimeentuloon.

Merkittävän aseman säilyttämiseen liittyi osana myös se, että kyseiset henkilöt veivät raastupaan myös melko mitättömiltä vaikuttavia kiistoja. Näillä oli kuitenkin suuri merkitys, koska siten esimerkiksi kauppias vahvisti omaa arvostustaan toisten silmissä. Jos edellä mainitussa esimerkkitapauksessa David Nagel ei olisikaan vienyt raastupaan tynnyrintekijä Yrjö Yrjönpojan sopimuksesta laistamista,²³⁹ olisi asia ehkä jäänyt selvittämättä. Selvittämätön asia saatettiin tulkita siten, että Yrjö ei arvostanut Davidia eikä siksi pitänyt kunnia-asiana noudattaa tehtyä sopimusta. Davidin arvostus saattoi laskea myös yhteisön silmissä, kun huomattiin ettei hän saanut kuriin yhtä tynnyrintekijää. Siksi oli huomattavasti helpompi viedä asia oikeuden ratkaistavaksi ja samalla säilyttää kasvonsa yhteisön edessä.

Mustasaassa käräjätupa oli keskeisesti sosiaalinen areena myös kunnianloukkausasioissa, mutta vielä selkeimmin sen merkitys tulee esille tapauksissa, joissa pitäjäläiset ratkovat useimmiten vahingontekoon liittyneitä asioitaan. Erkki Erkinpoika valitti kärsineensä vääryyttä hylkeenpyynnissä, kun Erkki Sipinpoika ja Lauri Markuksenpoika veivät häneltä hylkeen, jonka hän ensimmäiseksi oli havainnut ja lyönyt siihen vielä ensimmäisen lyönninkin. Syytettyinä olleet Erkki ja Lauri sanoivat kuitenkin jo pitkän matkaa seuranneensa hylkeen jälkiä, jolla perusteella hylje kuului heille, vaikka Erkki Erkinpoika siihen ensiksi iskikin. Samoin he perustelivat asiaa sillä, että Erkki Erkinpoika ei ollut auttanut heitä raahaamaan hyljettä jäältä, vaan oli siten luopunut omistusoikeudestaan.²⁴⁰ Ilman asian vientiä käräjille

---

²³⁹ KA VRO 8.6.1695: 169.

²⁴⁰ KA MKKO tk 29.3.1697: 428.

Erkki Erkinpojalla ei olisi ollut mahdollisuutta saada osuuttaan saaliista, vaan Erkki Sipinpoika ja Lauri Markuksenpoika olisivat saaneet pitää hylkeen. Erkki Erkinpoika piti kuitenkin kiinni siitä, että ensimmäisen iskun perusteella hylje kuuluisi hänelle ja luotti saavansa käräjillä oikeutta asiassaan. Luottamusta ei petetty, vaan asia soviteltiin lopulta siten, että Erkki Erkinpoika sai hylkeen nahan tai sitä vastaavan määrän rahaa, kaksi kuparitaalaria.

Vahingonteosta oli kyse tapauksessa, jossa karperölaiset valittivat singsbylaisten estävän kalan kulun siten, että se ei päässyt heidän apajilleen. Samoin Erkki Martinpoika valitti, että Antti Antinpoika aiheutti vahinkoa hänen kalastukselleen. Molemmissa tapauksissa oikeus ratkaisi asian kantajan eduksi ja jopa asetti Antti Antinpojalle 40 hopeamarkan uhkasakon.²⁴¹ Tapaukset näyttävät itsessään varsin normaaleilta, joissa aiheuttamalla toiselle kalastajalle pientä kiusaa koitettiin saada itselle parempi saalis. Kalastus oli kuitenkin Mustasaassa merkittävä elinkeino,²⁴² jonka tärkeys korostui entisestään kuolonvuosien aikana viljan korvaavan ruuan tuottamisessa. Kalastajilla ei ollut varaa kärsiä vahingontekoa, ja asian nopean ratkaisun kannalta käräjät oli helpoin vaihtoehto.

On selvästi havaittavissa, että käräjät olivat sosiaalinen areena, paikka, jossa keskinäiset kiistat voitiin helposti ratkoa ja saada myös korvaus koetusta vahingosta. Kynnys käräjätupaan oli matala, koska se nähtiin jokaisen yhteisön jäsenen omana paikkana, jonka puoleen saattoi kääntyä lähes missä asiassa tahansa. Ihmiset luottivat siihen, että oikeuden tuomiot ja tapa ratkaista kiistat olivat oikeudenmukaisia kaikkia kohtaan, muuten asioita ei olisi siinä määrin viety käräjille ratkottavaksi. Tämä vahvistaa edelleen sitä käsitystä, että Vaasan raastuvassa olivat tasapainossa sekä kruunun että alamaisten edut, ja raastuvanoikeus nautti yhteisön luottamusta. Samoin Mustasaassa käräjätupa koettiin paikaksi, josta vääryyttä kokenut saattoi helposti hakea turvaa ja oikeutta asiassaan.

---

²⁴¹ KA MKKO tk 29.1.1696: 141, kk 9.10.1696: 432.

²⁴² Katso kalastuksesta Mustasaassa Åkerblom 1941, s. 118–131.

8. SUURET KUOLONVUODET TAUSTATEKIJÄ PUHDASOPPISEN KOLLEKTIIVISUUDEN HITAASSA MURROKSESSA

Puhdasoppinen kollektiivinen mentaliteetti oli 1600-luvun yhteiskuntaa voimakkaasti leimaava piirre, jonka olemassaolon saattaa havaita lähes kaikilla elämän osa-alueilla. Erityisen selvästi se tulee esille aikakauden yhteiskunta- ja Jumalakäsityksessä. Yhteiskunta oli vahvasti hierarkkinen, harmoninen ja staattinen, jossa vaikutti kolmisäätyoppiin perustuen kolme Jumalan asettamaa hallitusta: maallinen, hengellinen ja huoneenhallitus. Jokainen ihminen kuului kaikkiin näihin hallituksiin, joiden sisällä ja välillä vallitsi selvä hierarkkinen herraan ja alamaiseen perustuva jaottelu. Hierarkia oli yhteiskunnan olemassaolon ehto, koska erilaisten osien katsottiin täydentävän toisiaan ja olevan kokonaisuuden kannalta tärkeitä. Harmonia oli keskeinen vallan avainsana ja siksi maallinen esivalta pyrkiin sovittamaan kaikki yhteiskunnassa ilmenevät erimielisyydet, jotta rauha ja sopu säilyisi. Harmonian säilymistä ajoivat myös isännän ja alamaisten patriarkaalin suhde, jonka mukaan molemmilla oli paitsi velvollisuuksia myös oikeuksia toisiaan kohtaan. Vastavuoroisuus täydensi erilaisuutta ja teki suhteesta harmonisen. Alamaisten tuli kaikissa säädyissä kunnioittaa herraansa; ylempäänsä vastaan nouseminen oli viime kädessä Jumalaa vastaan kapinointia ja ankarasti rangaistava teko.

Kolmisäätyoppi oli uskonnollinen näkemys yhteiskunnasta ja sen keskeisin piirre oli käsitys kollektiivisesti rankaisevasta Jumalasta. Papisto saarnasi ahkeraan siitä, miten synty ei ollut yksityinen asia, ja sovittamattomista synneistä nousisi Jumalan vihan kollektiivisena koko yhteisön päälle. Kollektiivisuus oli keino kontrolloida rahvasta ja syyllistää sitä erilaisista onnettomuuksista, mutta yhteisön kannalta se oli myös turva, koska syntien sovittamisen vuoksi kaikki tarkkailivat toisiaan ja rikokset tuotiin julki. Samoin lähimmäisistä huolehdittiin ja varmistettiin, ettei kukaan jäänyt yksin ja sortunut syntiin.

Tutkijoiden parissa on ollut erilaisia näkemyksiä siitä, miten voimakkaasti kolmisäätyoppi leimasi yhteiskuntaa. Hilding Plejelin tulkinnan mukaan se oli erittäin vankasti ihmisten mielissä. Eva Österberg ja Peter Aronsson eivät kuitenkaan tue tätä väitettä, vaan katsovat Plejelin tutkimusaineiston kärsivän paikallistason lähteiden puutteesta. Vaasassa ja Mustasaressakin on selvästi havaittavissa, että rahvaan kirkossa käynti ei ollut papiston

mielestä riittävän ahkeraa. Tämä viittaa siihen, että mikäli rahvas olisi tiedostanut kolmisäätyopin kohdat ja se olisi ollut osa mentaliteettia, ei rahvasta olisi jatkuvasti tarvinnut patistella kuulemaan Herran sanaa. Kolmisäätyoppi ei siis ollut mentaliteetti, mutta jatkuva saarnaaminen vaikutti ajan myötä kuitenkin sen verran, että opista omaksuttiin yhteisölle hyödyllisiä piirteitä, ja ne muokattiin omiin tarpeisiin sopiviksi. Siten kolmisäätyopin piirteitä ei otettu vastaan sellaisena kuin papisto ja maallinen esivalta niitä tarjosivat.

Keskeisin kolmisäätyopista omaksuttu piirre oli kollektiivinen Jumalakäsitys. Jumalan rangaistuksella oli erittäin helppo selittää katoja, sotia ja tautiepidemioita, jotka kiusasivat 1600-luvun ihmisiä säännöllisin väliajoin. Käsitys siitä, että vitsaukset olivat seurausta Jumalan vihasta auttoi ymmärtämään ainaista kärsimystä, jota ei muuten pystytty selittämään. Vaasassa ja Mustasaassa on nähtävissä, että Jumalan rangaistus oli osa mentaliteettia. Se oli niin itsestään selvä asia, että sitä ei rikosasioiden yhteydessä lähteissä juurikaan mainita, mutta sen olemassaolon voi havaita rivien välistä. Katojen yhteydessä Jumalan rangaistuksesta puhutaan vain muutamaan otteeseen. Aikakaudelle oli ominaista, että ihmiset usein suorasanaisesti valittivat Jumalan rankaisseen maata kadolla, mutta Vaasassa ja Mustasaassa tämä jäi huomattavan vähälle.

Tätä voidaan selittää sillä, että kadot nähtiin aluksi niin luonnollisena asiana, että ei katsottu tarpeelliseksi korostaa Jumalan vihan vaikutusta. Katojen edetessä tajuttiin kuitenkin, että kyseessä oli aivan poikkeuksellisen paha katoaika, ja tällöin ajateltiin Jumalan olleen erityisen vihainen ja se tuotiin julki. Kuolonvuosien lähestyessä loppuaan ei Jumalaa enää mainita, mikä hämmästyttää suuresti. Asiaa saattaa selittää se, että ihmiset eivät uskoneet niin suuren kärsimyksen voivan olla lähtöisin Jumalasta ja jonkinlainen Jumalakäsityksen säröileminen alkoi voimistua. Tutkimukseni pohjalta ei kuitenkaan voi sanoa, että olisi tapahtunut näkyvää Jumalan rangaistuksen kyseenalaistamista. Kuolonvuosien vaikutusta myöhempään murrokseen ei kuitenkaan pidä aliarvioida. Aikakausi oli omalta osaltaan täyttämässä astiaa, joka täyteen tultuaan kiehui yli ja mursi kollektiivisen mentaliteetin.

Mentaliteetti ja maailmankuva ovat varsin pysyviä ja hitaasti muuttuvia elementtejä eikä niissä tapahtuvaa muutosta voi lyhyellä tarkastelujaksolla nähdä. Siten en tätä tutkimusta aloittaessani odottanutkaan löytäväni suuria muutoksia, vaan ennemminkin kuolonvuosien aiheuttamia säröjä, jotka ennakoivat myöhempää murrosta. Mentaliteetin murtumisen kannalta aikarajausta olisi mielekästä ulottaa 1700-luvun alkupuolen sota-ajan käsittäväksi ja pyrkiä

sitä kautta tarkastelemaan, miten venäläinen miehitysaika vaikutti. Kuolonvuosien kauhut olivat kuitenkin tuoreessa muistissa, ja uusi vitsaus todennäköisesti aiheutti mentaliteettiin uusia säröjä, mutta välttämättä tämäkään ei vielä lopullisesti murtaanut puhdasoppista kollektiivista mentaliteettia.

Kuolonvuosien aikana vaasalaiset ja mustasaarelaiset olivat vielä melko tiukasti kollektiiviseen yhteisöön sitoutuneita, kuolonvuodet eivät siis saaneet aikaan yksilöllisyyden esiin marssia. Tuomiokirjoista voi toki havaita tiettyjen kauppiaiden toimineen enemmän yksilöinä kuin orjallisesti seuranneen kollektiivin normeja. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että nämä henkilöt olisivat kyseenalaistaneet kollektiivisen yhteisön olemassaolon, vaan ennemminkin sitä, että heidän liikkumavaransa oli suurempi kuin muiden. He saattoivat toimia vapaammin ja tekivät asioita enemmän oman mielensä mukaan kyseenalaistamatta silti yhteisön perustaa.

Kollektiivisuus oli kuitenkin edelleen vahva ihmisten toimintaa ohjaava elementti. Kollektiivinen kunnia ja maine olivat keskeinen osa arkielämää ja ihmistä voimakkaasti leimaava tekijä. Kunnia ei ollut yksityisen ihmisen asia, vaan sillä oli kauas kantoiset vaikutukset siinä toimintaympäristössä, jossa kyseinen henkilö aktiivisesti vaikutti. Ilman kunnian hoitamista ja vaalimista sekä syytöksistä puhdistautumista saattoi henkilö saada huonon maineen ja menettää entisen asemansa yhteisössä. Maineen merkitys oli erityisen tärkeä yksilön luotettavuuden kannalta. Huonomaineisen ihmisen sanaan ei uskottu, ja hänen oli vaikea puhdistautua itseään vastaan esitetyistä syytöksistä, samoin huonomaineinen joutui usein epäilyksenalaiseksi, jos jokin rikos jäi selvittämättä. Tulkintani mukaan kunnianloukkaus kohdistui kuitenkin ensisijassa yksilöön, mutta sen vaikutukset levisivät laajalle yksilön toimintapiiriin. Varkaaksi haukkuminen kohdistui pilkan kohteena olevaan yksilöön, mutta sen vaikutukset levisivät tartunnan omaisesti niiden sosiaalisten verkkojen kautta, joissa yksilö vaikutti.

Kollektiivisuuden vahva vaikutus näkyy myös suurten kuolonvuosien aikana yhteisön jäsenten keskinäisen avustustoiminnan tiiviytensä, joka pysyi Vaasassa hyvänä koko kriisin ajan. Vaasan kauppiat olivat erityisen keskeisessä roolissa hakiessaan laivoillaan viljaa Tukholmasta kruunun avustuslastien viipymisen vuoksi. Tämä aktiivisuus oli suurelta osin kauppiaiden oma-aloitteisuudesta johtuvaa, mutta toisinaan lähtöön vaikuttivat myös suoranaiset käskyt maaherran tai raastuvanoikeuden taholta. Mikä sitten oli kauppiaiden avuliaisuuden motiivi? Joissain tapauksissa esiintyi vaikean ajan kustannuksella tapahtuvaa oman edun tavoittelua ja

hinnan nousua. Pääsääntöisesti syynä oli kuitenkin oman kaupungin ja maakunnan pelastaminen totaaliselta tuholta. Kollektiivisuuden näkökulmasta kauppiaiden toiminta oli varsin luonnollista, ajan mentaliteetin mukaista toimintaa. Kollektiivisuuden mukaan lähimmäisistä tuli huolehtia ja auttaa toisia, jos odotti vastaavasti saavansa itse samanlaista kohtelua.

Vaasalainen kauppias Henrik Eggers auttoi omalta osaltaan merkittävästi vaasalaisia ja mustasaarelaisia myöntämällä näille lainoja sekä kuolonvuosien aikana että jo parikymmentä vuotta aiemmin, Tanskan sodan aikana. Eggersillä oli vuonna 1698 perittävänä yli 17 000 taalaria velkarahoja yksistään Mustasaaren talonpojilta. Hänen merkityksensä Vaasan lainanantajana oli vähintään yhtä merkittävä kuin Mustasaassaakin, vaikkei tarkkoja lukuja olekaan saatavilla. Eggersin merkittävää asemaa korostaa vielä sekin, että hän oli varsin pitkämielinen lainojensa takaisin perinnässä. Huudattaessaan kaikki lainansa vuonna 1698 oli joukossa jo Tanskan sodan aikana myönnettyjä velkoja, ja lisäksi joidenkin talonpoikien kohdalla luottamus velalliseen oli nostanut lainan määrän keskimääräistä lainaa kolme kertaa suuremmaksi.

Vaasan ja Mustasaaren tuomiokirjojen mukaan avustustoimista yhteisöjen sisällä ei tyrehtynyt kriisin loppua kohti mennessä. Huolimatta kauppiaiden ja muiden ihmisten avustuksista oli varastaminen selvästi yksi keino selviytyä kriisistä. Vaasassa oltiin myös varsin pitkämielisiä, varkaita ja vahingontekijöitä siedettiin paremmin kuin Mustasaassa. Vaasassa oli muutamia ihmisiä, jotka toistuvasti syyllistyivät varkauksiin, mutta heidän asemansa yhteisössä ei silti ollut mitenkään hyljeksitty. Mustasaassa sen sijaan yhteisö halusi mahdollisimman pian päästä eroon henkilöistä, jotka aiheuttivat vahinkoa muille. Kihlakunnanoikeus saikin ratkottavakseen tapauksia, joissa pyydettiin tiettyjen ihmisten karkottamista vahingontekoon vedoten. Karkottaminen oli varsin ankara kohtalo kollektiivisen yhteisön jäsenelle eikä tätä rangaistusmuotoa yleensä sovellettu oman yhteisön jäseniin. Mustasaassa yhteisön sietokyky heikkeni selvästi kuolonvuosien edetessä, ja muiden kollektiivisen yhteisön jäsenten turvallisuuden takaaminen pakotti karkotuksiin.

Kuolonvuosien aikana Vaasan raastuvanoikeudella oli merkittävä asema yhteisön selviytymiskeinojen organisoijana. Yhdessä kauppiaiden kanssa se toimi aktiivisesti pelastaakseen kaupungin totaaliselta tuholta määräten kauppiaita myymään viljaa kohtuulliseen hintaan ja tarpeen tullen pakotti nämä toimimaan köyhien tilanteen

parantamiseksi. Raastuvanoikeus ei kuitenkaan ollut mikään itsevaltainen laitos, joka ei olisi ottanut huomioon paikallista yhteisöä. Vaasan pormestari Johan Ekenbohm oli kuninkaallisella valtakirjalla määrätty virkaansa, mutta hän ei silti ajanut kruunun etuja vaasalaisten kustannuksella. Pormestarin ja raastuvanoikeuden arvostuksesta on pääteltävissä, että yhteisö piti tämän laitoksen toimintaa oikeudenmukaisena ja yhteisön etuja ajavana. Oikeudenmukaisuus tulee parhaiten esille tavasta, jolla rahvas hyödynsi raastupaa. Oikeuden ratkottavaksi vietiin hyvin erilaisia asioita mm. kiistoja, joihin oikeudelta toivottiin ratkaisua. Raastupa, kuin myös kihlakunnanoikeuden käräjätupa oli sosiaalinen areena, jossa yhteisön jäsenet ratkoivat keskinäisiä asioitaan. Mikäli oikeutta ei olisi arvostettu tai sen päätöksiä olisi pidetty epäoikeudenmukaisina, ei yhteisö olisi hyödyntänyt sitä vastaavassa mittasuhteessa. Kynnys käräjätupaan oli matala ja sieltä saatiin oikeutta asiassa kuin asiassa. Oikeudenmukaisuus puolestaan lisäsi oikeuden arvostusta. Arvostetulla oikeudella oli myös varaa olla lempeä tuomioissaan ja pyrkiä sovittelemaan kiistoja. Tähän pyrki sekä Vaasan raastuvanoikeus että Mustasaaren kihlakunnanoikeus.

Kuolonvuosien ankaruus ja raastuvanoikeuden määräykset mm. viljan pakkomyyntiin kiristivät rahvaan sietokykyä siinä määrin, että maallisen esivallan edustajat Vaasassa ja Mustasaassa saivat ottaa vastaan herjauksia ja nimittelyitä. Tähän sanalliseen protestointiin ei kuitenkaan suhtauduttu tiukan linjan mukaan, ja tuomiot olivat lieviä. Sen sijaan virallisen käskyn noudattaminen katsottiin maallisen esivallan vastustamiseksi, josta rangaistiin ankarilla sakoilla. Merkittävää protestoinnissa oli, että se ei missään vaiheessa kohdistunut hallituksen avustuspolitiikkaan. Vaasassa tehtiin vuoden 1697 valtiopäiville kaupunginvalitus, jossa ei myöskään mainita mitään katovuosista, saati sitten viljan saannin hitaudesta. Sen sijaan siinä keskityttiin kaupungin muihin ongelmiin, joihin toivottiin parannusta. Kruunun avustuspolitiikkaan liittyen oma ja erittäin mielenkiintoinen tutkimuksensa olisi, millaista kruunun toiminta todellisuudessa oli. Mitkä seikat vaikuttivat siihen, että vilja-avustuksia ei saatu riittävästi ja riittävän aikaisin?

LÄHTEET

1. Alkuperäislähteet

a) Kansallisarkisto (KA)

Vaasan Raastuvanoikeuden (VRO) mikrofilmatut tuomiokirjat Jyväskylän yliopiston historian laitoksella.

ES 1467 vuodet 1695–1698.

Kämnerinoikeuden (VKO) mikrofilmatut tuomiokirjat Jyväskylän yliopiston historian laitoksella.

ES 1492 vuodet 1695–1698.

Mustasaaren kihlakunnan (MKKO) oikeuden mikrofilmatut tuomiokirjat Jyväskylän maakunta-arkistossa.

ES 2085 vuosi 1695, ES 2085 ja 2086 vuosi 1696, ES 2087 vuodet 1697 ja 1698.

Vaasan (VHK) ja Mustasaaren (MHK) mikrofilmatut henkikirjat Jyväskylän yliopiston historian laitoksella.

Mustasaari

Vaasa

1695 LT 1276, s. 1013

1695 LT 1276, s. 1301

1696 LT 1278, s. 901

1696 LT 1278, s. 1176

1697 LT 1319, s. 930

1697 LT 1319, s. 1280

1698 LT 1321, s. 972

1698 LT 1321, s. 1370

Suomen sukututkimusseuran jäljentämät Mustasaaren historiakirjat mikrofilmattuina Jyväskylän maakunta-arkistossa. (HISKI haudattujen luettelo)

55641 vuodet 1695–1697.

b) Riksarkivet Tukholma (RA)

Städernäs beskrivelse och besvär, Vasa FR 339 vol. 139 mikrofilmattuina Jyväskylän yliopiston historian laitoksella.

2. Kirjallisuus

Aalto 1996, Aalto, Seppo, Kruunu ja kirkko siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700. Bibliotheca historica 12. Helsinki.

Andersson, G. 1998, Andersson, Gudrun, Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal. Studia Historica Upsaliensia 187. Uppsala.

Andersson 1994, Andersson, Hans, Rättssäkerheten i stormaktstidens Stockholm. Teoksessa Arne Jarrick - Johan Söderberg (red.), Människovärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850. Stockholm.

Andersson 1995, Andersson, Hans, Genus och rättskultur. Kvinnlig brottslighet i stormaktstidens Stockholm. Historisk tidskrift 2/1995.

Andersson, H. 1998, Andersson, Hans, ”Androm till varnagel...” Det tidigmoderna Stockholms folkliga rättskultur i ett komparativt perspektiv. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Economic History 28. Stockholm.

Andrén 1954, Andrén, Åke, Högmässa och nattvardsgång i reformationstidens svenska kyrkoliv. Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 32. Lund.

Aronsson 1992, Aronsson, Peter, Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandsocknar, 1680–1850. Bibliotheca historica Lundensis 72. Malmö.

Aspelin 1892, Aspelin, H. EM., Wasa stads historia. Vasa.

Aspelin 1866, Aspelin, J. R., Relation om hungersnöden i Österbotten åren 1695–96. Historiallinen arkisto 1. Helsinki.

Cederberg 1916, Cederberg, A. R., Maamme kirkonarkistot. Opas kirkonarkistojen käyttäjille. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 14. Helsinki.

Eilola 1996, Eilola, Jari, ”Jumala minua armahtakoon. Jos saan noitanaisen oikeuteen, se riittää.” Noituus- ja taikuusjutut Vaasassa ilmapiirinmuutosten heijastajana (1651–1670). Pro gradu-tutkielma Jyväskylän yliopiston Suomen historian laitoksessa 1996.

Eilola 1997, Eilola, Jari, Naapurin piika kirjusi olutta sarvet molemmilla sivuillaan. Huhut ja kunnia noituusjutuissa 1600-luvun pikkukaupungeissa. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.), Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet. Jyväskylän historiallinen arkisto 3. Jyväskylä.

Elias 1978, Elias, Norbert, The Civilizing Process vol. 1. The History of Manners. Translated by Edmund Jephcott. New York.

Englund 1994, Englund, Peter, Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden. Stockholm.

Florén 1996, Florén, Anders, Aktörsperspektiv. Teoksessa Stellan Dahlgren - Anders Florén, Fråga det förflutna. En introduktion till den moderna historieforskningen. Lund.

Friedrichs 1995, Friedrichs, Christopher, R., The Early Modern City 1450–1750. New York.

Halila 1942, Halila, Aimo, Suomen kunnallishallinto 1600-luvulla I-II. Historiallisia tutkimuksia 28. Helsinki.

Harnesk 1986, Harnesk, Börje, Patriarkalism och lönearbete: teori och praktik under 1700- och 1800-talen. Historisk tidskrift 3/1986.

Harnesk 1990, Harnesk, Börje, Legofolk. Drängar, pigor och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige. Umeå studies in the humanities 96. Acta Universitatis Umensis. Umeå

Jansson 1994, Jansson, Arne, Mörda för att få dö. Teoksessa Arne Jarrick - Johan Söderberg (red.), Människovärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850. Stockholm.

Jarrick - Söderberg 1994, Jarrick, Arne, Söderberg, Johan, Inledning. Teoksessa Arne Jarrick - Johan Söderberg (red.), Människovärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850. Stockholm.

Jutikkala 1934, Jutikkala, Eino, Sääksmäen pitäjän historia. Jyväskylä.

Jutikkala 1951, Jutikkala, Eino, Vuoden 1697 kansallisonnettomuus ja sen väistämismahdollisuudet. Turun historiallinen arkisto 11. Turku.

Jutikkala 1957, Jutikkala, Eino, Hämeen historia II noin vuodesta 1540 vuoteen 1721. Hämeenlinna.

Jutikkala 1988, Jutikkala, Eino, Mahtivaltio ja nälkäkatastrofi. Keskustelua ajankohtaisista tutkimuskysymyksistä. Historiallinen aikakauskirja 4/1988.

Jutikkala 1994a, Jutikkala, Eino, Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääri viivoja. Kolmas painos. Porvoo.

Jutikkala 1994b, Jutikkala, Eino, Ilmaston muutokset ja historia. Teoksessa Petri Karonen (toim.), ”Pane leipään puolet petäjäistä” – Nälkä- ja pulavuodet Suomen historiassa. Jyväskylän yliopiston Suomen historian julkaisuja 19. Jyväskylä.

Juva 1955, Juva, Mikko, Varsinais-Suomen historia VII 3-4. Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhtasoppisuuden hallitsemisena vuosisatoina (1600–1808). Turku.

Kaila 1931, Kaila, E. E., Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla. Talousmaantieteellinen tutkimus. Historiallisia tutkimuksia 14. Helsinki.

Karlsson 1994, Karlsson, Åsa, Den jämlike undersåten. Karl XII:s förmögenhetsbeskattning 1713. Studia Historica Upsaliensia 175. Uppsala.

Karonen 1995, Karonen, Petri, ”Raastuvassa tavataan”. Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvallan aikana. *Studia Historica Jyväskyläensia* 51. Jyväskylä.

Karonen 1998a, Karonen, Petri, The worst offenders in the provincial towns: serious urban crime and its perpetrators in the early years of Sweden’s period as a great power. *Scandinavian journal of history* 3-4/1998.

Karonen 1998b, Karonen, Petri, A Life for a Life Versus Christian Reconciliation. Violence and the process of civilization in the towns of the kingdom of Sweden during the years 1540-1700. Teoksessa Mirkka Lappalainen (ed.), *Five Centuries of Violence in Finland and the Baltic Area*. Publications of The History of Criminality Research Project. Helsinki.

Karonen 1999, Karonen, Petri, Borgmästare mellan staten och stadssamhället. Förvaltnings- och rättskulturer i det svenska rikets städer under stormaktstiden. Käsikirjoitus.

Katajala 1994, Katajala, Kimmo, Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697. *Historiallisia tutkimuksia* 185. Helsinki.

Katajala 1995, Katajala, Kimmo, Historian ja antropologian välimaastossa. Historian näkökulma. Teoksessa Kimmo Katajala (toim.), *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. *Tietolipas* 140. Jyväskylä.

Knuutila 1994, Knuutila, Seppo, Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan. *Tietolipas* 129. Vaasa.

Koskinen 1866, Koskinen, Yrjö, Muutamia lisätietoja nälkävuosista 1695–97. *Historiallinen arkisto* 1. Helsinki.

Kuoppala 1963, Kuoppala, Jussi, Suomen papisto ja työväenkysymys 1863–1899. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 65. Helsinki.

Kuusi 1980, Kuusi, Sakari, Hollolan pitäjän historia. Muinaisuuden hämärästä kunnallisen elämän alkuun 1860-luvulle. Kukkila.

Laasonen 1967, Laasonen, Pentti, Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 72. Helsinki.

Laine 1995, Laine, Esko, M., Papisto ja yhteiskunta Suomessa 1600-luvulla. Historiallinen arkisto 105.

Lehtinen - Luho 1963, Lehtinen, Erkki, Luho, Ville, Lapuan historia I. Vaasa.

Letto-Vanamo 1991, Letto-Vanamo, Pia, Tuomioistuinmenettelyn historiaa. Rahvaan oikeudenkäytöstä valtiolliseen prosessiin. Teoksessa Pia Letto-Vanamo (toim.), Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen. Jyväskylä.

Lext 1979, Lext, Gösta, Mantalsskrivningen i Sverige före 1860. Göteborg.

Liliequist 1991, Liliequist, Jonas, Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet. Umeå.

Lindström 1994, Lindström, Dag, Oärliga mästare och kivande makar. Ett och annat om rättskipning, kriminalitet och normsystem i 1500-talets Norden. Historisk tidskrift 4/1994.

Luukko 1971, Luukko, Armas, Vaasan historia I. Vaasa.

Luukko 1975, Luukko, Armas, Laihian historia II asutuksen alusta isonvihan loppuun. Vaasa.

Luukko 1987, Luukko, Armas, Etelä-Pohjanmaan historia III. Vaasa.

Manninen 1989, Manninen, Juha, Tiede, maailmankuva, kulttuuri. Teoksessa Envall, Knuuttila, Manninen, Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Jyväskylä.

Matikainen 1994, Matikainen, Olli, Iskuin ja lyönnein. Väkivalta ja käräjät Käkisalmen läänissä 1618–1651. Pro gradu-tutkielma Jyväskylän yliopiston Suomen historian laitoksessa 1994.

Matinoli 1962, Matinoli, Eero, Huomioita oikeuskäsityksestä 1600- ja 1700-luvuilla. Historiallinen arkisto 58. Turku.

Melander 1928, Melander, K. R., Katovuosista Suomessa. Oma maa 5. Porvoo.

Mickwitz & Möller 1951, Mickwitz, Axel, Möller, Sylvi, Kokkolan kaupungin historia I 1620–1713 . Turku.

Mikkeli 1984, Mikkeli, Heikki, Mentaliteettien historiaa: Oliko 1500-luvun ihminen ahne ateisti? Historiallinen arkisto 82. Helsinki.

Muir - Ruggiero 1994a, Muir, Edward, Ruggiero, Guido, Introduction: The Crime of History. Teoksessa Edward Muir - Guido Ruggiero (ed.), History from Crime. Selections from Quaderni Storici. Translated by Corrada Biazzo Curry, Margaret A. Gallucci and Mary M. Callucci. Baltimore.

Muir - Ruggiero 1994b, Muir, Edward, Ruggiero, Guido, Afterword: Crime and the Writing of History. Teoksessa Edward Muir - Guido Ruggiero (ed.), History from Crime. Selections from Quaderni Storici. Translated by Corrada Biazzo Curry, Margaret A. Gallucci and Mary M. Gallucci. Baltimore.

Muroma 1991, Muroma, Seppo, Suurten kuolonvuosien (1696–97) väestömenetykset Suomessa. Historiallisia tutkimuksia 161. Jyväskylä.

Mäkinen 2000, Mäkinen, Virpi, Säädynmukaista elämää? Henkilökohtaiset lähteet 1600-luvun ihmisten maailmankuvan heijastajina. Pro gradu-tutkielma Jyväskylän yliopiston Suomen historian laitoksessa 2000.

Mäntylä 1988, Mäntylä, Ilkka, Kruunu ja alamaisten nälkä. 1690-luvun katovuosien verotulojen vähennys Pohjanmaalla ja esivallan vastatoimenpiteet. Scripta historica 13. Kuusamo.

Nenonen 1992, Nenonen, Marko, Noituus, taikuus ja noitavainot. Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700. Historiallisia tutkimuksia 165. Jyväskylä.

Nenonen 1995, Nenonen, Marko, Noituus ja idänmies. Noitavainojen erityisluonne Viipurin Karjalassa. Teoksessa Kimmo Katajala (toim.), Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa. Tietolipas 140. Jyväskylä.

Niemelä 1991, Niemelä, Jari, Kristinopin merkinnöistä väestökisteriksi. Kirkollinen väestökirjanpito Turun hiippakunnassa 1600-luvulta 1820-luvulle esimerkkialueena Porin rovastikunta. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 22. Turku.

Normann 1948, Normann, Carl-E, Prästerskapet och det Karolinska enväldet. Studier över det svenska prästerskapets stattsuppfattning under stormaktstidens slutskede. Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 17. Lund.

Nygård 1989, Nygård, Toivo, Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen. Historiallisia tutkimuksia 150. Jyväskylä.

Nygård 1994, Nygård, Toivo, Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa. Studia historica Jyväskyläensia 50. Jyväskylä.

Orrman 1980, Orrman, Eljas, Henkikirjat henkilöhistoriallisena lähteenä. Genos 1980.

Pajunen 1998, Pajunen, Janne, ”Kun Jumala etsi paikkakuntaa kadolla”: yhteisön selviytymisstrategiat Oulussa suurten nälkävuosien aikana 1695–1698. Pro gradu-tutkielma Jyväskylän yliopiston Suomen historian laitoksessa 1998.

Paloposki 1961, Paloposki, Toivo, J., Suomen talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustus vapaudenajalla. Historiallisia tutkimuksia 57. Helsinki.

Peltonen 1988, Peltonen, Matti, Johtolankoja ja tiheää kirjausta. Mitä uutta mentaliteettien historia on tuomassa? Historiallinen aikakauskirja 4/1988.

Peltonen 1992, Peltonen, Matti, Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Tampere.

Pleijel 1951, Pleijel, Hilding, Från hustavlans tid. Kyrkohistoriska folklichsstudier. Lund.

Pleijel 1987, Pleijel, Hilding, Patriarkalismens samhällsideologi. Historisk tidskrift 2/1987.

Rimpiläinen 1971, Rimpiläinen, Olavi, Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 84. Helsinki

Renvall 1949, Renvall, Pentti, Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa. Turun yliopiston julkaisuja 33. Turku.

Roiko-Jokela 1996, Roiko-Jokela, Heikki, Kirkko ja muuttuva yhteiskunta. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela - Timo Pitkänen (toim.), Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina Jyväskylän historiallinen arkisto 2. Jyväskylä.

Siikala 1992, Suomalainen samanismi: mielikuvien historiaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.

Sundin 1982, Sundin, Jan, Kontroll, straff och försoning. Kyrklig rättvisa på sockennivå före 1850. Teoksessa Jan Sundin (red.), Kontroll och kontrollerade. Formell och informell kontroll i ett historiskt perspektiv. Forskningsrapporter från Historiska institutionen i Umeå 1. Umeå.

Sundin 1992, Sundin, Jan, För Gud, Staten och Folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840. Rätthistoriskt bibliotek. Lund.

Söderberg 1990, Söderberg, Johan, En fråga om civilisering. Brottmål och tvister i svenska häradsrätter 1540–1660. Historisk tidskrift 2/1990.

Takala 1993, Takala, Martti, Lex Dei – Lex Politica Dei. Lex Politica Dei –teos ja Kaarle IX:n lainsäädäntö. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 160. Tampere.

Taussi-Sjöberg 1990, Taussi-Sjöberg, Marja, Staten och tinget. Historisk tidskrift för Finland 2/1990.

Thunander 1993, Thunander, Rudolf, Hovrätt i funktionen. Göta hovrätt och målen 1635–1699. Rätthistoriskt bibliotek. Lund.

Unger 1996, Unger, Christina, Makten och fattigdomen. Fattigpolitik och fattigvård i 1600-talets Stockholm. Uppsala.

Viikki 1994, Viikki, Raimo, Kirkolliset asiakirjat. Teoksessa Eljas Orrman - Elisa Pispala (toim.), Suomen historian asiakirjalähteet. Porvoo.

Vilkuna 1995, Vilkuna, Kustaa, H. J., Alkoholien nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500–1700-luvun Suomessa. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela - Timo Pitkänen (toim.), Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. Jyväskylän historiallinen arkisto 1. Jyväskylä.

Vilkuna 1996a, Vilkuna, Kustaa, H. J., Jumala elä rankase minua. Yksilöllisen subjektin synty. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.), Siperiasta siirtoväkeen. Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa. Jyväskylä.

Vilkuna 1996b, Vilkuna, Kustaa, H. J., Arkielämää patriarkalisessa työmiestyhteisössä. Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa. Helsinki.

Vilkuna 1996c, Vilkuna, Kustaa, H. J., Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu, ei poispääsyä enää ole. Mielenheikkous, kehitysvammaisuus ja tartuntavaara 18. vuosisadalla. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela - Timo Pitkänen (toim.), Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina. Jyväskylän historiallinen arkisto vol. 2. Jyväskylä.

Villstrand 1994, Villstrand, Nils-Erik, Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679. Åbo.

Wilmi 1991, Wilmi, Jorma Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella. *Studia historica Jyväskyläensia* 43. Jyväskylä.

Virrankoski 1970, Virrankoski, Pentti, Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa. Turun historiallinen arkisto 22. Turku.

Virrankoski 1973, Virrankoski, Pentti, Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III 1600-luvulla. Oulu.

Ylikangas 1988, Ylikangas, Heikki, Valta ja väkivalta keski- ja uudenajan taitteessa Suomessa. Juva.

Ylikangas 1994, Ylikangas, Heikki, Ätten ock våldet. Våldsbrott i Norden vid övergången till nya tiden. *Historisk tidskrift för Finland* 1/1994.

Ylikangas 1999, Ylikangas, Heikki, Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäiviin. Juva.

Åkerblom 1941, Åkerblom. K. V., Korsholms historia I. Vasa.

Österberg & Lindström 1988, Österberg, Eva, Lindström, Dag, Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns. *Studia historica Upsaliensia* 152. Uppsala.

Österberg 1991a, Österberg, Eva, Social Arena or Theatre of power. The Courts, Crime and the Early Modern State in Sweden. Teoksessa Heikki Pihlajamäki (ed.), *Theatres of Power. Social Control and Criminality in Historical perspective*. Jyväskylä

Österberg 1991b, Österberg, Eva, Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid. Tendenser och tolkningar. *Scandia* 1/1991.

Österberg 1992, Österberg, Eva, Folklig mentalitet och statlig makt. Perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige. *Scandia* 1/1992.

Österberg 1996a, Österberg, Eva, Brott och ära teoksessa Folk förr. Historiska essäer. Eskilstuna.

Österberg 1996b, Österberg, Eva, Folkets mentalitet och statens makt teoksessa Folk förr. Historiska essäer. Eskilstuna.

Österberg 1996c, Österberg, Eva, Tystnadens strategi i sagornas Island teoksessa Folk förr. Historiska essäer. Eskilstuna.